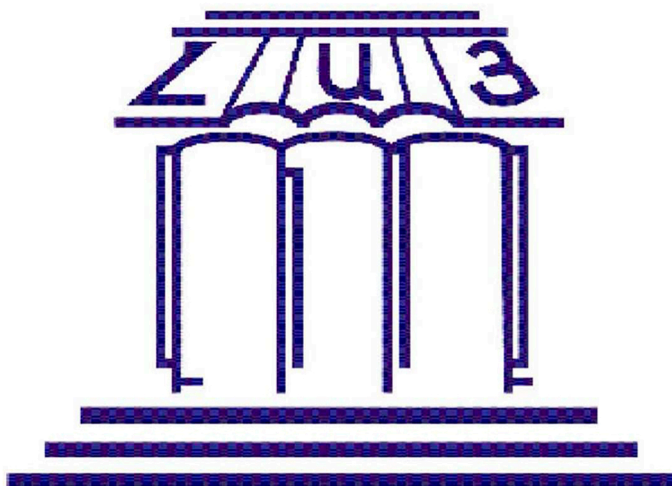

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով

ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

卷之四

1

2

Հրատարակութիւն Ամերիկահայ Հրատարակ - Հիմնարկութեան

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԵՐԱՇԻՆՈՒԹԵԱՆ
ԹԻԻ 5

**ՅԵՂԱՅԻՆ ԲԱՂԿԱՑՈՒԹԻՒՆ
ՆԵՐԿԱՅ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ**

Գրեց

Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

1924

«ՆՈՐ ՕՐ»Ի ՏՊԱՐԱՆ

572

Վ - 71

572
17

20 JUL 2010

Հրատարակութիւն Ամերիկահայ Հրատարակ - Հիմնարկութիւն

ՄԱՏԵՆԱՇՄՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԵՐԱՇԻՆՈՒԹԵԱՆ
ԹԻԻ 5

**ՅԵՂԱՅԻՆ ԲԱՂԿԱՅՈՒԹԻՒՆ
ՆԵՐԿԱՅ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ**

Գրեց

Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

1924

ՀԱՅՐ ՕՐԻՑ ՏՊԱՐԱՆ

1 JUL 2013

13094

Տիբրոյքի ազգայիններէն
ՏԻԱՐ ՄԵՍՐՈՊ Գ. ՔԻՒՐՔԵԱՆ
ՄԵԿԵՆԱՍ ՆԵՐԿԱՅ ՀԱՏՈՐԻՍ

3552-79

ՅԵՂԱՅԻՆ ԲԱՂԱՑՈՒԹԻՒՆ ՆԵՐԿԱՅ ՀԱՏՈՒԹԵԱՆ

Ա.

ՀԱՅԵՐԸ ՃԵՐՄԱԿ ՅԵՂ ԵՆ

Ամերիկահայ քաղաքացիութեան դատը Հայ ժողովրդին ուշադրութիւնը դարձուց իրականութեան մը վրայ, որ հզօրագոյն ազդակներէն մին հանդիսացած է հայկական նկարագրին ու Հայ պատմութեան ձեւակերպիչ գործողութեանց, եւ որ սահմանուած է ըլլալ նոյնքան վճռական ազդակ մը մեր ապագայ պատմութեանն ու ճակատագրին շինութեանը մէջ. — Հայոց ցեղային բաղկացութեան իրականութիւնն է այդ:

Բայց նախ պայծառ դադափար մը կազմենք «ցեղ» բառին գիտական նշանակութեանը մասին:

Հասարակ լեզուի մէջ զանազան նշանակութիւններով կը գործածուի «ցեղ» բառը: Օրինակի համար, միայն լեզուաւ ու բարբոլ իրարմէ տարբերող ժողովուրդներ իբրեւ տարբեր ցեղեր կը նկատուին. այսպէս, կ'ըսենք՝ Քիւրտ ցեղ, Հայ ցեղ, Սուրբական ցեղ, Արար ցեղ, Հրեայ ցեղ, Թուրք ցեղ եւայլն: Դարձեալ, յաճախ ինքնայատուկ մշակոյթ մը կամ քաղաքական ինքնութիւնը մը նշանակելու համար կը գործածենք «ցեղ» բառը. — այսպէս, կ'ըսենք՝ Անկլո-Սաքսոն ցեղ, Լատին ցեղ, Գերման ցեղ, Ֆրանսական ցեղ եւայլն: Իսկ յաճախ, գլխաւորաբար, Ֆիզիքական որոշ յատկանիշներ ի մտի ունինք այս բառը գործածելու ատեն. այսպէս, կ'ըսենք՝ Մոնկոլ ցեղ, Սեւ ցեղ, Ամերիկեան Հնդիկ ցեղ եւայլն:

Արդ, մարդաբանական գիտութիւնք «ցեղ» բառով կը հասկընան միմիայն հասարակաց ֆիզիքական յատկանիշներով իրարու նմանող մարդոց խմբակցութիւն մը: Հասարակաց լեզու մը խօսող կամ հասարակաց մշակոյթ մը ապրող եւ կամ քաղաքական ու ազգային ամբողջութեան մը մէջ իրարու միացած մարդոց խմբակցութիւններ ցեղ չեն կազմեր բնաւ: Ֆիզիքական այս ինչ յատկանիշներով բնորոշուող մարդոց խմբակցութիւն մըն է ցեղը: Եւ միայն այս խմբատով պիտի գործածուի ցեղ բառը ներկայ հատորիս մէջ:

Ուրիշ չփոթութիւն մըն ալ փարատենք: Արեւն չափազանց բարդ խառնումներ տեղի ունեցած են աշխարհի մէջ: Այսպէս որ, չկայ այսօր քաղաքակիրթ ազգ մը որ միակ ցեղի մը սերունդներէն բաղկանայ: Երբ այսինչ ցեղին կը պատկանի, կ'ըսենք, այս ինչ ժողովուրդը կամ ազգը, պարզապէս հասկցնել կ'ուզենք թէ նշանակուած այդ ցեղին սերունդներն են որ տիրող մեծամասնութիւնը կը կազմեն մասնանշուած այդ ժողովուրդին կամ ազգին մէջ: Այսպէս, Հիւսիսական (Նորտիք) ցեղին կը պատկանին Անգլիացիք երբ կ'ըսենք, եւ կամ Միջերկրականեան ցեղին կը պատկանին Իտալացիք, պարզապէս ըսել կ'ուզենք թէ Անգլիացուց մէջ տիրող մեծամասնութիւնը կը կազմեն կապոյտ աչուի, խարտիշահեր, խիստ սպիտակամորթ եւ քարճրահասակ Հիւսիսական ցեղին սերունդները, իսկ Իտալացուց մէջ մութ քույս աչուի, քիսահեր, քիսամորթ եւ կարնահասակ Միջերկրականեան ցեղին սերունդներն են որ կը բաղկացնեն ստուար մեծամասնութիւնը: Հետեւաբար, երբ կ'ըսենք Ալպեան ցեղին կը պատկանի Հայ ազգը, ըսենք, ընտել երբեք հասկցնել չենք ուզեր թէ ԲՈՒՈՐ Հայեր տարածութիւնը իրենց վրայ կը կրեն Ալպեան ցեղին Փիղիքական բնորոշ յատկանիւններն, այլ թէ այս մասնաւոր յատկանիւններով օժտուած են անոնց ստուար մեծամասնութիւնը: Ներկայ հատորիս մէջ որեւէ ազգի համար այսինչ ցեղին կը պատկանի ըսուածատեն, միշտ ի մտի ունենալու է թէ լոկալայն կ'ընդունուի թէ ուրիշ ցեղերու պատկանողներու ալ նշանակելի կամ աննշան փոքրամասնութիւն մը գոյութիւն ունի անոր մէջ:

Հիմա պատրաստ ենք քննութեանը այն անժխտելի սողացոյցներուն, որոնք Հայը անսխալելի կերպով կը դասեն ձերմակ ցեղերու խումբին մէջ:

Յեղաբանական արդի գիտութեանց ճշունդէն առաջ՝ մարդկային ցեղերը կը դատորոշուէին իրենց մորթի գոյներուն համեմատ: Այսպէս, կային ցեղեր, քույս, դեղին, կարմիր ու սեւ ցեղեր: Եւ Եւրոպայի բոլոր ցեղերը կը ճանչցուէին իրրեւ ցեղերէն: Բայց որչափ ալ դիւրին է գոյնի կողմանէ իրարմէ ծայրագոյն աստիճանաւ տարբերող անձերն զանազանել ու տարբեր ցեղերու մէջ դասաւորել զանոնք, հարցը խիստ կը դժուարանայ երբ ձեռնարկենք ձերմակի ու դեղինի կամ սեւի մէջտեղերն մորթի գոյն ունեցողներուն ցեղը որոշել:

Արդի ցեղաբանութիւնը, սակայն, գտած է մարդկային ցեղերը իրարմէ զանազանող ուրիշ յատկանիւններ ալ, նոյն իսկ աւելի ստույգ եւ հիմնական: Բիւրրմաշութեան տեղի չտալու հա-

մար՝ անմիջապէս ըսեմ թէ արդի գիտութիւնը երբեք չեն ժխտեր ցեղորոշ արժէքը մորթի գոյնին: Հասարակ գիտողութեան արդիւնք եղող գոյնի այս զանազանութիւնը՝ այսօր ալ կը շարունակեն տարբեր ցեղերն իրարմէ որոշելու իրենց նախագիտական պաշտօնը: Միայն թէ գիտութեան երեւան բերած ուրիշ ցեղաբանական յատկանիւններ կուգան աւելի եւս անսխալելի ընծայել ցեղերն իրարմէ զանազանելու գործը: Հայուն ձերմակ ցեղին վերաբերիլն ապացուցանելու համար՝ ուրիշ բան չմնար, ուրեմն, մեզի ընելիք, բայց միայն, ցոյց տալ թէ Հայը իր վրայ կը կրէ բոլոր այն Փիղիքական յատկանիւններն, որոնցմով ձերմակ ցեղեր կը դատորոշուին դեղին կամ սեւ ցեղերէն: Ներկայացնենք, ուրեմն, Հայը Եւրոպայի ձերմակներուն հետ նոյնացնող մի քանի կարկառուն յատկանիւններն:

ձերմակ ցեղերը բոլոր միւս գունաւոր ցեղերէն խտտօրէն զանազանող իրրեւ ամենէն ցցուն յատկանիւններէն մէկը ունի առեւմ ՄԱՋԸ: ձերմակ ցեղերու մազը երեք որոշ յատկանիւններով կը զանազանուի բոլոր միւս ցեղերու մազերէն, այսինքն՝ գոյնի, ձելի եւ պատուութեան կողմանէ: Մի առ մի նկատի առնենք մազի այս երեք յատկանիւններէն իւրաքանչիւրը:

ձերմակ ցեղերու մազը խարտեալ կամ քույս կըլլայ, հազուադիպօրէն միայն՝ սեփ սեւ: Բոլոր ձերմակ ցեղերու պզտիկներուն մէջ շատ աւելի յաճախադէպ է խարտեալ մազը քան թէ անոնց չափահասներուն մէջ: Բայց ինչ որ ալ ըլլայ այս համեմատութիւնը, սա՛ ստույգ է թէ ձերմակներու չափահասներուն մէջ ընդհանուր կերպով քույս է մազի գոյնը, եւ անոնց ոչ մէկուն մէջ զգալի ըլլալու աստիճան գուտ սեւ գոյնով մազ կը գտնուի: Մինչդեռ թէ՛ Մոնկոլ, թէ՛ Սեւամորթ եւ թէ՛ Ամերիկեան Հնդիկ ցեղերուն մազի գոյնը գուտ սեւ է: Ասիկա ա՛յնչափ ճշմարիտ է այս գունաւոր ցեղերուն մասկանց համար ալ որքան անոնց չափահասներուն: Մազի գոյնը, ուրեմն, խիստ կարեւոր յատկանիւն մըն է ձերմակ ցեղէ անձ մը զանազանելու գունաւոր որեւէ ցեղի պատկանող անձերէն:

Ոչ նուազ կարեւոր ցեղորոշ յատկանիւն մըն է մազի ձելը: ձերմակ ցեղերու մէջ մազը մետաքսաւման կալուղ եւ խիստ յաճախ գանգուր ձել կ'ունենայ: Մինչդեռ Մոնկոլ եւ Ամերիկեան Հնդիկ ցեղերուն մէջ կարծր եւ ուղղաձիգ կ'ըլլայ ան, իսկ Սեւերուն մէջ՝ բուրդի նման գուրգ ու կարն: Մազի յորինուածքէն է որ յառաջ կուգան ձելի այս տարբերութիւնք: ձերմակ ցեղերու մազը երբ կտրենք ու դիտենք մանրադիտակին տակ՝ ձուա-

ձեւ է անոր այդ կտրուածքը, մինչդեռ կլոր է Մոնկոլինը եւ տափակ է՝ Սեւամորթինը: Մազի ձեւն ալ, ուրեմն, խիստ կարեւոր յատկանիշ մըն է ձերմակի ցեղէ անձը զանազանելու գունաւոր ցեղերու պատկանողներէն:

Ձերմակներու մազը ոչ միայն գոյնի ու ձեւի կողմանէ կը տարբերի գունաւոր ցեղերու մազէն, այլ նաեւ առատութեան կողմանէ: Ձերմակներն առատաւազ են, իսկ դեղիններն ու սեւերը՝ սակաւամազ: Մասնաւորապէս սակաւամազ մօրուս ունին դեղիններն ու սեւերը: Ներքիններու նմանութիւնը կը յայտնաբերեն անոնք այս մասին: Իսկ առնականութեան յայտարար առատ պիտի ու մօրուս՝ ձերմակներուն դիմադծութիւնը կը յատկորոշեն:

Զեմ կարող միջամուխ ըլլալ հոս առատաւազութեան, առնականութեան եւ ներքինաց գեղձերու արտադրած հիւքերուն միջեւ գոյութիւն ունեցող սերտ յարաբերութեանց բարդ հարցին: Այս մասին ընդարձակօրէն գրած եմ «Ծագումն ու Նկարագիր Հայ Ազգին» հատորիս մէջ: Այժմ մեզի համար կարեւորն ա՛յն է որ առատամազութիւնն ալ ձերմակի ցեղը գունաւոր ցեղերէն զանազանող կարեւոր յատկանիշ մըն է:

Մազին յայտնաբերած այս յատկանիշներուն ցեղորոշ կարեւորութիւնը ըմբռնելով էր որ արդի մարդաբաններէն ոմանք սկսած են մարդկային ցեղերը իրարմէ ինքնորոշելու համար իրեւ հիմք գործածել մազը: Նիւ Եորքի Բնական Պատմութեան Ամերիկեան Թանգարանին Մարդաբանութեան Բաժնին պետը, Քլարկ Ուիլյամսը, հետեւեալ կերպով կ'արտայայտէ արդի մարդաբանութեան ունեցած համոզումը մազի մասին. «Փորձառութիւնը ցոյց կուտայ քէ», կ'ըսէ ան, «Ֆիզիքական տեսանելի ցեղորոշ յատկանիշներն են՝ մազ, մորթի գոյն, գլխու եւ երեսնի ձեւ: Ասոնցմէ առաջինը ամենէն աւելի տեսականօրէն կը փոխանցուի ծնողէն զաւկին, եւ ուստի կը միտի մնայաւն հանգամանք ունենալ:» Խօսելով Ամերիկեան Հնդիկին մազին եւ Մոնկոլ ցեղի յատկանշական մազին հետ անոր ունեցած սերտ նմանութեանը մասին՝ կը գրէ. «Ամերիկեան Հնդիկին մազը ուղիղ եւ սեւ ըլլալ կը միտի: Արդարեւ, այնքան հազուադէպ եմ այս տիպէն տարբերող մազեր նոր Աշխարհի բնիկներուն մէջ, որ կրնամք իբրեւ տիպեղանական յատկանիշ նկատել ուղիղ եւ սեւ մազը Ամերիկեան Հնդիկներուն համար: Ասիոյ մէջ կը գտնուի աշխարհի միակ ուրիշ մազը, ուր նոյնքան ընդհանուր է ուղիղ ու սեւ մազը. մասնաւորապէս հասարակաց յատկանիշ մըն է ան Մոնկոլ ժողովրդոց մէջ:» Ամերիկեան այս հեղինակաւոր մարդաբանը, ցոյց տալէ

յետոյ թէ ինչպէս մազը կը հանդիսանայ ամենէն վստահելի ցեղորոշ յատկանիշը մարդկութեան մէջ եւ թէ ինչպէս այժմ մազի տարբերութեանց հիման վրայ է գլխաւորաբար որ կը դասաւորուին մարդկային գլխաւոր ցեղերն, կ'եզրակացնէ որ Ամերիկեան Հնդիկին ու Մոնկոլին ունեցած յար եւ նման ուղղահայեց մազերն «խիստ զօրաւոր նշան մըն են» թէ միեւնոյն մայր ցեղին սերունդն են Ամերիկեան Հնդիկն ու Մոնկոլը (68, էջ 324, 341):

Մազի այս ցեղորոշ յատկանիշին կողմանէ բազմաթիւ չայր Մոնկոլական որեւէ ժողովրդի հետ՝ ցեղակցութեան ամենադոյզն հետքն իսկ չենք կարող գտնել անոնց միջեւ: Հայերը քիսագոյն մազ ունին ու գանգուր ըլլալու հակամէտ: Հայոց մազին վրայ կատարուած ցեղաբանական քննութիւնք տակաւին չեն կարողացած գտնել Մէկ ՀԱՏ Հայ որ զուտ սեւ ու միանգամայն կարծր եւ ուղիղ մազ ունենայ: Ապացոյցը կատարեալ է. ցեղային խիստ որոշ խրամատ մը հաստատուած կայ Հայուն ու Մոնկոլին մազերուն միջեւ:

Այս առթիւ ուշադրաւ է դիտել թէ Քոլոմպիա Համալսարանի Մարդաբանութեան Փրօֆ. Ֆրանց Պօսս, աշխարհահռչակ հեղինակութիւն մը, Հայոց կողմէն հրաւիրուած ըլլալով ցեղաբանական քննութիւն մը կատարել Նիւ Եորքի Հայերէ մասնց վերայ, մասնաւոր կարեւորութիւն ընծայած է Հայոց յայտնաբերած մազի յատկանիշներուն, եւ դատարանի առջեւ ներկայացուելու համար տուած իր հարցաքննութեանը մէջ՝ կատարեալ վստահութեամբ ու վճռականօրէն կը յայտարարէ. թէ Հայեր Մոնկոլական ցեղի յատկանիշներէն բոլորովին զերծ են: Մեր փաստարանին կողմէն կը հարցուի իրեն.

Հ.— Ի՞նչ զիտցուած է մազի գոյնին ցեղորոշ արժէքին մասին:

Պ.— Մարդկային ցեղերու ստուար մեծամասնութիւնը ունին սեւ մազ, ինչպէս՝ Սեւամորթներ, Ասիացիներ եւ Ամերիկեան Հնդիկներ:

Հ.— Ամերիկեան Հնդիկներ:

Պ.— Սեւ մազ ունին բոլոր Ամերիկեան Հնդիկներ, կամ գոնէ խիստ մութ թուի մազ: Բաց գոյն մազ կը գտնենք միայն Եւրոպացոց կամ ձերմակներուն մէջ: Բաց գոյն մազը քիչ մը անկանոն կերպով բաշխուած է Եւրոպայի մէջ: Բաց գոյն մազի ամենամեծ համեմատութիւնը կը գտնենք Հիւսիսի մէջ եւ խիստ պակաս կը գտնենք Հարաւի մէջ, բայց Միջերկրական դաւառի ժողովրդոց մէջ տակաւին կան բաւական բազմաթիւ բաց գոյն

մաղ ունեցողներ: Դարձեալ, յատկանշական է որ մարդկային բոլոր ցեղերուն մէջ մաղը աւելի մութ գոյն կը ստանայ տարիքի յառաջացման հետ: Դեռատիներ աւելի բաց գոյն մաղ կ'ունենան քան տարիքոտներ, եւ բոլոր Եւրոպացւոց մէջ խիստ յաճախակի կը գտնենք պզտիկներուն մէջ շատ մը բաց գոյն մաղ որ յետոյ կը դառնան մութ գոյն:

Հ.— Ի՞նչ բան յատկանշական կը գտնէք Հայ մանկանց մէջ՝ իրենց մաղի գոյնին նկատմամբ:

Պ.— Նոյն բանը ինչ որ Եւրոպացւոց մէջ: Խիստ շատ կը մթաղենին, եւ կը գտնենք բաց գոյն մաղեր, կամ յաւէտ բաց թուի մաղեր, որ յետոյ բոլորովին մութ գոյն պիտի դառնան:

Հ.— Հայոց մէջ տեսած կամ լսած էք, որ անոնք ունենան նոյն տիպէն ու նոյն տեսակէն մաղ ինչ որ կը գտնէք Հինաստաններուն եւ Չինացւոց եւ ուրիշ Մոնղոլեաններու եւ Ճարոնացւոց մէջ:

Պ.— Հայոց մէջ երբէք չգտնուիր Չինացւոց կամ Ճարոնացւոց եւ կամ Հինաստաններու ունեցածին նման մաղ: Թերեւս իրրեւ գիտնական մը ըսելու է՝ երբէք, այլ թէ ես ընաւ տեսած չեմ, եւ խիստ անհաւանական է որ այդպիսի մաղ ունեցող անհատ մը գտնուի: Որչափ որ կարող եղած եմ փորձաքննել հոս, իմ քննած երկու կամ երեք հարիւր Հայոց մէջ՝ երկու անհատ միայն տեսած եմ որոնք իրականապէս ունէին ինչ որ կը կոչուի բացարձակապէս սեւ մաղ, բայց ոչ Չինական կամ Ճարոնական տեսակէն, որովհետեւ ծփծփուն կամ դանդուր է (այս սեւամաղ Հայոց մաղը):

Հ.— Եւրոպական կամ Կովկասեան ցեղէն դուրս կա՞յ որ եւէ ցեղ որու մանուկներ բաց գոյն կամ թուի մաղ ունենան:

Պ.— Ո՛չ բաց գոյն մաղ. երբեմն կը գտնուի թխորակ մաղ: Բոլոր ցեղերու մէջ մաղը մութ գոյն կը դառնայ տարիքի յառաջացման հետ, բայց բաց գոյն մաղ չգտնուիր ճերմակ ցեղէն դուրս:

Հ.— Ո՞ւր միայն կը գտնուի:

Պ.— Միայն ճերմակ ցեղերուն մէջ:

Հ.— Եւ կարծեմ դուք ըսիք թէ դուք յաճախակի բաց գոյն մաղ գտած էք Հայ մանուկներուն եւ չափահասներուն մէջ:

Պ.— Չեմ կրնար ըսել թէ ճիշդ ինչ համեմատութեամբ կը գտնուի, բայց իմ յիշողութեանս նայելով Հայոց պզտիկներուն մէջ բաւական հասարակաց է բաց գոյն մաղը: Թուանշանները չեմ յիշեր:

Հ.— Թուանշաններն չունիք, բայց ատիկա՞ էք ձեր իրական

փորձառութիւնը՝ ձեր քննութեանց մէջ:

Պ.— Այո՛: Կը հակամիտիմ ըսել թէ Հայոց պզտիկներուն մէջ բաց գոյն մաղ ունեցողներուն համեմատութիւնը 30 առ հարիւր ըլլալու է:

Հայոց մաղի գոյնին, ձեւին ու առատութեանը տուած այնքան պերճախօս այս վկայութենէն վերջ՝ կրնանք այժմ մեր ուշադրութիւնը կեդրոնացնել Հայոց Քթին, տուած նոյնքան պերճախօս վկայութեանը վրայ:

Ճերմակ ցեղը՝ դեղին կամ սեւ ցեղերէն դատորոշող ուրիշ կարեւոր յատկանիշ մըն ալ է քթի բարձրութիւնը: Բոլոր ճերմակ ժողովուրդներ բարձրաքիթ են, իսկ տափակ ու լայն քիթ են բոլոր սեւ ու դեղին ժողովուրդները: Յեղարաններու միջեւ չկայ այս մասին որեւէ տարակարծութիւն:

Յայտնի գուգընթացութիւն մը կայ մորթի դռնաւորման աստիճանին եւ քթի բարձրութեան միջեւ: Հարկ չեմ դատեր ցոյց տալ հոս թէ քթի ձեւը, իրրեւ շնչողութեան գործարան, ինչ սերտ յարաբերութիւն ունի օդի ցրտութեան եւ խոնավութեան հետ, թէ ինչո՞ւ լայն եւ տափակ քիթը լաւագոյնս իր պաշտօնին կրնայ ծառայել տաք ու խոնավ կլիմաներու տակ, եւ թէ ինչո՞ւ որչափ ցուրտ եւ չոր ըլլայ երկրի մը կլիման, այնքան ալ անոնք պատու կը դառնայ այս ձեւ քիթը իր կենսական պաշտօնին: Դարձեալ, հարկ չեմ դատեր ցոյց տալ թէ ինչո՞ւ միայն ցուրտ եւ քաց կլիմաներու տակ ցեղի ցեղի մորթը կրնայ մարմինը պաշտպանել արեւուն ճառագայթներէն, իսկ տաք ու պայծառ երկիրներէն ու տակ աւելի կամ նուազ գունաւոր մորթով մարդիկ միայն կրնան գիմանալ: Առանց այս հարցերուն խորը թափանցել փորձելու՝ կը բաւականանամ յայտնելով այն պարզ եւ անժխտելի իրողութիւնը թէ ճերմակ ցեղին յատկորոշ կարեւոր նշաններէն մէկն է՝ ցեղ ու բարձր քիթը:

Արդ, եթէ այսքան ցեղորոշ յատկանիշ մըն է քթի բարձրութիւնը կամ տափակութիւնը, կը մնայ մեզ ստուգել թէ բարձրաքիթ է Հայը կամ թէ տափակ քիթ:

Այս մասին հարկ անգամ չկայ գիտական վկայութեանց դիմել: Հայկական քիթը մեծահամբաւ է արդէն իր բարձրութեանն ու խոշորութեանը կողմանէ: Ուստի պիտի բաւականանամ մէջը բերելով միայն Փրօֆ. Լուչանի նման ամենամեծ հեղինակութեան մը վկայութիւնը այս մասին: ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻԱ նախընթաց հատորներուն մէջ առիթ ունեցած ենք աւելի ընդարձակօրէն ծանօթանալու Հայկական քթին ցեղորոշ յատկութեանն ու

խմացական բարձրութեան հետ ունեցած յարաբերութեանը:

Պերլին Համալսարանի Մարդարանութեան Փրոֆէսոր Լուչան, որ աւելի քան 20 տարի ցեղարանական քննութիւններ կատարեց Փոքր Ասիոյ ալյազան ժողովրդոց մէջ եւ որ մէկն է Հայոց ցեղարանութեամբը զրազող ամենէն հեղինակաւոր մարդարաններէն, ասկէ 13 տարի առաջ արտասանած իր ցեղարանական համբաւուր բանախօսութեան մէջ, վճռապէս կը յայտարարէ թէ «խիստ բարձր» քիթ ունին Հայեր: Եւ ցեղարանական արդի գրականութեան մէջ չկայ Մէկ ՀԱՏ յայտարարութիւն, որ ժըխտէ Փրոֆ. Լուչանի յայտնած այս իրողութիւնը: Հայերս, որքան, ոչ թէ լոկ կը պատկանինք Եւրոպայի բարձրագիթ ճերմակներուն, այլ նոյն իսկ այս կողմանէ կը գերազանցենք Հարաւային Եւրոպայի ժողովուրդները:

Ճերմակները՝ դեղիններէն ու սեւերէն զանազանող երրորդ կարեւոր յատկանիշ մըն ալ է գլխու ձեւը: Եւրոպայի ճերմակներուն մէջ երկար գլուխներ ալ կը գտնուին, կլոր գլուխներ ալ կը գտնուին, ինչպէս գունաւոր ցեղերուն մէջն ալ կը գտնենք երկար գլուխ սեւն ու կլոր գլուխ դեղինը: Բայց կլոր գլուխ կամ երկար գլուխ՝ բոլոր ճերմակները բարձր գլուխ են, իսկ թէ՛ դեղինները եւ թէ՛ սեւերը ցած գլուխ են, այսինքն՝ ականջէն մինչեւ գլխու կառարն եղած ուղղահայեաց հեռաւորութիւնը կարճ է:

Այս մասին ալ նշանաւոր են Հայերը: Ըստ հեղինակաւոր ցեղաբաններու վկայութեանց՝ «խիստ բարձրագլուխ» են Հայերը: Ուղեղի եւ իմացականութեան հետ գանկի ձեւին ու ներքին ընդարձակութեան ունեցած յարաբերութեանցը մասին ոչ ինչ գրել հարկ կը դասեմ: Այս կարեւոր կէտը խնամոտ ուսումնասիրութեան մը պիտի ենթարկուի ուրիշ առթիւ: Ծեշտել միայն կ'ուզեմ հոս թէ գանկի տեսակէտով ալ Հայը կը պատկանի Եւրոպայի ճերմակներուն եւ իր գանկային տարողութիւնը աւելի է քան տարողութիւնը Եւրոպայի Հիւսիսական (Նորտիք) եւ Միջերկրականեան երկար գլուխներուն, ինչպէս կը տեսնուի Հարվըտ Համալսարանի Մարդարանութեան Փրոֆէսոր Տիքսոնի անցեալ տարի հրատարակած «Մարդու Յեղային Պատմութիւնը» գրքին մէջ զետեղուած ցուցակներէն:

Վերեւ ներկայացուցինք Փիլիքական կարգ մը յատկանիշներ — մազի գոյն եւ ձեւ ու աւատութիւն, քիթ ու գլխու բարձրութիւն — որոնցմով Հայը անզանազանելիօրէն կ'ը ՆՈՅՆԱՆԱՅ Եւրոպական ժողովրդոց հետ եւ որոնցմով խտորէն կ'ը ԶԱՏՈՐՈՇՈՒԻ աշխարհի գունաւոր բոլոր ցեղերէն: Եւ այս ապացոյցները անմիտելի են ու վնասակար:

Ինծի պարզապէս զարմանք կը պատճառէ գաղաղակալ Հայերէ ոմանց այն արտայայտութիւններն ցեղաբանական այսպիսի ապացոյցմանց առթիւ՝ իբր թէ սոսկ ենթադրութիւններ կամ տեսութիւններ են անոնք, իբր թէ գիտութիւնը տակաւին իր վերջին խօսքը չէ արտասանած անոնց մասին եւ իբր թէ յանդգնութիւն է վճռական թոնով խօսիլ կամ գրել գիտութեան կողմէ գեւ չլուծուած այսպիսի խնդրոց մասին: Կը պատասխանեմ. Վերը ներկայացուած Փիլիքական յատկանիշներն եւ տարրեր ժողովրդոց մէջ անոնց ունեցած նմանութիւններն կամ տարրերութիւններ՝ դիտուած, բնութաւած, չափուած, ստուգուած, քաղցաւուած, վնորուած ԻՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ են: Անոնք բնաւ ենթադրութիւններ կամ տեսութիւններ չեն: Անոնց մասին գիտութիւնը իր ՎԵՐՋԻՆ ՊՈՍՔԸ արտասանած է արդէն, եւ այս վճռոյն մասին տգէտներն են միայն որ կրնան յանդգնութիւն համարիլ վճռական թոնով խօսիլ: Աւելի պարզ գրելով՝ Հայոց քույր, ծփծփում եւ աւատ մազ ունենալը, բարձրաքիթ ու բարձրագլուխ բլալը, եւ այս յատկանիշներու կողմանէ գունաւոր ցեղերէն խտորէն զանազանուելով՝ ճերմակներու հետ նոյնանալը, ո՛չ ենթադրութիւն է ոչ տեսութիւն, այլ դիտուած ու չափուած եւ վնորուած ԻՐՈՂՈՒՆՆԵՐ: Աշխարհի մէջ եւ ոչ մէկ ոյժ կրնայ փոխել կամ հերքել այս իրականութիւնը. ժամանակը ոչինչ կրնայ ընել այս մասին. նոր գիւտեր ոչ մի հիմնական փոփոխութիւն կրնան մտցնել վճռական այս ապացոյցին մէջ: Տասը հազար տարիներ յետոյ ալ, կուտակուած բոլոր գիւտերէն վերջ, դարձեալ վճռական անժըխտելի իրականութիւն մը պիտի մնայ թէ 1924-ի Հայութիւնը իր մարմնոյն վրայ կը կրէր ճերմակ ցեղերը գունաւոր ցեղերէն զատորոշող բոլոր հասարակաց յատկանիշներն: Ժամանակի հոլովմամբ մարդոց տեսութիւններ բոլորովին կրնան փոխուիլ ցեղային այս տարրերութիւններն յառաջ բերող ուժերուն մասին, հազարաւոր տարիներու ընթացքին՝ կրնան բոլորովին անհետանալ ցեղային տարրերութիւններն եւ աշխարհէս կրնան ջնջուիլ ներկայ ճերմակ ցեղերն, գիտութեան յառաջացմամբ՝ կրնան հիմնովին յեղաշրջուիլ ցեղային արդի բաժանումներն եւ անուանակոչութիւններ, բայց անփոփոխ եւ ԱՆՓՈՓՈՆԵԼԻ պիտի մնայ սա՛ իՐՈՂՈՒԹԻՒՆԸ, թէ 1924 տարւոյն մէջ՝ Հայոց ընդհանուր տիպը բարձրաքիթ ու բարձրագլուխ էր եւ քիստաւազ, որով խտորէն կը զանազանուէր տափակ քիթ ու ցած գլուխ եւ սեւամազ Մոնղոլէն կամ Սեւէն: Հայկական այս բնորոշ տիպը, ճերմակ ցեղերու բաժանման պատկանելուն այս տեսանկիւ ապացոյցը, անմիտելի է բացարձակապէս:

Հաստատուած, ուրեմն, այսպիսի ցեղորոշ յատկանիշներու մեզ հայթայթած անժխտելի վկայութեանց վրայ՝ բարձրաբարբառ կը հռչակեմ թէ ներկայ Հայութիւնը կը պատկանի ճշմարտակեցեղերու բաժանումին: Մարդաբանական աշխարհի մէջ չէք կարող գտնել Մէյ ՀԱՏ ժխտական ապացոյց որ հերքէ մեր այս վճռական յայտարարութիւնը:

Բ.

ՀԱՅԵՐ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՅԵՂ ԵՆ

Մի'եւնոյն ցեղին կը պատկանին բոլոր այն ժողովուրդներ, որոնք իրենց մարմնոյն վրայ կը յայտնաբերեն այդ ցեղը ինքնորոշող Ֆիզիքական հասարակաց յատկանիշներու խմբակցութիւնը: Ո՛չ լեզու, ո՛չ կրօն, ո՛չ քաղաքակրթութիւն եւ ո՛չ ալ այլ խարհադրական դիրք որեւէ արժէք ունին ցեղերը իրարմէ զատուորոշելու գործին մէջ: Եւրոպական ցեղի մը կը վերաբերի որեւէ ժողովուրդ, եթէ այժմ Եւրոպայի մէջ ապրող ժողովրդոց Ֆիզիքական ցեղորոշ յատկանիշներուն խումբը նոյնութեամբ ու այն խառն դրոշմուած կը պահէ իր մարմնակազմին վրայ: Տարբերութիւն չընենք բնաւ եթէ այդ ժողովուրդը Եւրոպացիներէն բոլորովին տարբեր լեզու մը կը խօսի, կամ բոլորովին տարբեր կրօնք մը կը դաւանի, կամ բոլորովին տարբեր քաղաքակրթական կեանք մը կ'ապրի եւ կամ Ասիոյ ու Աֆրիկէի խորքեր երկրէ մը վրայ կը բնակի: Ասիկա՛ է ընդհանուր եզրակացութիւնը մարդաբանական գիտութեանց ալ, հասարակ ժողովրդային դեռողութեանց ալ եւ Մ. Նահանգաց Գերագոյն Դատարանին ալ:

Եւրոպական ցեղերու մէկ անդամն է Հայը, որովհետեւ ինչպէս տեսանք նախորդ գլխուն մէջ՝ Եւրոպայի ճերմակ ցեղերը աշխարհի բոլոր գունաւոր ցեղերէն զատորոշող Ֆիզիքական հասարակաց յատկանիշներով ինքն ալ հաւասարապէս օժտուած է: Ասիկա՛ է — Եւրոպական ցեղերու ինֆնորմ յատկանիշներուն ամբողջ խմբով օժտուած ըլլալու այս անժխտելի իրողութիւնը — որ ստուգապէս Եւրոպական ցեղերու դասակարգին մէջ կը զետեղէ զՀայն, որ ցեղային իմաստով Եւրոպական ծագում կ'ընծայէ անոր, եւ այսպէս բոլորովին կը հեռացնէ զայն ցեղային իմաստով Ասիական ծագում ունեցող ոչ-ճերմակ որեւէ ժողովուրդէ:

Հայոց քաղաքացիութեան արժանաւորութիւնը ճշդորէն լու համար բացուած դատին առթիւ՝ ցեղաբանական այս արդարատեղական սկզբունքին անտեղեակ փաստարաններ եւ հրապարակա-

գիրներ՝ չկարողանալով ուղիղ հասկնալ Մ. Նահանգաց Գերագոյն Դատարանի կողմէն Հինտուի մը մասին արձակուած վճռոյն մէկ պարբերութիւնը, սկսան հրապարակն աղմկել՝ յայտարարելով թէ չբաւեր Հայերու Եւրոպայի ժողովրդոց ցեղակից ըլլալն հաստատել, այլ պարտինք ապացուցանել նաեւ թէ Եւրոպայէն եկան մեր նախնիք: Եւ անկարելին ապացուցանելու այս մը տայնութեամբ սողորուած մարդոց ձեռքն յանձնուելով Հայ քաղաքացիութեան դատին ղեկավարութիւնը, անհարկի ու անհիմն փաստարկութիւններով կնճռոտեցին անոնք մեր չափազանց յստակ ու կատարելապէս անփտանգ դատը՝ նոյն իսկ յայտնի հակասութեան մղելով Հայոց ճերմակ ցեղերու մէկ անդամն ըլլալուն ի նպաստ վկայութեան կոչուած Ամերիկացի նշանաւոր մարդաբաններէն Փրօֆ. Պօսթը, ինչպէս ցոյց պիտի տամ յետոյ:

Բայց նախ հաստատեմ վերի այն հաւաստումս թէ Մ. Նահանգաց Գերագոյն Դատարանն ալ, մարդաբանական գիտութեանց հետ, մի'միայն Ֆիզիքական յատկանիշներու խմբակցութեան մը ՆՈՅՆՈՒԹԵԱՆԸ վրայ կը հիմնէ տարբեր ժողովրդոց ցեղային նոյնութիւնը: Լեզուական, քաղաքակրթական եւ աշխարհադրական նկատումներ բնաւ երբէք չեն ազդեր անոր այս մասին արձակած վճիռներուն վրայ: Եթէ ձարոնցին կը զրկուի Ամերիկեան քաղաքացիութեան արժանաւորութենէն, պատճառն այն չէ որ Եւրոպական ճերմակ ժողովուրդներէ տարբեր լեզու մը կը խօսի ան կամ Ասիոյ մէկ ծայրը կը բնակի եւ կամ քաղաքակրթական տարբեր կեանք մը կ'ապրի, այլ ՄԻՄԻԱՅՆ անոր համար, որ ձարոնցին իր մարմնակազմին վրայ չկրեն ճերմակ ցեղերն ինքնորոշող Ֆիզիքական յատկանիշներու խմբով: Եթէ Մ. Նահանգաց Գերագոյն Դատարանը իրրեւ ոչ-ճերմակ անձեր վճիռ կ'արձակէ Հինտուներուն դէմ, պատճառն այն չէ որ Ասիոյ Հնդկական երկրամասին մէջ կը գտնուի անոնց հայրենիքը, այլ պարզապէս սա՛ ըստ յայտ իրողութիւնը թէ հեռաւոր անցելոյն մէջ Հնդկաստան զաղթող ճերմակացի ժողովուրդներ չկրցին հեռի մնալ տեղացի ՈՉ-ՃԵՐՄԱԿ ժողովրդոց հետ արենախառնումներէ եւ այսօր անուրանալիօրէն կորուսած են Եւրոպայի իրենց նախնի ցեղակիցներն ինքնորոշող Ֆիզիքական հասարակաց յատկանիշները: Այս մասին կարդանք հաւտուածներ Մ. Նահանգաց Գերագոյն Ատենին կողմէն դատաւոր Սըրբըրլէնտի արձակած վճիռներէն:

ձարոնացիի մը դէմ արձակուած վճռոյն մէջ կը կարդանք.

«Մեզի հայթայթուած է մեծ խնամով պատրաստուած փաստաթուղթ մը, ուր կարողութեամբ եւ ընդարձակօրէն ըս-

տուգաբանութեամբ է «ճերմակ անձ» բառերուն նշանակութիւնը՝ թէ՛ դատաստանական վճիռի տեսակէտէն եւ թէ՛ ցեղաբանական դիտութեան տեսակէտէն։ Մեզի անհրաժեշտ չթուիր, սակայն, հետեւել այս դաշտին մէջ կատարուած ներկայ ընդարձակ հետախուզութեանց խորհուրդներուն։ Բաւական է մեզ համար նկատել իրողութիւնը թէ այս վճիռները, էպպէս, տրուած են այն հիման վրայ որ բառերը (ներմակ անձեր) ցեղային իմաստ մ'ունին եւ չեն անհատական փորձանիշ մը, եւ բանականութեամբ ու հեղինա կութեամբ ամբաստնուած այս եզրակացութեան համաձայն ենք կատարելապէս։ Յայտնապէս անգործնական է իւրաքանչիւր անհատի սոսկ մորթի գոյնին ընծայած փորձանիշը, քանի որ ատիկա մեծապէս կը տարբերի միեւնոյն ցեղին պատկան անձանց միջեւ, նոյն իսկ Անկլո-Սաքսոններու մէջ, որ անզգալի աստիճանաւորումներով կը սկսի բաց գոյն ճեփ ճերմակէն եւ կը յանգի մութ գոյն թուրին։ այս վերջինս աւելի մութ գոյն ըլլալով՝ քան շատ մը բաց գոյն անձերն թուի կամ դեղին ցեղերուն։ Ուստի սոսկ գոյնը փորձանիշ որդեգրելով՝ ցեղերու չփոթ խառնակութիւն մը եւ մէկը միւսին մէջ աստիճանական միջոցով մը յառաջ պիտի գայ, առանց դատորոշման որեւէ գործնական գծի։ Սկսելով Շըր-Ջանային Դատաւոր Սալերէնէն . . . Դաշնակցային ու Նահանգային դատարաններ, գրեթէ միաձայնօրէն, ընդունած են որ «ճերմակ անձ» բառերը դրուած էին՝ ժողովրդային գործածութեան մէջ իբրեւ Կովկասեան ցեղ ծանօթ ցեղին պատկանող անձ մը միայն նշանակելու . . . : Այս դաշնական վճիռներուն յանգած եզրակացութիւններէն տարբերելու պատճառ մը չենք տեսներ։ Դարձեալ, դատարանական եւ գործադիր իշխանութեան համամտութեամբը եւ օրէնսդրութեան հաւանութեամբը այնքան լաւ հաստատուած է այդ եզրակացութիւնը որ մենք ազատ չենք զգար ինքզինքնիս, այս վերջին օրերուն, խանդարել զայն, ի բացակայութեան շատ աւելի զօրաւոր պատճառներու քան որեւէ մէկը որ թելադրուած է։

Խնդիրը կը պարզաբանուի այն որոշմամբ թէ «ճերմակ անձ» բառերը հոմանիշ են «Կովկասեան ցեղէն անձ մը» բառերուն հետ, թէ՛ խնդիրը ասով չլուծուիր բոլորովին։ Վիճաբանութիւններ ծագած են եւ տարակոյս չկայ որ նորէն պիտի ծագին (տարբեր ցեղերու) սահմանադժերուն վրայ գտնուող անհատներու պատշաճ դասակարգմանը մասին։ «ճերմակ անձ» բառերը Կովկասեան կը նշանակեն եզրակացնելով՝ բաժանման խստորոշ գիծ մը հաստատած չենք ըլլար քաղաքացիութեան արժանի եւ զողներուն եւ չեղողներուն միջեւ, այլ յաւելտ գօտի մը հաստա-

տած կ'ըլլանք աւելի կամ նուազ վիճելի դեանի մը, որմէ դուրս մէկ կողմը՝ կը գտնուին որոշակի քաղաքացիութեան ընդունելի եղողներն եւ միւս կողմը՝ անոնք որ որոշակի անընդունելի են։ Այս գօտիին մէջ իշնող անհատ պարագաներ, մինչ ժամանակ առ ժամանակ կը ծագին, պէտք է որոշուին այն մեթոտով զոր այս դատարանը ուրիշ կապակցութեամբ մը կոչած է . . . քաղաքացիութեան «ընդունելու եւ մերժելու դատական աստիճանական գործողութիւնը»։

Խնդրոյ առարկայ ներկայ դատին մէջ, սակայն, խնդրաւորու զոր որոշակի կը պատկանի ցեղի մը որ Կովկասեան չէ եւ ուստի ժխտական կողմէն կատարելապէս դուրս կը գտնուի (միջցեղային) գօտիէն։ Այսպէս՝ որոշած են մեծ թուով Դաշնակցային ու Նահանգային դատարաններ եւ որոշակի հակառակը որեւէ պարագայ տեղեկագրուած չենք գտներ։ Բազմաթիւ գիտական հեղինակութեանց կողմէն հաստատուած են այս վճիռներ, զորս վերաբնելու պէտք չենք տեսներ։ Ուղիղ ըլլալ կը խորհինք այս վճիռներ եւ այնպէս կ'ընդունինք։

Խնդրարկուին կողմէն ներկայացուած փաստաթղթեր բարձր կերպով կը խօսին ձաբոնական ժողովրդեան մշակոյթին ու լուսաւորութեանը մասին, եւ պատճառ չունինք տարակարծիք ըլլալու այդ գնահատութեանց. բայց խնդիրներ են ասոնք որ չեն կրնար մտնել մեր առջեւ գտնուած հարցերուն նկատմամբ մէջ։ Ուրիշ պաշտօն չունինք մենք, այլ միայն ստուգել Քոնկրէսին կամքը ու յայտարարել զայն։ Անտարակոյս, անհատական արժանաւորութեան կամ ցեղային ստորակայութեան որեւէ թելադրութիւն չպարունակիր ո՛չ օրէնսդրութիւնը եւ ո՛չ ալ մեր կողմէն անոր մեկնութիւնը։ Այս նկատումներ ո՛չ մէկ կերպով տեղ ունին (ներկայ դատին) մէջ։

Ուշադրութիւն կը հրաւիրեմ Դատաւոր Սըրըրլէնտի հետեւեալ նշանակալից գիտողութեանց.

1.— Օրէնքին մէջ գործածուած «ներմակ անձեր» բառերը ՅԵՂԱՅԻՆ իմաստ ունին ոչ թէ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ։ Դեղին ցեղին մէջ կրնան գտնուիլ անհատներ, որոնք աւելի ճերմակ ըլլան քան որ են նոյն ինքն Եւրոպական ճերմակ ցեղերու մէջ գտնուող կարգ մը անհատներ։ Բայց ասով, օրէնքին մէջ գործածուած իմաստով, ներմակ անձեր չեն ըլլար այդպիսիք։ Իր ունեցած անհատական յատկանիշներովը չէ որ մէկը պիտի նկատուի ճերմակ կամ ոչ-ճերմակ, այլ իր պատկանած ցեղին յայտնաբերած Ֆիզիքական յատկանիշներովը։ Եւրոպական ծագում ունեցող քիսամորք անձ մը տակաւին ներմակ անձ մըն է՝ ըստ քաղաքացիական օրէնքի

իմաստին, իսկ Մոնկոլական ծագում ունեցող սպիտակամորթ անձ մը՝ կայ ու կը մնայ դարձեալ Մոնկոլացի:

2.— Մորթի գոյնը լոկ անբաւական է ցեղերը իրարմէ զատորոշելու: Իրրեւ ցեղորոշ միակ փորձանիշ՝ չփոթութիւն միայն յառաջ կը բերէ ան: Ֆիզիքական յատկանիշներու **ԽՄԲԱԿՑՈՒԹԻՒՆ** մը պէտք է ընտրել իրրեւ փորձանիշ, աւելի ստուգապէս իրարմէ զանազանելու համար ցեղերը:

3.— «Կովկասեան ցեղ» բառերը գործածելով իրրեւ հոմանիշ ժողովրդային մտքին մէջ «ճերմակ ցեղ» բառերուն ծնուցած ցեղային տիպին՝ խնդիրը բաւական կը պարզարանուի թէ՛ եւ, սակայն չլուծուիր բոլորովին: Անով ցեղային գօտի մը ըստեղծած կ'ըլլանք, որուն մէկ կողմը կը գտնուին ճերմակ ցեղերը եւ միւս կողմը ոչ-ճերմակ ցեղերը: Բայց **ՄԻՋՅԵՂԱՅԻՆ** այդ գօտւոյն մէջ գտնուող ժողովուրդներ կրնան խառնարիւն ըլլալ, եւ երկու տարրեր ցեղերու հանդիպման ու արեւնախառնման այդ գօտւոյն մէջը ապրող որեւէ ժողովրդի ցեղը որոշելու համար առանձին քննութիւն կատարուելու է, եւ անոր յայտնաբերած ցեղային յատկանիշներուն համաձայն պէտք է որոշել անոր ճերմակ թէ՛ ոչ-ճերմակ ցեղի մը պատկանիլը:

4.— Ժողովրդի մը քաղաքակրթական վիճակը որեւէ կապ չունի անոր քաղաքացիութեան արժանաւորութիւնը որոշելու խնդրոյն մէջ: Զուտ ցեղային հարց մըն է ասիկա, եւ միմիայն ցեղորոշ յատկանիշներու միջոցաւ կրնայ լուծուիլ: Եւ ցեղերը իրարմէ զանազանող բոլոր այսպիսի վճիռներ ոչ մէկ կապ ունին ցեղային գերակայութեան կամ ստորակայութեան հարցին հետ, այլ պարզապէս ցեղային տարբերութիւն կը մատնանշեն:

Ուշագրաւ է որ Դատաւոր Սըտըրլէնտ մէկ բառով իսկ չակնարկէր ձարոնի աշխարհագրական դիրքին: Անոր Ծայրագոյն Ասիոյ մէջ գտնուելու իրականութիւնը յիշատակութեան իսկ արժանի կէտ մը չհամարուիր:

Ձարոնացւոյն քաղաքացիութեան արժանաւորութեան դատը, սակայն, հիմնովին տարբեր է Հայոց քաղաքացիութեան դատէն, քանի որ Դատաւոր Սըտըրլէնտի բացատրութեամբ, ճերմակ եւ ոչ-ճերմակ ցեղերը իրարմէ զատող գօտւոյն ոչ-մերմակ կողմը կը գտնուի անիկա որոշակի: Ուստի, Հինտունին մասին Գերագոյն Դատարանի արձակած վճռոյն դատնանք, տեսնելու համար թէ միջցեղային գօտւոյն սահմաններուն մէջ գտնուող այս ժողովուրդը ինչ ցեղի կը վերաբերի՝ ըստ Ամերիկեան դատական բարձրագոյն մարմնոյն դատողութեանը: Կարդանք դատարարական հատուածներ:

«Օրէնքին բառերը, ինչպէս ըսինք, ցեղային փորձանիշ մը կ'ենթադրեն: Բայց «ցեղ» բառը, օրէնքի գործնական նպատակներուն համար, պէտք է գործածուի ապրող անձերու խմբի մը, որոնք հիմա իրենց վրայ կը կրեն պահանջուած հասարակաց յատկանիշները, ոչ թէ այն անձանց խմբերուն որոնք սերած ըլլալ կ'ենթադրուին կամ իրապէս սերած են հեռաւոր հասարակաց նախնիքէ մը, բայց որոնք, երկուքն ալ՝ աւելի կամ նուազ չափով անոր նմանելու ալ ըլլան, բոլորովին դադրած են իրարու նմանելէ: Կրնայ ճշմարիտ ըլլալ որ բացգոյն Սկանտինաւիացին եւ թուրք Հինտուն հասարակաց նախնիքէ մը սերած ըլլան հեռաւոր մշտնջատ անցելոյն մէջ, բայց հասարակ մարդը կատարելապէս քաջ գիտէ որ անսխալելի ու խորունկ տարբերութիւններ գոյութիւն ունին այսօր անոնց միջեւ, եւ անկարելի է որ, եթէ այդ հասարակաց նախնիքը կարենար մարմնանալ, պիտի գտնէինք թէ նա ինքն ալ բաւականաչափ տարբերած էր իր երկու սերունդներէն, այն աստիճան որ անոնց ոչ մէկուն հետ պիտի կրնար զետեղուիլ իր ցեղային դատաւորումը: Որոշուելիք հարցն այն է, ուրեմն, թէ ցեղարանական խորհրդածութեանց վերացական գործողութիւններով կրնա՞նք հաւանականութիւն մը ներկայացնել զիտական մտքին որ միեւնոյն ծագումն ունին անոնք, այլ թէ կրնա՞նք հասարակ հասկացողութեան տէր մարդը համոզել որ անոնք հիմա միեւնոյնն են կամ ըստ բաւականի նոյնն են, եւ հասարակ լեզուի բառերով գրուած, հասարակ հասկացողութեան համար ոչ-զիտական մարդոց կողմէն գրուած օրէնքի մը մէկնիշներն պիտի արդարանա՞ն, այդ օրէնքին հարազատ իմաստովը, զանոնք իրրեւ ճերմակ անձեր միասին դատաւորելով: Առհասարակ ստեղծագործութեան Ադամական տեսութիւնը կ'ընդունուէր 1790-ին, որ հասարակաց նախահայր մը կուտար ամբողջ մարդկութեան, եւ բնաւ հաւանական է որ այդ օրուան օրէնդիրներուն մտադրութիւնն էր «ճերմակ անձեր» բառերու կիրարկման հարցը ենթարկել սոսկ հեռաւոր հասարակաց նախնիքի մը անորոշ փորձանիշին, առանց նկատի ունենալու՝ զանազան ճիւղերուն այսպիսի հասարակաց նախնիքէ մը կամ իրարմէ ունեցած յետագայ ընդարձակ տարբերութիւններն:

«Այս խնդրարկուին քաղաքացիութեան ընդունելի ըլլալը հիմնուած է այն միակ իրողութեան վրայ թէ ինքը, Հնդկաստանի ծայրագոյն հիւսիսային արեւմտեան դատունեղէն մէկուն, Փուն-ժապի, մէջ ծնած բարձր Բէտլի (դասակարգի) զարմէն է, եւ կարդ մը զիտական հեղինակութեանց կողմէն դատաւորուած է իրրեւ Կովկասեան կամ Արիական ցեղ: Արիական տեսութիւնը իր-

Մ. Զ. Զ. Զ.

րեւ ցեղային հիմք ժխտուած ըլլալ կը թուի, ցեղաբանական նիւթի վրայ գրող արդի հեղինակութեանց, եթէ ոչ ամբողջին, անոնցմէ շատերուն կողմէն . . . :

«Արիական» բառը լեզուական յատկանիշներու հետ դործունի եւ ոչ ֆիզիքական յատկանիշներու հետ, եւ ըստ բաւականի որոշ կ'երեւի թէ սոսկ լեզուական նմանութիւնը, որ հետաւոր հնութեան հողին մէջ թաղուած լեզուական հասարակաց արմատ մը կը նշանակէ, բոլորովին անբաւական է ցեղային հասարակաց ծագում մը ապացուցանելու: Չկայ ու չկրնար ըլլալ վստահութիւն մը թէ իրարու մօտիկ կամ կից ապրող ալլազան ցեղերու կողմէն չէր խօսուիր այսպէս կոչուած Արիական լեզուն: Բուն իսկ մեր պատմութիւնը ականատես եղած է միլիոնաւոր Սեւամորթներու Անգլիերէն լեզուն որդեգրելու իրողութեանը, որոնց սերունդներ ցեղային տեսակէտով երբէք չեն կրնար դասուորուիլ ճերմակ անձերու սերունդներուն հետ, հակառակ որ երկուքն ալ կրնան խօսիլ հասարակաց արմատ լեզու մը:

«Հազիւ թէ լաւագոյն համբաւ մ'ունի «Կովկասեան» բառը: Առ առեւելն պայմանադրական բառ մըն է ան՝ բոլորովին պատահական ծագմամբ, որ զիտական ձեռնածութեան տակ, իր մէջ կը բովանդակէ շատ աւելին քան որ կը կասկածի ոչ-զիտական միտքը: Ըստ Բիշնի, օրինակի համար, . . . ոչ միայն Հինտուներն ալ նաեւ Փոլինեզիացիներն (այսինքն՝ Մաօրիներն, Թահիթեաններն, Սամօացիներն, Հաւայեացիներն եւ ուրիշներ), Ափրիկէի Բամբուներն կը պարունակէ ան, իրենց գիմագծութեանց մէջ Կովկասեան կաղապար մը ցոյց տալու հիման վրայ, թէ եւ գոյնի կողմանէ Թուրքն մինչեւ Սեւը կը գտնուի անոնց մէջ: Կը համարձակինք խորհիլ թէ լաւատեղեակ ճերմակ Ամերիկացին բաւական զարմացմամբ պիտի իմանայ որ այսքան բազմաոճ տարբերէ կը բաղկանայ իր պատկանած ցեղը:

«Կրնայ ըլլալ, ուրեմն, որ տրուած խումբ մը չկրնայ գետեղուիլ ցեղային մեծ բաժանումներէ որեւէ մէկուն մէջ: Այնքան կրնայ փոխուած ըլլալ տիպը արեւախառնմամբ որ արդարացնէ միջանկեալ դասաւորում մը: Հնդկաստանի մէջ ասոր խիստ նման բան մը իրականապէս տեղի ունեցած է: Այսպէս, Հինտուսեանի եւ Պէրարի մէջ այսպիսի արեւախառնում մը ունեցաւ ներխուժող «Արիական»ը՝ մթաղոյն Տրապիտեանին հետ:

«Փունժապի եւ Բաժիուտանայի մէջ, մինչ ներխուժողներն աւելի յաջողութիւն ունեցան իրենց ցեղային մաքրութիւնը պահպանելու ջանքին մէջ՝ միջամտածութիւն տեղի ունեցաւ սակայն, արտադրելով եւրկուքին միջեւ խառնուումը եւ

աւելի կամ նուազ աստիճանաւ ջնջելով «Արիական» արեւմտաւորութիւնը: Քէսոյային դրութեան կանոնները, մինչ հաստատուած էին այս արեւախառնումը արգիլելու նպատակաւ, կատարելապէս յաջող եղած ըլլալ չեն թուիր:

« . . . Սովորական լեզուի բառերը, զորս օրէնքը շինողները նախադեցին, նպատակ ունէին պարունակել լոկ այն տիպ մարդիկը, զորս իրենք կը ճանչնային իրրեւ ճերմակ: Այդ օրուան ներգաղթը գրեթէ տարամերժօրէն Բրիտանական Կղզիներէն եւ հիւսիսային արեւմտեան Եւրոպայէն էր, ուրկէ իրենք ու իրենց նախահայրերը եկած էին: Երբ անոնք Ամերիկեան քաղաքացիութեան արտօնութիւնը պարգեւեցին «որեւէ ազատ ճերմակ օտարականի», իրենց ոսկորէն ոսկոր եւ միտէն միտ այս գաղթականներն էին եւ անոնց տեսակի մարդիկ, զորս ի մօտ ունեցած ըլլալու էին հաստատապէս: Յաջորդող տարիները բերին արեւելեան, հարաւային եւ միջին Եւրոպայէն գաղթականներ, որոնց մէջ էին Սլաւներն եւ Թիւրքներն ու Թիւրքմէններն Ալպեան եւ Միջերկրականեան զարմերէն ժողովուրդներ, եւ ասոնք բնդունուեցան իրրեւ անկասկած ցեղակից արդէն հոս եղածներուն եւ դիւրաւ ձուլուեցան անոնց հետ: Ասոնց սերունդներն էին, եւ նման ծագում ունեցող ուրիշ գաղթականներ, որոնք կը բաղկացնէին երկրին ճերմակ ժողովուրդը երբ 1790-ի քաղաքացիութեան փորձանիշը վերագծող 2169 հատուածը որդեգրուեցաւ. եւ պատճառ չկայ տարակուսելու թէ որդեգրուեցաւ նման նպատակաւ ու նշանակութեամբ:

«Անհրաժեշտ չենք նկատեր այժմէն որոշել թէ նախնապէս Ասիական զարմերէ կողմ ո՛ր ժողովուրդները կուզան օրէնքին սահմաններուն մէջ, եթէ երբէք կան: Շատ բան կայ օրէնքի ծագմանը եւ պատմական զարգացմանը մէջ թելադրելու համար թէ ոչ մէկ Ասիական ժողովուրդ անոր մէջ կը պարունակուի: Այս նիւթին նկատարմանը միջոցին, Քոնկրէսին մէջ յարուցուած 1870-ի եւ 1875-ի վիճարանութիւնները այսպիսի իմաստի մը համոզումը կը ներշնչեն: Օրինակի համար, 1873-ին «ազատ ճերմակ անձեր» բառերը առանց զիտման զանց առնուած էին Վերանորոգելու Օրէնքներու խմբագրեալ հատորներէն: Չանց առնուած այս բառերը վերստին դրուեցան 1875-ին՝ սխալներն շտկելու եւ զանց առնուածներն հայթայթելու օրէնսդրական արարքով: Երբ այս արարքը նկատողութեան կ'առնուէր Քոնկրէսին կողմէն ջանքեր եղան մէջ բերուած այդ բառերը ջնջելու, եւ մէկ կողմէն պնդուեցաւ ու միւս կողմէն բնդունուեցաւ թէ անոնց պահուելուն նպատակն էր քաղաքացիութեան սահմանադրական մերժել Ասիացիներն-

բը: Թէեւ այդ առթիւ ըստածներն, անտարակոյս, հիմք չեն ըն-
ծայեր օրէնքին դատական մեկնութեանը, կարելորդ պատմական
միջադէպ մըն է սակայն, որ չկրնար բոլորովին անտեսուիլ (ճեր-
մակ անձեր) բառերուն ճշմարիտ նշանակութիւնը դտնելու փըն-
տըտութիւն մէջ, որոնք իրենք ալ պատմական են: Այդ հարցը,
սակայն, վերջնական որոշման համար կրնայ յետաձգուիլ մինչեւ
որ ժամանակ առ ժամանակ ծագող մասնաւոր դատերու նկատառ-
մամբ աւելի կատարելապէս ի յայտ բերուին մանրամասնութիւն-
ները: Պէտք է ընդունիլ թէ օրէնքին բառերը դիւրաւ չեն պար-
ճչորիտ մեկնութեան սահմաններուն մէջ, եւ հաւանօրէն լաւ է
թողուլ զանոնք ինչպէս որ են քան թէ հիմա որեւէ ընդհանուր
մեկնութեամբ՝ իրենց իսկական նշանակութենէն աւելի ընդար-
ձակ կամ աւելի սահմանափակ իմաստ մը անոնց ընծայելու վը-
տանդն ստանձնել:

«Ինչ որ այժմ կ'ընդունինք սա է թէ «ազատ ճերմակ ան-
ձեր» բառերը հասարակ լեզուի բառեր են, որ պէտք է հասարակ
մարդուն հասկացողութեանն համաձայն մեկնուին, ա'յնչափ մի-
այն հոմանիշ «Կովկասեան» բառին որչափ այդ բառով կը հասկըց
աի ժողովրդային խօսակցութեանց մէջ: Այսպէս հասկցուելով
ու գործածուելով, ինչ որ ալ ըլլան ցեղաբանին վարկածներն, ա-
նոնք չեն բովանդակեր այն մարդոց խմբակցութիւնը որուն կը
պատկանի խնդրարկուն: Հասարակ դիտողութեան եւ ծանօթու-
թեան խնդիր մըն է թէ Հինտունին ֆիզիքական յատկանիշներուն
խումբը՝ զիրենք դիւրաւ կը զանազանէ այս երկրին մէջ առ հա-
սարակ իրբեւ ճերմակ ճանչցուած անձերու զանազան խումբերէն:
Անգլիական, Ֆրանսական, Գերմանական, Իտալական, Սկանտի-
նաւեան եւ ուրիշ Եւրոպական ծնողքներէ պատիկներ արադօրէն կը
խառնուին մեր ժողովրդի զանգուածին մէջ եւ կը կորսնցնեն ի-
րենց Եւրոպական ծագումին որոշիչ նշաններն: Միւս կողմէն,
չկրնար տարակուսուիլ թէ այս երկրին մէջ Հինտու ծնողքներէ
ծնած զաւակներն անորոշ ժամանակաւ պիտի պահեն բացօրոշ ա-
պացոյցներն իրենց նախահարց: Մեր մտքէն խիստ հեռի է ցեղա-
յին դերակալութեան կամ ստորակալութեան ամենադոյզն հարցն
իսկ թելադրել: Սոսկ ցեղային տարբերութիւնն է ինչ որ կը թե-
լադրենք, եւ ա'յնպիսի բնոյթ ունի ու ա'յն աստիճան մեծ է այս
տարբերութիւնը, որ մեր ժողովրդին մեծ մարմինը բնազդօրէն
կը ճանչնայ զայն ու կը մերժէ միաձուլման խորհուրդը:»

Մ. Նահանգաց Գերագոյն Ատեանի Դատաւոր Սըտըրլէնտի
արձակած այս վճիռներն ծարունացուց ու Հինտուններու դէմ՝ ո'չ
միայն ուշադրաւ են անո'ր համար որ պայծառօրէն կը մատնանը-

չեն մեզ Հայոց Քաղաքացիութեան Դատին հանդէպ այս Գերա-
գոյն Մարմնոյն բռնելիք դիրքը, այլ նաեւ անո'ր համար մանա-
ւանդ որ իրենց մէջ կը բիւրեղացնեն վերջնագոյն եզրակացու-
թիւնները արդի մարդարանութեան: Խնամով հակիրճ վերլուծ-
ման մը ենթարկենք զայն:

1. — Ժողովրդի մը հեռաւոր անցելոյն մէջ ի'նչ ցեղէ ծա-
ղում առած ըլլալու փաստը որեւէ արժէք չունի անոր ցեղը ինքնո-
րոշելու հարցին մէջ: Այդ ժողովրդին ԱՅՍՕՐ յայտնաբերած Ֆի-
զիքական յատկանիշներու ԽՄԲԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆ է միակ վաւերա-
կան փորձանիշը անոր ցեղին: Բաւական չէ ցեղաբանական փաս-
տարկութիւններով հաստատել երկու ժողովրդոց ցեղային միեւ-
նոյն ծագումն ունեցած ըլլալը, անհրաժեշտ է մանաւանդ ապա-
ցուցանել որ դարերու ընթացքին անփոփոխ մնացած է նախնական
տիպը, որով իրարու խիստ կը նմանին այդ ժողովրդոց ՆԵՐԿԱՅ
սերունդները:

2. — Արդի դիտութիւնը այլեւս ժխտած է ժամանակաւ ըն-
դունելի այն տեսութիւնը թէ «Արիական» ցեղին կը վերաբերին
այժմուս Արիախօս ժողովուրդները: Իրարմէ բոլորովին տարբեր
ցեղային ծագում ունեցող ժողովուրդներ կրնան Արիական լեզու
մը խօսիլ, եւ, հակադարձաբար, միեւնոյն Արիական ցեղին սե-
լունդներ բոլորովին ոչ-Արիական լեզու մը խօսիլ:

3. — Նոյնքան անգոհացուցիչ է «Կովկասեան» բառին դոր-
ծածութիւնը: Որովհետեւ Կովկասեան ընդհանուր բաժանումին
տակ կրնան համախմբուիլ իրարմէ ֆիզիքապէս այնքան տարբեր
ժողովուրդներ, որ հասարակ դատողութեան տէր անձը մերժէ
անոնցմէ ոմանք ընդունիլ իրբեւ «ճերմակ անձեր»:

4. — Քաղաքացիութեան օրէնքը գծողներ «ճերմակ անձեր»
ըսելով ի մտի ունէին Եւրոպայի ԲՈՂՈՐ ժողովուրդներն, զորս
արդի մարդարանութիւնը կը բաժնէ երեք ցեղերու. — Հիւսիսա-
կան (Նորտեան), Ալպեան եւ Միջերկրականեան. առաջինը՝ բաց
գոյն, վերջինք՝ թխագոյն: Ասոնք երեքն ալ ԱնժԽՏԵԼԻ կերպով,
Ամերիկեան օրէնքին իմաստով, «ճերմակ անձեր» են՝ քաղաքա-
ցիութեան արժանի, ինչպէս նաեւ այս երեք ցեղերէն որեւէ մէ-
կուն հետ նոյն ծագումն ունեցող եւ նոյն ֆիզիքական յատկանիշ-
ներն յայտնաբերող ժողովուրդներ:

5. — Առ այժմ կը վճռենք թէ Հինտուն, խնդրոյ առարկայ
օրէնքին տրամադրութեան համաձայն, «ճերմակ անձեր» սահմա-
նին մէջ չիյնար, հետեւաբար՝ արժանի չէ քաղաքացիութեան,
որովհետեւ, ինքը եւ իր Ամերիկայի մէջ ծնած զաւակները՝ իրենց
յայտնաբերած ֆիզիքական յատկանիշներով՝ խստօրէն կը զա-

նազանուին Մ. Նահանգաց ժողովրդէն, եւ անոնց հետ արեւնա-
խառնուելէ բնագործին կը զգուշանան Ամերիկայի ճերմակներ:

Եւ — Ասիական ուրիշ ժողովրդոց ալ, ըստ քաղաքացիու-
թեան օրէնքին, ճերմակ կամ ոչ-ճերմակ ըլլալու հարցը հետզհե-
տէ պիտի վճռենք երբ առիթներն ստեղծուին, եւ իւրաքանչիւր
դատ պիտի վճռենք իր արժանեաց համեմատ:

Դատաւոր Սըրըրլէնտի բոլոր վերի յայտարարութեանց
ողին ա՛յն է որ Հայոց Գաղաքացիութեան արժանաւոր ըլլալու
կամ չըլլալու դատը պիտի վճռուի, նայելով թէ Հայերս պիտի
կրնա՞նք ԱՆԺԽՏԵԼԻ կերպով հաստատուի մեր ցեղակցութիւնը եւ-
րոպայի ներկայ ժողովրդոց հետ: Աւելի որոշ բաներով՝ պէտք է
ապացուցանենք թէ ՆԵՐԿԱՅ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆԸ կը պատկանի Հիւ-
սիսական, Այսկան ու Միջերկրականեան երեք Եւրոպական ցեղե-
րէն մէկուն կամ միւսին եւ կամ երեքէն ալ բաղկացող խառնուրդի
մը: Ասիկա՛ է մեզմէ պահանջուածը: Մեր հեռաւոր նախնեաց աշ-
խարհադրական իմաստով Եւրոպական ծագումը կամ Ասիական
ծագումը բացարձակապէս անգոր է զմեզ ճերմակ կամ ոչ-ճերմակ
ցեղին մէջ դասել: Դարձեալ, չբաւեր ապացուցանել թէ մաքրա-
րիւն Հնդեւրոպական կամ Հիւսիսական էին մեր դաղթական նախ-
նիքը. անհրաժեշտ է նաեւ ապացուցանել թէ ճերմակներու բա-
ժանման մէկ կամ միւս ցեղին կը պատկանէին մեր կանխագոյն
բնիկ նախնիքն ալ, որոնց հետ արեւնախառնուեցան մեր եկամուտ
նախնիք:

Նախորդ գլխուն մէջ լիառատօրէն ապացուցինք թէ ճեր-
մակ ցեղերուն կը պատկանին ներկայ Հայեր, թէ անոնք խստօրէն
կը զանազանուին Հինտուններէն եւ ճարոնացիներէն՝ Ֆիզիքական
բոլոր այն յատկանիչներով որոնք հասարակաց են միմիայն ճեր-
մակ ցեղերուն: Ուստի վճռականապէս կրնանք յայտարարել թէ
Եւրոպական ցեղ են Հայեր: Ասիկա՛ է անժխտելի պատգամը զոր
թէ՛ Հնդեւրոպական եկուոր Հայոց եւ թէ՛ Այսկան բնիկ Հայոց
մասին կուտան մեզ արդի մարդաբանական գիտութիւնք: Ասիկա՛
է բացայայտ իրողութիւնը զոր կը հաստատեն հասարակ ժողո-
վրդեան գիտողութիւններն ու դատողութիւններ, եւ Մ. Նա-
հանգաց Գերագոյն Դատարանը չէ կարող ինքզինքը հակասել՝
ճարոնացւոյն ու Հինտունի մասին իր արձակած վճիռներուն մէջ՝
ա՛յնքան յստակօրէն ԹՈՒՆ ԱԼՊԵԱՆԻՆ անգանազանելիօրէն ճեր-
մակ անձ ըլլալն եւ խնդրոյ առարկայ օրէնքին համեմատ Ամերիկ-
եան քաղաքացի ըլլալու արժանաւորութիւնը մեծաբարբառ հռո-
չակելէ յետոյ՝ ելնել ու ճիշդ հակառակ վճռել իրեն ներկայացող

Ալպեան ցեղէն ժողովրդի մը մասին, զոր Ամերիկեան ժողովրդե-
եան հասարակ դատողութիւնն ալ անխտիր ընդունած է իբրեւ
ճերմակ ցեղ:

Հայոց Եւրոպական ցեղ մը ըլլալն, այսպէս, տեսութիւն
չէ, ենթադրութիւն չէ, կարծիք չէ, այլ ԱՆԺԽՏԵԼԻ ԻՐՈՂՈՒ-
ԹԻՒՆ: Կրնայ ըլլալ որ ապագային փոփոխութիւններ մտցունին
ցեղերու դասաւորման մէջ, կրնայ ըլլալ որ նորայայտ իրողու-
թիւնք հաստատեն կամ ժխտեն այս կամ այն տեսութիւնը ցեղե-
րու ծագման եւ ինքնորոշման գործողութեանց կամ անոնց բաշխ-
ման աշխարհադրական սահմաններուն մասին, բայց չկրնար ըլ-
լալ որ ժխտուի գոյութիւնը այն հասարակաց ֆիզիքական յատ-
կանիչներուն, որոնք ԱՅՍՕՐ դրոշմուած կան Հիւսիսական, Այս-
կան եւ Միջերկրականեան ցեղերուն պատկան ժողովրդոց մարմ-
նակազմին վրայ, եւ որոնք «Եւրոպական» ընդհանուր անուան
տակ կը պարփակեն ա՛յնքան Հայաստանի Հայը, Կովկասի Վրա-
ցին, Տաւրոսի Քիւրտը, որքան Անգլիոյ, Բրուսիոյ եւ Սկանտի-
նաւեան երկիրներու ժողովուրդները: Անփոփոխելի, անհրաժեշտ
անուանալի իրողութիւն մըն է թէ 1924-ի Հայութեան թէ՛ բաց
դոյն երկարադուրսներն եւ թէ՛ մթագոյն լայնադուրսներն անխզելի
կերպով կապուած են Եւրոպայի մէջ մի՛ւսինս ֆիզիքական յատ-
կանիչներն յայտնաբերող ժողովրդոց:

Բայց երբ Եւրոպական այս երեք ցեղերուն ալ ինքնորոշ-
ման վայրը կամ աշխարհադրական իմաստով ծագումը գտնելու
հարցը նկատի ունենանք՝ զարմացմամբ պիտի տեսնենք որ Մ.
Գրական աւանդութիւնն, կէս-գիտական ժամանակներու տիրող
տեսութիւններն եւ արդի մարդաբանական գիտութեանց վերջնա-
գոյն եզրակացութիւններն, ամենն ալ հաւասարապէս ԱՍԻԱՆ կը
մատնանշեն իբրեւ ծննդավայրը ճերմակ կամ Եւրոպական ցեղե-
րուն: Մ. Գրական աւանդութիւնը, զոր կը դաւանէին Մ. Նահան-
գաց քաղաքացիութեան օրէնքը նախազօդներն, մեր ՀԱՅԱ-
ՏԱՆԸ մատնացոյց կ'ընէ իբրեւ գրախտավայր որորոցը մարդկու-
թեան ցեղին: «Կովկասեան Յեղ» ընդհանուր անուան տակ բոլոր
ճերմակները միացնող ժամանակի գիտուններէն Պիւմենպախ՝
Հայաստանի կից ՎՐԱՍՏԱՆԸ մատնացոյց կ'ընէ իբրեւ որորանը
Եւրոպական բոլոր ժողովրդոց: Մարդաբանական արդի գիտու-
թիւնք ՀԱՐԱԻԱՅԻՆ ԱՍԻԱՆ մատնացոյց կ'ընեն իբրեւ ինքնորոշ-
ման վայրը ճերմակներու ընդհանուր բաժանման, իսկ այս բա-
ժանման հիւսիսական ցեղին ծննդավայրը կը գտնուի Կասպից
Ծովուն հիւսիսակողմը դէպ արեւելք ու արեւմուտք ընդարձակ-

ուող Եւրոպա-Ասիոյ տախտատաններուն մէջ, Ալպեան ցեղին ծննդավայրը՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ եւ անոր մերձակից լեռնազաւառներուն մէջ եւ Միջերկրականեան ցեղին միջավայրը՝ Հիւսիսային Ափրիկէի կամ Արաբիոյ եւ կամ նոյն իսկ Փոքր Ասիոյ մէջ: Ալպեան եւ Արիական կամ Հիւսիսական ցեղերուն ծննդավայրերուն մասին աւելի ընդարձակօրէն պիտի գրեմ յետագայ գլուխներէն մէկուն մէջ: Ինչ որ ուժգնօրէն չեւտել կ'ուզեմ հոս, այն ալ սա՛ իրողութիւնն է թէ «Եւրոպական ցեղեր» բառերով աշխարհագրական իմաստով Եւրոպական ծագում ունեցող ցեղեր չենք հասկնար բնաւ:

Եւ ճիշդ այս կէտն է, զոր ապացուցանել կը ճգնի մեր պաշտպան մարդարաններէն մասնաւորապէս Փոսս: Կարդանք այս կէտին շուրջը տեղի ունեցող անոր հարցաքննութիւնը:

Հ.— Ծանօթ էք տասնեութեան զարուհի մէջ «Ճերմակ» եւ «Կովկասեան» բառերու գործածութեանց, ինչպէս ցոյց կուտան այդ դարու յայտնի հեղինակութեանց գրութեանքներ:

Պ.— Այո՛: «Կովկասեան» բառը 1795 թուականին սկսաւ գործածուիլ: Պիլմենպախ չինեց զայն ... Անիկա 1795-ին, առաջին անգամն ըլլալով, գործածեց. «Կովկասեան» բառը, եւ «Ճերմակ գոյն» նկարագրութեամբ սահմանեց Կովկասեան տիւր ... Շատ արագութեամբ տարածուեցաւ այս բառին գործածութիւնը, եւ ատկէ առաջ գրեթէ ամեն տեղ պարզապէս «Ճերմակ» բառին գործածութիւնը ժողովրդականացած կը գտնենք: Լինէ «Եւրոպական» բառը գործածեց, բայց չսահմանափակեց զայն Եւրոպայի աշխարհագրական բաժնին մէջ, այլ տարածեց անոր սահմաններէն անդին ալ: Անիկա ոչ միայն Եւրոպայի մէջ ապրող ժողովրդոց համար գործածեց այդ բառը, այլ նաեւ դրացի երկիրներուն մէջ ապրողներուն համար, եւ նկարագրեց զանոնք իրեն ճերմակ գոյն ունեցողներ:

Հ.— Եւ ատիկա Փոքր Ասիոյ բնակիչներն ալ կ'ամփոփէ իր մէջ, իրեն ճերմակ ցեղին մէջ գտնուողներ:

Պ.— Այո՛, անտարակոյս: Թերեւս կրնամ աւելցնել հոս թէ Պիլմենպախ «Կովկասեան» բառը գործածեց սա՛ պատճառաւ որ, խորհեցաւ թէ Հայաստանի կից այս գաւառին մէջ կը գտնուէր ճերմակ ցեղին ամենամաքուր տիւրը: Թերեւս կրնայի ալ հատուածը կարդալ ձեզի:

Հ.— (Մ. Նահանգաց զոտախաղ Մր. Յօլքի կողմէն). Ոչ Հայաստանի մէջ, այլ Հայաստանի կից:

Պ.— Այո՛, բոլ կ'ուզեմ նոյն տիւրը ինչպէս որ եւ Հայեր: (Կարդալով Պիլմենպախի թարգմանութենէն) «Կովկասեան Զա-

նագանութիւն: Կովկասեան լեռնէն առած եմ այս զանազանութեան անունը, որովհետեւ թէ՛ իր մերձակայքը եւ մասնաւորապէս իր հարաւային կողերը, կ'արտադրեն մարդոց ամենազեղեցիկ ցեղը, բոլ կ'ուզեմ Վրացին, եւ թէ՛ բնախօսական պատճառներն կը յանգին սա՛ կէտին՝ որ մարդկութեան նախածնողքը ամենամեծ հաւանականութեամբ այդ գաւառին մէջ պէտք է զետեղել, եթէ որեւէ տեղ պիտի գտնուենք:»

(Մատնացոյց ընելով Մէտիսըն Կրէնթի «Մեծ Յեղին Անհետացումը» գրքին մէկ քարտէսին վրայ Կովկասեանց հարաւային կողերը որ մինչեւ Հայաստան կ'ընդարձակուին), մենք այս գաւառին մէջ ունինք Վրացիներն: (Նոյն քարտէսին վրայ մատնացոյց ընելով Հայաստանի հիւսիսային մասը «Արմինիա» նշանակուած) եւ ա՛յս գաւառին մէջն ալ գործնականապէս նոյն տիւրը:

Հ.— Եւրոպայի ու Մ. Նահանգաց մէջ, 1795-էն առաջ, հասարակ լեզուաւ ինչ ժողովրդային բառ կը գործածուէր Եւրոպայի բնակիչներն նշանակելու համար:

Պ.— «Ճերմակ» բառին ժողովրդային գործածութիւնը ստուգելու միակ կերպն է՝ անոր գործածութիւնը քննել գրականութեան մէջ: Կը գտնեմ որ Եւրոպայի եւ անոր կից երկիրներու դրացի մասանց ժողովրդոց մասին խօսուելու ատեն, միշտ սա երկու բառերէն մէկը կամ միւսը կը գործածուի: «Ճերմակ» կամ «Եւրոպական»: Անտարակոյս, հոս «Եւրոպական» բառը իր մէջ կ'ամփոփէ Եւրոպայէն դուրս տարածուող երկիրներն ալ: Այսինքն Եւրոպացիներու մասին խօսելու ատեն, Եւրոպայի սահմաններն չէին նկատուիլ ճիշդ Ուրալ լեռներն, Տարտանէն ու Վոսիորը: «Ճերմակներ» կամ «Եւրոպացիներ» բառը կը գործածուէր այս սահմաններէն փոքր ինչ անդին գտնուող երկիրներու բնակչաց համար:

Հ.— Այնպէս որ, որչափ որ կրնայ մարդ հասկնալ ակնարկուած ժամանակի գրականութենէն, «Ճերմակ» բառը կը նշանակէր Եւրոպայի եւ Ասիոյ յարակից մասանց հասարակ բնակիչները:

Պ.— Այո՛: Պէտք է որոշակի հասկնանք թէ զժուար տեղափոխութեան այդ ժամանակներ, հեռաւոր երկիրներ այնքան քաջածանօթ չէին որքան կրնան ըլլալ այժմ: Այդ պատճառաւ, երբ մարդիկ, օրինակի համար, կը խօսէին այժմու Թուրքիոյ այդ ժամանակի ճերմակներուն մասին, անոնք բնաւ այդ բառը Եւրոպայի համար չէին սահմանափակել, այլ մէջը կ'առնէին նաեւ Փոքր Ասիան ու յարակից երկիրները: Նոյնպէս երբ Ռուսերու վրայ կը

խօսէին՝ անոնք գիծը խտօրէն չէին քաշեր Ուրալ Լեռանց սահմանին վրայ, այլ նոյնքան որոշակի կը հասկնային Ասիոյ յարակից մասերը: «Եւրոպացիք» եւ «ձերմակներ» բառերը աշխարհագրական իմաստով Եւրոպայի ժողովուրդներէն աւելին կը պարփակէին, եւ Արմինիան կը բովանդակէին:

Հ. — Կը հաճի՞ս ըսել թէ ձեր «ձերմակ» կամ «Եւրոպական» կամ «Կովկասեան ցեղ» կոչածը այժմ ստորաբաժանումներով կը դասաւորուի՞, ու եթէ այդպէս է, ի՞նչ են այդ ստորաբաժանումները:

Պ. — Ներկայիս ընթացիկ խիստ պարզ բաժանում մը կայ, որ մասնաւորապէս կը գտնենք գրեթէ մարդաբանական արդի ամեն գրքի մէջ: Ասիկա է՝ Հիւսիսային Նորտեան խումբ, Կեդրոնական Եւրոպեան կամ Ալպեան խումբ եւ հարաւային կամ Միջերկրական խումբը . . .:

Հ. — Այնպէս որ կրնայ ըսուիլ թէ Եւրոպայի զանազան մասերն այնպէս մը բաժնուած են միայն որ ցոյց տան թէ անոր տարբեր մասերուն վրայ այս Նորտեան, Ալպեան ու Միջերկրականեան երեք ընդհանուր խումբերուն ո՛ր մէկն է տիրականը:

Պ. — Այո՛:

Ուշադիր ընթերցողը որոշակի կը տեսնէ թէ վերի հարցաբերնութեան մէջ դատին պաշտպան փաստաբանին կեղբորնական ջանքն է, Փրօֆ. Պօսսի վկայութեամբ, հաստատել թէ աշխարհագրական իմաստով չեն գործածուիր «ձերմակ», «Եւրոպական» կամ «Կովկասեան» բառերն, այլ ցեղային իմաստով միայն: Փրօֆ. Պօսս աւելի յոռաջ երթալով՝ Պլիմենտալէն հաստատած մը վկայութեան կը կոչէ, ուր ձերմակներուն համար «Կովկասեան Ցեղ» անունը կերտող այս գիտունը, Աշխարհագրապէս ԱՍՈՅ մէջ կը գետնի ձերմակ ցեղին թէ՛ ծնունդը եւ թէ՛ անոր լաւագոյն ներկայացուցիչներուն արդի բնակավայրը: Որովհետեւ, ինչպէս գիտենք, Վրաստան աշխարհագրապէս Ասիոյ մէջ է մասը կը կազմէ՝ գտնուելով Եւրոպան Ասիայէն բաժնող Կովկասեան լեռնաշղթային հարաւային կողմը: Եւ ձերմակներու ծննդավայրին մասին եղած այս տեսութիւնը ընդհանուր հաւանութեանն էր արժանացած այդ առնչի գիտական աշխարհին:

Պէտք տեսայ այսքան ծանրանալ այս կէտին վրայ, ցոյց տալու համար թէ «Եւրոպական Ցեղ» կամ «Եւրոպական Ծագում» բացատրութիւնները հարկաւորապէս չեն նշանակել Եւրոպայէն ԵԿԱՅ ցեղ: Աշխարհագրական սեղմ իմաստով մը չեն գործածուիր այս բացատրութիւններ, այլ ՑԵՂԱԳՐԱԿԱՆ իմաստով: Հա-

յոց Եւրոպական ցեղ կամ Եւրոպական ծագումն հաստատելու համար ստիպուած չենք բնաւ անոնց Եւրոպայէն եկած ըլլալն ընդունիլ: Հայոց Եւրոպայէն եկած ըլլալը չընդունող Հայ մը, բնաւ երբէք դէմ խօսած չըլլար Հայոց Եւրոպական ծագման իրողութեանը: Եւ նոյն իսկ Ամերիկահայ քաղաքացիութեան դատին ի նպաստ փաստեր ներկայացնելու համար վկայութեան կոչուած Ամերիկացի երկու նշանաւոր մարդաբաններն ալ, Փրօֆէսորներ Բոլանտ Տիքսըն եւ Ֆրանց Պօսս, ամենէն բացայայտ բառերով կը յայտնեն թէ «Եւրոպական ցեղ» անուան տակ կուգան ա՛յնքան Փոքր Ասիոյ ու Հայաստանի եւ Անդրկովկասի ու մերձակայ գաւառներու ժողովուրդներն որքան զուտ աշխարհագրական սեղմ իմաստով Եւրոպայի ժողովուրդները:

Վերջացնեմ այս գլուխը քաղաքիս Ռիփրայիքըն օրաթերթին մէջ Փրօֆ. Ուօթըրմէնի «Հայերն Ասիացի՞ են» նիւթին վրայ գրած յօդուածի մը հետեւեալ հաստատմանովն.

«Տառական իմաստով՝ Ասիացի է Ասիոյ մէջ ծնած ամեն ժողովուրդ. բայց կը տարակուսիմ թէ որեւէ դատարան պիտի համաձայնի ներկայ պարագայիս տառական իմաստով առնել այս բառը . . . : Աշխարհագրապէս խօսելով՝ Եւրոպայի եւ Ասիոյ միջեւ եղած ներկայ սահմանագիծը իրականապէս գոյութիւն ունեցող բան մը չէ: Այսինքն, օրինական ենթադրութիւն մըն է այս գիծը, ոչ թէ աշխարհագրական իրականութիւն մը: Մերձաւոր Ասիոյ կլիման, ժողովրդեան տնտեսական կեանքը, անոնց մորթին գոյնն ու դիմագծութիւնը, եւ նոյն իսկ անոնց լեզուն, սերտիւ կը կապակցեն գաւառի Եւրոպայի հետ . . . :

«Վաւիորի երկու կողմերը, թէեւ մին Ասիա է ու միւսը Եւրոպա, անտարակոյս նիշդ ու նիշդ նման են, եւ անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր նման ժողովուրդ եւ նման մշակոյթ ունեցած են: Ասիոյ մէջ է Եփեսոս, բայց ժամանակաւ այնչափ Յունական քաղաք մըն էր ան որչափ Աթէնք: Էնկիւրի, այժմու Թրակական մայրաքաղաքը, ուրկից այժմերը կուգան, պատմութեան մէջ ժամանակ մը այնքան Հռովմէական էր որքան նոյն ինքն Հռովմ, եւ Հռովմէական բոլոր արձանագրութեանց ամենակարեւորը, «Մոնիւմէնտում Անկիրանում»ը, հոն երեւան հանուցաւ . . . : Արդարեւ, արեւելեան Միջերկրականի երկիրներէն եկան մեր ամբողջ ապրելակերպերն ու խորհելակերպերը: Բոլորովին անիմաստ է իբրեւ տարբեր աշխարհ մը նկատել այս գաւառը ուսկից եկան մեր կրօնը, մեր լեզուն, մեր այբուբէնը, մեր մետաղները, մեր ամենէն կարեւոր մշակուած տունկերը (ցորեն, գարի, կորեկ) եւ ըն-

տանի կենդանիները (ձիեր, ոչխարներ, խոզեր, այծեր, վառեակներ), մեր ամբողջ խորհուրդի դրուժինը:

«Գալով մասնաւորապէս Հայոց, անկա ցեղակից է կեդրոնական Եւրոպայի կլոր գլուխ տիպին, զոր կը գտնենք հիւսիսային Իտալիոյ, Զուիցերիոյ, Աւստրիոյ, Հարաւային Ռուսիոյ եւ Ալպեան Ֆրանսայի մէջ: Ցեղային տիպ մըն է առիկա զոր արդէն առատօրէն ունինք մեր երկրին մէջ, յամին արդի Յունաց, արեւելեան Եւրոպայի Հրէից, Լեհերուն, Չեխերուն եւ ուրիշ ազգայնութեանց: Այս տիպին այնպիսի կատարեալ ներկայացուցիչներն են Հայեր, որ նոյն ինքն տիպը Հայատիպ (Արմինյոյս) կը կոչուի: Նոյն իսկ լեզուաւ Հայերը սերտիւ կապուած են մեզի, Հայերէնը մէկ ձեւն ըլլալով լեզուներու այն մեծ տիպին որուն կը վերաբերին Սանսկրիտը, Պարսկերէնը, Յունարէնը, Լատիներէնը եւ Անգլիերէնը:

«Հաւանական կը թուի թէ Հայք կամ իրենց նախնիք, Ս. Գրոց Բետացիները, կարենոր ազդակներ ներմուծեցին մեր յառաջդիմութեան մէջ, որոնց մէջ նշանաւոր են երկաթն ու ձիւն: Ճշմարտութիւնը կը թուի ըլլալ որ Հայեր ոչ միայն նոյնատիպ են բազմաթիւն Եւրոպացուց հետ, այլ Բրիտանաց տիպիներն ու պարոններ էին այն ատեն երբ մեր հիւսիսային Եւրոպական նախնիք պատերազմի պարը կը յաղային եւ ինքզինքնին կապոյտ կը ներկէին (վայրենի կեանք մը կ'ապրէին):

«Ցեղաբանական տեսակէտէն խօսելով, Հայոց ու Եւրոպացուց միջեւ չկայ զանազանութիւն:»

Գ.

ՃԵՐՄԱԿՆԵՐՈՒ ԱԼՊԵԱՆ ՑԵՂԻՆ

ԿԸ ՊԱՏԿԱՆԻՆ ՀԱՅԵՐ

Արդի մարդաբանութիւնը երեք տարբեր ցեղերու բաժնած է՝ նախապէս «Ճերմակ», «Կովկասեան» կամ «Եւրոպական» ընդհանուր անուան տակ ամփոփուած ժողովուրդները: Հիւսիսական (Նորտիկ) ցեղ կը կոչուի ճերմակներու երկայն գլուխ ու բաց գոյն բաժանումը, որու ամենէն հոծ ներկայացուցիչները կը գտնուին Եւրոպայի հիւսիսային արեւմտեան մասանց մէջ: Ալպեան ցեղ կը կոչուի ճերմակներու կլոր գլուխ բաժանումը, որու ամենէն հոծ ներկայացուցիչները Եւրոպայի մէջ կը գտնուին՝ Ալպեան լեռնազօտոյն շուրջը: Միջերկրականեան ցեղ կը կոչուի ճերմակներու երկայն գլուխ բայց քուլս բաժանումը, որու ամենէն հոծ ներկայացուցիչները կը գտնուին Միջերկրական Ծովուն բոլորտիքը:

Գիտական այս դասաւորման ընդհանրանալին ի վեր, այլեւս իրողաւոր գրականութեան մէջ առհասարակ Հիւսիսական, Ալպեան, Միջերկրականեան անուններով իրարմէ կը զանազանուին Ճերմակ, Կովկասեան եւ Եւրոպական անուան տակ եկող ժողովուրդները: Հայերս, ահա, գիտական այս երեք բաժանումներով ճանչցուած ցեղերէն ԱԼՊԵԱՆԻՆ կը պատկանինք: Յառաջանաք, ուրեմն, ներկայ Հայութեան ցեղազրական դիրքը ճշդդ այս կարեւոր կէտին ապացուցմանը:

Ինչպէս առաջին գլխուն մէջ շեշտեցի՝ միմիայն Փիզիքական կարգ մը յատկանիշներով կ'ինքնորոշուին ցեղերը: Հասարակաց յատկանիշներու խմբով մը իրարու նմանող ժողովուրդներ կը կազմեն համապատասխան մարդոց խմբակցութիւն մը, որ ցեղ կը կոչուի: Արդ, որո՞նք են այն հասարակաց խումբը յատկանիշներու, զորս միասնաբար ժառանգող ժողովուրդներ կը կազմեն ԱԼՊԵԱՆ ցեղը:

Ալպեան ցեղը Հիւսիսականէն ու Միջերկրականեաններէն ինքնորոշող ամենէն կարկառուն յատկանիշն է կլոր կամ լայն եւ կամ կարն դուրսը: Ճերմակներու միւս երկու ցեղերն ալ երկար

Երբ կը հետախուզէր Արեւմտեան Ասիոյ կանխագոյն բը-
նակչաց ցեղային տիպը որոշելու հարցը՝ շարունակ անոր դիտու-
ղութեանց կը ներկայանար աչքառու աստիճանաւ ոչ-Սեմական
տիպ մը, զոր Արմենական (Արմինյա) կոչեց։ Այս մասին ամե-
նէն տիպիկն էին Արեւմտեան Լիւկիոյ Թալսթանիներն, որոնք
լեռնային առանձնութեանց մէջ կ'ապրէին եւ ամեն կերպով տար-
բեր էին իրենց դրացի Մահմետականներէն։ «Զարմանալիօրէն
միատիպ էին անոնց մարմնական յատկանիշներն», կը գրէ Լու-
չան, «անոնք ունին քույր-ներմակ մորք, առատ մազ երեսին
վրայ, ուղիղ մազ, մութ քույր աչեր, նեղ եւ ընդհանրապէս կը-
տուցածեւ քիթ, ու խիստ կարն ու բարձր գլուխ։ Գլխաշափը կը
տարբերի 82-էն 91 միայն, ամենէն յաճախդէպն ըլլալով 86։»
Նման տիպեր գտնուեցան Պէքթաշներուն մէջ, որոնք քաղաքաբը-
նակ են ի Լիւկիա, եւ Անսարիէներուն մէջ, որոնք կը բնակին
Հիւսիսային Սուրիա։ Վերին Միջագետքի մէջ կրկին կ'երեւին այս
յատկանիշներն Գըրլաշներուն եւ Արեւմտեան Քիւրտիստանի Ե-
դիսիներուն մէջ։ «Կը գտնեմք փոքրիկ խումբեր», կը շարունակէ
Լուչան, «որ ունին համեմատաբար դաւանման եւ զարմանալիօրէն մի-
ակերպ տիպ։ Ասոնք ցրուած են Արեւմտեան Ասիոյ ընդարձակ
մէկ մասին վրայ։ Ուրիշ կերպ չեմ տեսներ այս իրողութիւնը

Փրօֆ. Լուչան այս Արմինոյանները կը կապակցէ Կեղրոնա-
կան Եւրոպայի «Ալպեան Յեղիք» հետ, բայց բաց հարց կը թողու-
թէ Կեղրոնական Եւրոպայէն Եկան Քեառացիք, կամ թէ Արեւմու-
տան Ասիայէն Եկաւ Ալպեան Յեղր, թէեւ կը միտի վերջի տեսա-

ու Կովկասը եւ Փոքր Ասիան համակ կանաչով ծածկուած են, միայն Տարտանէլէն Իսկէնտէրուն երկարող ծովեզրեայ նեղ շերտի մը բացառութեամբ, որ դեղին ներկուած է: Կեդրոնական Եւրոպան ալ ճիշդ Հայաստանի նման կանաչ ներկուած է, այսինքն թէ՛ մի՛ եւնոյն Ալ. ՊեՍՆ ցեղը կը տիրապետէ ա՛յնքան Հայաստանի մէջ որքան Կեդրոնական Եւրոպայի երկիրներուն: Հիմա հետեւինք Փրօֆ. Տիքսընի հարցաքննութեան:

Հ.— Ուշադրութիւնդ հրաւիրուած է երբէք Մէտիսըն Կրէնթի երկին:

Պ.— Այո՛:

Հ.— Եւ ուշադրութիւնդ հրաւիրուած է այդ երկին 272րդ եւ 273րդ էջերուն դիմացի քարտէսին, որ Եւրոպական ցեղերու ներկայ բաշխումը ցոյց տալ կ'առաջադրէ:

Պ.— Այո՛:

Հ.— Ուսումնասիրած էք այդ քարտէսը:

Պ.— Ուսումնասիրած եմ:

Հ.— Կը հաճիք ըսէք ձեր կարծիքը այդ քարտէսին վրայ դոյներով նշանակուած դասաւորմանց վստահելիութեան մասին:

Պ.— Մը. Կրէնթի այս քարտէսին մասին պիտի ըսէի թէ ինչ ինչ փոքր մանրամասնութեանց կողմանէ տարակարծութեան պատեհութիւններ ըլլալով հանդերձ՝ հոն նշանակուած ընդհանուր շրջագիծը իրրեւ ճշգրիտ ընդունելի է: Եւ իմ կարծիքովս հիմնապէս ճշգրիտ է:

Հ.— Եւ համաձայն է ան Եւրոպական ցեղերու բաշխման նիւթին մէջ ճանչցուած հեղինակութեանց յայտարարութիւններուն:

Պ.— Այդ ցեղին երեք ստորաբաժանմանց բաշխումը ցոյց կուտայ ան, եւ ինչպէս ըսի, մինչ կան վիճելի ինչ ինչ կէտեր, առանք գլխաւորաբար ա՛յն մասին են թէ Եւրոպայի մէջ կանաչ դոյնը կամ Ալպեան տիպը պէտք էր աւելի ընդարձակ դաւառներու վրայ տարածուէր քան ինչ որ ցոյց տրուած է Մը. Կրէնթի այդ քարտէսին վրայ:

Հ.— Նայելով քարտէսին վրայ դոր ձեզ տուի, եւ նայելով Փոքր Ասիոյ այն մասին որ Սեւ Ծովուն ու Կասպից Ծովուն մէջտեղը կ'իյնայ եւ անկից դէպ հարաւ կը տարածուի, կը հաճի՞ս ըսել թէ, քու կարծիքովդ, ճշգրիտ են կամ ոչ իրրեւ Ալպեան ցեղ նշանակող կանաչին ցուցմունքները:

Պ.— Պիտի ըսեմ թէ այս ամբողջ դաւառին համար ինչ ատիճան որ մեր ծանօթութիւնք կը հասնին, քարտէսը էապէս ճշգրիտ է: Կը նկատեմ, սակայն, թէ գաղափարի տարբերութիւն

կրնայ ըլլալ սա՛ կէտին շուրջ որ ծովեզրեայ դաւառներուն վրայ ցոյց տրուած Յունարեակ տեղերն ալ Ալպեան նշանակուելու էին յաւէտ քան Միջերկրականն:

Հ.— Բայց ինչ որ կը վերաբերի Հայաստանի եւ անոր անմիջապէս յարակից հողամասերուն, որոնք կը տարածուին Սեւ Ծովէն Կասպիցն ու դէպ հարաւ, ճշգրիտ կը համարի՞ք Ալպեանին իրրեւ տիրական ցեղ նշանակուելը:

Պ.— Բացարձակապէս ճշգրիտ:

Հ.— Եւ այսպիսի դասաւորում մը ձեր կարծիքով, համաձայն է ներկայիս ճանչցուած բոլոր հեղինակութեանց:

Պ.— Համաձայն է:

Հ.— Կը հաճի՞ք անունները տալ մեզ կարգ մը առաջնորդող հեղինակութեանց, սկսելով կանխադոյններէն, որոնք ճանչցուած հեղինակութիւններ են եւ զորս կրնաս յիշել այժմ:

Պ.— Հերոդոտոսն է որեւէ արժէք կամ նշանակութիւն ունեցող կանխադոյն հեղինակութիւնը, Յոյն Պատմաբանը, Ք. Ա. Հինգերորդ դարուն, որ կապակցեց Հայերը Փոնդիացիներուն հետ, իրրեւ գաղթականներ Եւրոպայէն ի Փոքր Ասիա: Այս գաղթական խումբը Հնդկերոպասոս ժողովուրդ մըն էր, եւ ցեղակից էր այդ ժամանակի Հիւսիսային Պալքաններու եւ Սեւ Ծովուն հիւսիսային դաւառին բնակչութեանց: Անոնք Փոքր Ասիա եկան իրրեւ յաղթականներ ու գաղթականներ, եւ Քրիստոսէ առաջ Յօթներորդ դարուն, հաստատուեցան հոն ուր այժմ կը կոչուի Հայաստան: Անոնք ձուլուեցան եւ արեւնախառնուեցան հնադոյն բնիկ ժողովրդին հետ որ Ալպեան տիպէն էր, ինչպէս ցոյց տրուած է այս քարտէսին վրայ:

Հ.— Կը հաճի՞ք այժմ անունը տալ մեզ որեւէ ուրիշ առաջնորդող հեղինակութեանց որ արտայայտուած են Հայոց իրրեւ ցեղ դասաւորման այս նիւթին վրայ:

Պ.— Երկու խումբերու կրնան բաժնուիլ այս անուններ. մէկ կողմէն անոնք որ կ'ընդունին ու կը համաձայնին Հայոց գաղթական (IMMIGRANT) խումբին Փոնդիական ու Եւրոպական ծագմանը, եւ միւս կողմէն անոնք՝ որ Հայաստանի նախնական բնիկ ժողովրդին Ալպեան նկարագիրը մասնացոյց կ'ընեն:

Հ.— Ու գաղթական խումբ ըսելով՝ Հերոդոտոսի կողմէն յիշուած այն խմբին՝ կ'ակնարկես որ Թեսաղիայէն Հայաստան եկաւ:

Պ.— Թեսաղիայէն Հայաստան: Իրրեւ այս տեսութիւնն ընդունողի անուն կրնայի յիշել Տ. Կ. Պրինթընի «Յեղեր ու Ժողովուրդներ» անուն երկը, 1890-ին տպուած Նիւ Եորք ... Անի-

կա կ'ըսէ, «Հայ ժողովուրդը, Թրակեան Պոլիկներու մէկ ճիւղն էր եւ Փոքր Ասիոյ մէջ իր երկիրը կը զբաւէր Ք. Ա. իրը 700ին»:

... Գալով Հայոց նախնական տարրին դասաւորմանը՝ արդի հեղինակութեանց պէտք է զիմենք որոնք ժողովուրդներու վրայ կատարուած իրական չափումներու եւ զիտողութեանց վրայ կը հիմնեն իրենց եզրակացութիւնները: Այս կարգի հեղինակներէն պիտի յիշատակեմ Ու. Զ. Րիլիի «Եւրոպայի Յեղերն» անուն երկը, հրատարակուած ի Նիւ Եորք, 1899-ին: Նա կ'ըսէ 448 էջին վրայ. «Արեւմտեան Եւրոպայի մեր Ալպեան ցեղերուն հետ ասոր (այսինքն՝ Արմինոյտ տիպին) նմանութիւնը մասնաւորապէս չեւտուած է Յոն Լուչանի նման ամենէն կարող հեղինակութեան կողմէն ...: Սա՛ իրողութեանէն յառաջ կուգայ Արմինոյտ խումբին կարեւորութիւնը որ, Կովկասեան խումբին հետ» (Կովկասի ժողովուրդները նշանակող սեղմ խմատով մըն է զործածուած հոս այս բառը) «միակ կապակցող օղակն է Արեւմտեան Եւրոպայի Ալպեան ցեղային տիպին եւ Արեւմտեան Ասիոյ լեռնադաշտերուն մէջ իր նախատիպին, կամ թերեւս լաւ եւս է ըսել, սոսկապէս իր ցեղակցին միջեւ ...: Զիրնար տարակուսուիլ Ալպեան ցեղին շարունակութիւնը անդր ի Փոքր Ասիա»:

Հ. — Ո՞վ էր Յոն Լուչան:

Պ. — Յոն Լուչան Գերմանիոյ մեծանուն մարդարաններէն մին էր որ անգեալ տարի մեռաւ: Սերունդ մըն է որ նա կը ճանչցուի իբրեւ Գերմանիոյ եւ արդարեւ Եւրոպայի երկու կամ երեք ամենամեծ մարդարաններէն մէկը: Եւ ան աւելի քան քսան տարի այս Փոքր Ասիոյ դաւառն բրաւ մասնաւոր ուսման առարկայ:

Հ. — Յոն Լուչան ո՞ւր կը դասաւորէ Հայերը:

Պ. — «Արեւմտեան Ասիոյ Կանխագոյն Բնակիչները» անուն ուսումնասիրութեան մը մէջ ... կ'ըսէ. «Կեդրոնական Եւրոպայի Ալպեան ցեղը ստուգապէս կերպով մը կապուած է անոնց հետ» (այսինքն Փոքր Ասիոյ Արմինոյտ ժողովուրդը հետ) «եւ ի կանխագունէ զիւրին չէ որոշել թէ Կեդրոնական Եւրոպայէն եկան Քե-տացիք որոնք Փոքր Ասիոյ լեռնադաշտին կանխագոյն ժողովուրդներէն մէկն էին կամ թէ Արեւմտեան Ասիայէն եկաւ Ալպեան ցեղը»:

Հ. — Րիլիիէն բրաւ ձեր մէջ բերումին մէջ կը նկատեմ որ «Արմինոյտ խումբ» ասացուածը կը զործածէ նա: Կը հաճի՞ք ըսել թէ ի՞նչ կը նշանակէ «Արմինոյտ» բառը:

Պ. — Բառ մըն է «Արմինոյտ»ը զոր առաջին անգամ Յոն Լուչան զործածեց կարծեմ՝ անով նշանակելու համար Փոքր Ա-

սիոյ դաւառին մէջ կարգ մը ժողովուրդոց ուրիշ մնացորդները որոնք հայոց կը նմանին:

Հ. — Յոն Լուչանի կողմէն արտայայտուած այս հաւատումներն ու եզրակացութիւններ Հայոց պատշաճ դասաւորմանը մասին՝ կը ներկայացնեն ընդհանուր համամտութիւնը Եւրոպայի մասնագէտներուն եւ մասնաւորապէս Անգլիոյ, Ֆրանսայի եւ Գերմանիոյ մասնագէտներուն:

Պ. — Կը ներկայացնեն:

Հ. — Ամբողջացնելու համար հեղինակութեանց մէջըրերումներն ... կը հաճի՞ք ըսել թէ «Մարդու Յեղային Պատմութիւնը» ձեր հեղինակութեան մէջ, որ ներկայ վէճին ծագումէն առաջ հրատարակուած էր, ի՞նչպէս դասաւորած էք Հայերը:

Պ. — Ես դասաւորեցի Հայերը իբրեւ անժխտելիօրէն Ալպեան տիպէն:

Հ. — Փրօֆ. Տիքսըն, կը հաճի՞ք կարելի եղածին չափ համառօտակի բացատրել Հայ ազգին պատմութիւնը, իբրեւ անշատ ազգային խումբ:

Պ. — Ես ընդհանուր կերպով միայն ծանօթ եմ պատմական իրողութեանց: Խնդրոյն ցեղային կողմը նկատի ունենալով՝ կըրնամ ըսել թէ Հայ ժողովուրդը կազմուեցաւ այն երկու տարբերուն միաձուլմամբ, որոնց արդէն ակնարկեցի քիչ առաջ, այսինքն՝ հին նախնական Ալպեան խումբին եւ զաղթական Հնդեւրոպական Փոլիգիական խմբին, որ արտադրուող Հայ ժողովուրդին տուաւ իր լեզուն:

Հ. — Դիւրին պիտի ըլլա՞ր Հայերը զանազանել Եւրոպայի ցամաք երկրին ուրիշ բնակիչներէն, ինչպէս՝ Ֆրանսայէն կամ Իտալիայէն կամ Սպանիայէն կամ Յունաստանէն եկողներէն:

Պ. — Կարծեմ շատ յանդուգն անձ մը պիտի ըլլար ան որ վստահ ըլլար թէ կարող է Հայ մը զանազանել այս երկիրներէն եւ մասնաւորապէս հարաւային Եւրոպայի Տիւարեան դաւառէն եկող ընդհանուր խումբէ մը:

Հ. — Հարաւային Եւրոպա՞յ:

Պ. — Այո՛: Խիստ յանդուգն մէկը պիտի ըլլար արդարեւ:

Մ. Նահանգաց դատախազ Մր. Բրուկսի կողմէն:

Հ. — Փրօֆէսոր, կա՞ն երբէք որեւէ հեղինակութիւններ որ մասնաւորապէս թէ ձերմակ ցեղ չեն Հայերը:

Պ. — Ես որեւէ մէկը չեմ գիտեր: Արդափը ընդունուած կը սկսուի ...: Ես որեւէ հեղինակութիւն չեմ գիտեր որ հակառակը կը պնդէ:

Հ. — Դուք այդ մասին բնաւ երբէք տարակոյս չէ՞ք ունե-

ցած ձեր մտքին մէջ:

Պ. — Բացարձակապէս, ո՛չ: Հակառակը որեւէ հաւաստում չեմ գիտեր:

Հ. — Որեւէ լեզուի՞ մէջ:

Պ. — Ո՛չ, ոչ որեւէ լեզուի մէջ որուն ծանօթ եմ ես:

Փրօֆ. Տիքսընի այնքան վճռական այս յայտարարութիւններէն յետոյ՝ դառնաւ աշտմ փրօֆ. Պօսսի նոյնքան վճռական յայտարարութեանց, միայն թէ անոր այնպիսի վկայութիւններն մէջ բերենք, որոնք իր նախորդին բաժնեւորուն կրկնումներն ըլլալէ աւելի, նոր լոյս կը արոտեն ներկայ Հայութեան ցեղային բաղկացութեանը հարցին վրայ:

Հ. — Այլեւա՞ն է Հայոց տիրող տիպը:

Պ. — Անտարակոյս:

Հ. — Կրնա՞ս յիշել թէ քանի՞ Հայեր անձամբ քննեցիր անոնց ցեղային յատկանիշները ստուգելու ձեր հետախուզութեանը մէջ:

Պ. — Ճիշդ թիւը չեմ գիտեր, բայց 200-ի եւ 300-ի մէջ տեղ էր:

Հ. — Եւ ո՞ւր եղան այս քննութիւններ:

Պ. — Նիւ Եորք:

Հ. — Կարդացա՞՞ք էք Փրօֆ. Տիքսընի վկայութիւնը:

Պ. — Այո:

Հ. — Նա անունները տուաւ կարգ մը հեղինակներու իբրեւ ընդունուած եւ գիտնական հեղինակութիւններ: Այդ հեղինակներու վստահելիութեանը մասին անոր յայտնած կարծեաց համաժողով էր:

Պ. — Այո՛, ամբողջովին: Ես պիտի միտէի կարգ մը պարագաներու մէջ աւելցնել անունները այն հեղինակութեանց որոնց վրայ հիմնուած են եզրակացութիւնք: Այնքան մեծ կշիռը ունին հեղինակութիւնք, որ առանց վարանումի ընդունուած են անոնց եզրակացութիւններն, մասնաւորապէս Հայոց Եւրոպական ծագմանը եւ անոնց Փոքր Ասիա գաղթաշարժին նկատմամբ եղածներն: Այնքան վիթխարի է ապացոյցը որ այլեւս ոչ ոք կը տարակուսի անոնց կանխագոյն գաղթը Թրակիայէն Ելլեսպոնտի վրայով ի Փոքր Ասիա:

Հ. — Եւ իբրեւ հաստատուած պատմական իրողութիւն ատիկա առ հասարակ կ'ընդունուի՞ գիտուններէն եւ մարդաբաններէն:

Պ. — Միակ մարդիկը որ չեն համաձայնիր անոնք են որ ոչինչ գիտեն արդի գրականութեան մասին, եւ ոչինչ գիտեն կարող

մարդաբաններու կողմէն կատարուած գիտական հետախուզութեանց մասին:

Հ. — Բայց անոնք որ ծանօթ են արդի գրականութեան եւ կարող են իբրեւ գիտուն ու մարդաբան, իբրեւ պատմական իրողութիւն կ'ընդունին՞ եւ կը ճանչնան թէ Հայեր նախապէս Եւրոպայէն Փոքր Ասիա գաղթեցին:

Պ. — Այո՛, առանց բացառութեան:

Հ. — Չկա՞յ բացառութիւն:

Պ. — Չկայ բացառութիւն: Ըսել կ'ուզեմ սա՛ կերպով. օրինակի համար, երբ Տենիքըր որ միայն Փիզիքական մարդաբանութիւն գիտէր եւ որ չէր հետեւիր ուրիշ նիւթերու, տակաւին Հայոց Իրանական կապակցութիւն ունենալու հին գաղափարը յառաջ կը բերէր, նա պարզապէս սխալանքի մէջ էր, եւ այժմ ամեն մարդ կը տեսնէ թէ անիկա սխալած էր: Ուրիշ բառերով, ամեն մարդ որ լեզուական ապացոյցի արժէքը կը հասկնայ, կ'ընդունի թէ Հայեր Եւրոպայէն եկան:

Հ. — Ուսումնասիրա՞ծ ես այն իրողութիւնը թէ որչափ որ խնդիրը մարմնոյ, գլխու կամ գունաւորման մասին է, Հայեր նոյնն ըլլալ կը թուին Եւրոպայի բնակչաց հետ:

Պ. — Այո՛, մասնաւորապէս այն խմբին որ «Տինարեան» կը կոչուի: Այլեւս խումբը այժմ կը բաժնուի Արեւմտեան Այլեւան եւ Տինարեան տիպերուն:

Հ. — Կրնայի՞ք մեզ տալ ստուգաբանութիւնը կամ ծագումը «Տինարեան» բառին, քանի որ անկարող եղանք գտնել զայն սովորական բառարաններու մէջ:

Պ. — Տինարեան Այլեւաններէն, կամ արեւելեան Այլեւաններէն առնուած է այդ բառը, եւ Տինարա անուն ամենաբարձր լեռնէն:

Հ. — Եւ ո՞ւր գետեղուած են այդ Այլեւաններ:

Պ. — Ադրիականի Հիւսիսային Արեւելակողմը:

Մ. Նահանգաց դատախազ Մր. Ֆօլք Խօսք կ'առնէ:

Հ. — Հին Յունաստանի՞ մէջ:

Պ. — Ոչ. (մասնաշեղծ Մէտիսըն Կրէնթի քարտէսին վրայ) հո՛ս, սա գաւառին մէջ, որ Հիւսիսային Ադրիական ծովուն հիւսիսային արեւելքը կ'իյնայ:

Հայոց պաշտպան փաստաբաններէն Մր. Կըդրի.

Հ. — Եւ ատիկա այն դաւա՞ռն է որ ընդհանրապէս Աստուրիական Թիրօլ կը կոչենք:

Պ. — Այո՛, եւ նաեւ աւելի հեռի դէպ արեւելք:

Հ. — Եւ աւելի հեռի դէպ արեւելք:

Պ.— Այո :

Մը. Ֆօլք :

Հ.— Որչա՞փ դէպ արեւելք :

Պ.— Այնչափ տեղ որչափ որ Ալպեանները կը նկատենք :

Հ.— Թէեւ Հայաստանի չդպչիր :

Պ.— Ահ, ոչ : Բայց ես սոսկ կը պատասխանեմ Տինարեան անուն ծագմանը մասին եղած հարցումին : Այս տիպը կը դըտնուի Պալքանեան թերակղզւոյ ամբողջ հիւսիսային մասին մէջ, եւ արդի հեղինակաւոր երկերու մէջ պիտի գտնէք որ Հայերը կը դատուին Տինարեան տիպին հետ, եւ մասնաւորապէս, ինչպէս ըսի, Պալքանեան թերակղզւոյ վրայ դիւրին պիտի ըլլայ գտնել անհատներ որ դիւրաւ չփոթուին Հայոց հետ, եւ փոխադարձաբար :

Հ.— Կրնայի՞ք մեզ տալ կարճ արտագրութիւն մը եւ անոր թարգմանութիւնը ինչ որ Ֆոն Լուչան ըսաւ Հայոց-նկատմամբ :

Պ.— Պիտի կարգամ մէջ բերումը. «Այս կապակցութեամբ պէտք է մատնանշենք կատարեալ համաձայնութիւն մը Ալպեան ցեղին եւ Արմինոյտին միջեւ : Ինձ կը թուի թէ բացարձակապէս տարակոյս չկայ որ մեր Կեղրոնական Եւրոպական ցեղը ուղղակի կապակցուած է Փոքր Ասիոյ նախնական ժողովրդին հետ :»

Հ.— Փրօֆ. Ֆոն Լուչան նախապէս կարդ մը երկեր հրատարակած էր Մարդարանութեան վրայ :

Պ.— Այո՛, եւ այս ամբողջ հարցին նկատմամբ իր հիմնական երկը Գերմաներէն ուսումնասիրութիւն մըն է Թախթաճի-ներու մասին :

Հ.— Որ ի՞նչ կը նշանակէ :

Պ.— Ասիկա Փոքր Ասիոյ մէջ Թրքական աղանդներէն մէկն է, եւ այդ ցեղին վրայ խօսելու առթիւն է որ կը խօսի Փոքր Ասիոյ ամբողջ բնակչութեանց մասին :

Հ.— Կր հաճի՞ս փեր առնել ու թարգմանել ինչ որ նա կ'ըսէ Հայոց մասին :

Պ.— Հաւաքուած նիւթեր մեզ կուտան

«Հայոց Ֆիզիքական յատկանիշներուն լման ու լեցուն մէկ պատկերը եւ կը ձանձանք որ անոնք ոչ միայն միատիպ ժողովուրդ մըն էին իրենց լեզուաւ ու կրօնքով, այլ նաեւ իրենց Ֆիզիքական տիպով : Ծաճեկան է այս ժողովրդին համապատկերներ, որուն հաւասարը կամ նման աստիճանաւոր չգտնուիր ուրիշ որեւէ քաղաքակիրթ ազգի մէջ, որովհետեւ ցոյց կուտայ ան թէ Հայաստանի աշխարհագրական, լեզուական եւ կրօնական ակնարարիս կղզիացմանը շնորհիւ, տիպը մաքուր մնացած է եւ այն աստիճան

ամբապնդուած է որ նոյն իսկ այսօր, կայսրութեան անկումէն բազում դարեր յետոյ, դրեթէ կատարելապէս միակերպ մնացած է . . . :»

Հ.— Ֆոն Լուչան որմէ արտաբերում մը ըրիք՝ մատնացոյց կ'ընէ թէ Հայեր ոչ միայն պահպանած են իրենց լեզուի ու կրօնի միակերպութիւնը, այլ իրենց Ֆիզիքական տիպի ալ միակերպութիւնը : Ձեր ուսումնասիրութիւններէն դուրս էք թէ հեղինակաւոր եւ վստահելի են Ֆոն Լուչանի յայտարարութիւնները :

Պ.— Այո՛ : Ասիկա դիտեմ իմ անձնական հետախուզութիւններէս, ինչպէս նաեւ գրականութենէն : Կէտ մը կայ զոր նշանակել կ'ուզեմ եթէ կրնամ : Կարգ մը հեղինակներ փորձած են տարբերութիւն մը դնել Հայոց եւ Ալպեաններու միջեւ սա՛հիման վրայ թէ Հայեր չափազանց տափակ ծոճրակ ունին. ա՛յս հիման վրայ անոնք կը դանազանեն Հայը : Իբրեւ ենթացեղ մը կամ ստորարածանում մը կը դատուորեն զայն այս հիման վրայ : Արդ, Շանդըր, Ֆրանսացի հեղինակ մը, եւ հեղինակութիւն մը, ենթադրեց թէ զլիտու այս տափակութիւնը արդիւնք է երախայից որորոցին մէջ պառկեցուելու կերպին : Սովորոյթն ունէին Հայեր իրենց երախաներ որորոցին մէջ պառկեցնելու եւ կը թողէին որ անոնք իրենց կոնակին վրայ պառկին առանց երբէք այդ դիրքը փոխելու : Իմ անձնական դիտողութիւններէս դատելով սապէ՛ս էր Հայոց սովորոյթը. կապոց մը կը փռէին երախային տակ ու զայն կը լեցնէին սպիտակ կաւով. յետոյ երախային վրայ կը դարձնէին զայն ու մեծագոյն վերմակի մը մէջ կը փաթթէին երախան մինչեւ վիզը, այնպէս որ երախան դորձնականապէս չէր կրնար շարժիլ : Յետոյ երախան նորէն լաթերով կը փաթթուէր ու կը դրուէր այնպիսի կերպով մը որ նոյն իսկ շաղկունները չէին կրնար շարժիլ : Նոյն կերպ փաթաթումն էր որ մինչեւ վերջերս սովորական էր Եւրոպայի մէջ : Դարձեալ, դաշեակը կը ձեւակերպէր երախային զլիտու ձեւը եւ կը սեղմէր քիթը հոս (ցոյց տալով) այնպէս մը որ աւելի բարձր ըլլար քիթ կամուրջը, որովհետեւ կը սիրեն այդ կերպարանքը : Այժմ անտարակոյս անհետացած է այդ սովորոյթը, հարց կը ծագի ուստի թէ երախայից այս կերպ ձեւոնումը ի՞նչ աստիճան կ'ազդէ անոնց զլիտու եւ երեսի ձեւին վրայ : Ասիկա էր գաղթականական դործին հետ կապակցութեամբ իմ աշխատանքիս բաժինը, եւ կատարեալ պայծառութեամբ երեսան եկաւ թէ անմիջապէս որ դադրի երախայից այս կերպ ձեւոնումը, այն ատեն զլիտու ձեւը կը դառնայ ճիշդ նոյնը ինչ որ է Կեղրոնական Ալպեաններուն : Ուրիշ բաներով, դոյու-

թիւն չունի տարբերութիւնը որ կ'ենթադրուէր թէ զոյութիւն ունի: Սովորութի խնդիր է սոսկ:

Հ. — Ուրեմն մարմնական կամ գլխու տարբերութիւն չկա՞յ բուն Հայուն ու Եւրոպայի ուրիշ մասանց բնակիչներուն միջեւ:

Պ. — Ո՛ր:

Հ. — Գլխու այս յետադիմին յատկանիշը, ուրեմն, երա- խայից գլուխներուն ի՛նչ կերպ ձեռնումի՞ն արդիւնք էր:

Պ. — Այո՛: Հոս ծնող պատիկները ցոյց չեն տար զայն:

Հ. — Թու՛ն ցեղերուն հե՞տ կը դասուս Հնդկաստանի բարձր դասակարգին պատկանող մաքրարիւն Հինտուն:

Պ. — Եզական են Հնդկաստանի մէջ պայմանները: Հակա- ոակ այն ենթադրութեան թէ բարձր կասեցը բացարձակապէս իրենք իրենց մէջ կ'արենախառնուին, այսպիսի բան մը չէ եղած իրականապէս: Հետեւաբար, բոլոր դադթական Արիականք աւելի կամ նուազ արենախառնուած են Հնդկաստանի բնիկ ժողովրդոց հետ, որոնք խիստ որոշակի տարբեր ցեղէ են, այնպէս որ ստոր- նագոյն կասեցը ամենագորաւոր կերպով ոչ-ճերմակ են: Արեւել- եան Հնդկաստանի մէջ բարձրագոյն դասակարգերն նաեւ բաւա- կան ազդուած են ոչ-ճերմակ բնիկներուն հետ եղած արենախառ- նումներէն: Այդ կողմանէ հիմնական տարբերութիւն մը կայ Հա- յաստանի եւ Հնդկաստանի միջեւ, որովհետեւ Հայոց մէջ օտար, ոչ-ճերմակ ցեղային նախնական խաւ մը զոյութիւն չունի:

Հ. — Յեղ որոշելու մէջ ի՞նչ կը հասկցուի գլխաչափ ըսելով:

Պ. — Գլխաչափ ըսելով կը հասկնանք գլխու ճակատէն մին- չեւ ծոծրակն եղած երկարութեան քանի առհարիւր համեմատու- թիւնը՝ գլխու լայնքին:

Հ. — Եւ մարդկային ցեղերն բաժնուա՞ծ են երկու դասա- կարգի որ կը կոչուին կարճ գլուխներ ու երկար գլուխներ:

Պ. — Ատոնք անուններ են: Դիւրութեան համար, գիտուն- ներ կարճ կը գլուխ ունեցողներն կը կոչեն BRACHYCEPHA- LIC, ու երկարած գլուխներով մարդիկը՝ DOSLICHOCEPHA- LIC: Եթէ, օրինակի համար, առնենք Սկովտիացիին կամ Անգլի- ացիին, ինչպէս անոնք հոս եկած էին 150 կամ աւելի տարիներ ա- ոաջ, անոնք բոլորն ալ երբէք երկար գլուխ չէին, այլ անոնց մէջ կային բաւական թուով կարճ գլուխներ:

Հ. — Ընդհանրապէս խօսելով, առ հասարակ ո՞ր դասուն մէջ պիտի խմբաւորէիր Հայերը, եւ գիտուններ անպիտիւ կանո- նաւորութեամբ՝ իրենց գլխաչափին նայելով կը դասաւորե՞ն Հայերը:

Պ. — Ալպեան խումբին յատկանիշներէն մին է կըր գլուխ ունենալու միտումը: Եւ այսպէս են Հայեր, բայց նուազ աստի- ճանաւ քան որ սովորաբար կ'ենթադրուի, ինչպէս ցոյց տուի վե- րը: Գլխուն արուեստական տափակացմանը պատճառաւ՝ կ'աճի այդ գործողութեան ենթարկուած անհատին գլխու կարճութիւնը:

Փրօֆէսորներ Տիքսընի եւ Պասսի այնքան վճռական վերի յայտնութիւններէն յետոյ, որոնք իրենց պատգամները կուտան յանուն բոլոր արդի գիտնականաց, կրնանք առանց հերքուելու վախի՝ Հայը հռչակել իրրեւ մէկ անդամը Ալպեան ցեղին: Եւ ա- սիկա ենթադրութիւն չէ, կարծիք չէ, այլ գիտական որոշ գլխու եւ քթի չափումներու միջոցաւ երեւան բերուած ամենբեկի իրո- դաքիւն: Հայը Ալպեան ցեղ է՝ ֆիզիքական բոլոր այն յատկա- նիշներով, որոնք այս ցեղը կը բնորոշեն: Ապագայ ոչ մէկ գիւտ, մարդաբանական ոչ մէկ յեղաշրջում պիտի կրնայ ժխտել այն ի- րողութիւնը, թէ 1924-ի Հայոց ստուար մեծամասնութիւնը ի ծնէ ժառանգած իր վրայ կը կրէր կլաք գլուխ մը. ինքնորոշ նշանը՝ Ալպեան ցեղին:

Դ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԾՆՆԴԱՎԱՅՐԸ ԱԼՊԵԱՆ ՑԵՂԻՆ

Եւ հիմա կուգանք քննութեանը այն փառաւոր յայտնու- թեան թէ ոչ միայն Հայերս Ալպեան ցեղին կը պատկանինք, այլ մանաւանդ թէ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ է եղած ծննդավայրը Ալպեան մեծ ցեղին, որ նախապատմական դարուց ընթացքին մտնելով Եւրո- պա՝ խաղաղ Թափանցումով դրաւած է անոր նախկին Հիւսիսա- կան ու Միջերկրականեան բնակչութեանց երկիրները, զանոնք Եւրոպայի Հիւսիսային ու Հարաւային ծայրագաւառներն քշած է ու ինքը կը տիրապետէ այսօր այդ ցամաք երկրին բոլոր ներքին հողամասերուն վրայ: Մեր այս քննութեամբ պիտի ծանօթանանք նաեւ այն յայտնութեանը թէ ՀԱՅԵՐՍ ենք մաքրագոյն եւ ամե- նէն զարգացեալ տիպը բովանդակ աշխարհի Ալպեան ժողովրդոց: Եւ բարեբաղդաբար երկրաբանական, Աշխարհագրական, Հնա- խօսական ու Մարդաբանական նորանոր յայտնութիւնք խիստ ո-

րոշ իրողութիւններ հայթայթած են մեզ այս մասին, որոնց ամենագեղեցիկ ու հեղինակաւոր մէկ համադրութիւնը կը գտնեմ Սնգլիոյ Քէյմպրիճ համալսարանին կողմէն հրատարակուած եւ բազմաթիւ մասնագէտներու խմբագրութեամբը պատրաստուած բազմահատոր պատմութեանց գրքերուն «Վալեմի Պատմութիւն» շարքին առաջին հատորին մէջ: Նախորդ տարւոյ վերջերը հրատարակուեցաւ այս հատորը եւ իր մէջ կ'ամփոփէ վերջնադոյն հասուն եզրակացութիւնները վերոյիշեալ գիտութեանց կալուածներուն մէջ ի յայտ բերուած իրողութեանց համադրութիւններուն: Բառացի թարգմանութիւնը պիտի ներկայացնեմ մեր նիւթին մասին եղած կտորներուն, միայն ինչ ինչ փոքրիկ ընդլայնումներ պիտի ընեմ այն տեղերը, որոնց բառացի թարգմանութիւնը անհասկնալի պիտի մնայ ընթերցողներէ շատերուն եւ տեղի պիտի տայ չիտթութեան: Ամեն պարագայի տակ, սակայն, խստորէն հաւատարիմ պիտի գտնուիմ արտայայտուած իմաստներուն:

Նկատենք նախ մարդարանական ուսումնասիրութեանց քայլ առ քայլ այն յառաջացումները, որոնք հաստատեցին Կլոր Գլուխ ինքնուրոյն ցեղի մը գոյութիւնը մարդկութեան մէջ:

Սէրճի աւելի սերտ կազմախօսական կապակցութիւն մը դառաւ Միջերկրականի երկար գլուխ թխագէմներուն եւ Պալթիկի ափանց երկար գլուխ բացդոյններուն միջեւ քան որ գոյութիւն ունի այս երկուքին եւ Ալպեան գօտւոյն լայնգլուխ մարդոց միջեւ: Պօկտանօֆ ապացուց որ Նոր Քարէ դարուն մէջ Բուսիոյ եւ Արեւմտեան Սիպերիոյ երկար գլուխ ժողովուրդը ո'չ թէ Միջերկրական տիպին կը պատկանէին, ինչպէս ենթադրած էր Սէրճի, այլ Պալթիկ կամ Հիւսիսական (Նորդիկ) տիպին, եւ պէտք էր բացդոյններու շարքը դասուէին: Լաբուժ հասկցաւ թէ լայն գլուխ տարրերը, որ Կեդրոնական Եւրոպայի լեռնային գօտւոյն երկայնքը տարածուած էին ու ասկից ալ կ'ընդարձակուէին մինչեւ խորքը արեւմտեան Բուսիոյ ու Նորվեգիոյ եւ Հոլանտայի ու Պելճիգայի, ինչպէս նաեւ մինչեւ հարաւային ու արեւելեան մասերն Բրիտանիոյ, ծագում հառին զանազան երկար գլուխ ժողովուրդոց ինքնիշխան յարմարցնելովը լեռնադաւառային երկիրներու աշխարհադրական պայմաններուն, այլ Կլոր գլուխ եւ ինքնուրոշ մարմնակազմով «Ալպեան» նոր ցեղ մըն էր որ ներթափանցեց այս կողմերը եւ ծնունդ տուաւ իր տիպը կրող ժողովուրդոց: Բրիտի Եւրոպական այս Ալպեան տիպը կապակցեց ալ աւելի լայն գլուխ զանազանութեանց այն մեծ զանգուածին հետ, որ կը գրաւէ Փոքր Ասիան եւ անկից դէպ արեւելք տարածուող լեռնային գօ-

տին՝ մինչեւ Փամիր: Տենիքէր գոնէ երեք թխագէմ ենթատիպեր զանազանեց այս լայնգլուխ բարդ զանգուածին մէջ. — Կարճ հաստակազմ «Կեւեմօլը» Կեդրոնական Ֆրանսայի եւ Սափոյի. երկար ու համաչափ մարմնով «Տիմարիֆ» զանազանութիւնը Տալմաթիոյ եւ Ալպանիոյ. եւ խիստ եզակի Արմենականները (Արմինյոյ) Փոքր Ասիոյ, որոնց գլուխները յետաւորդէն տափակցած են:

«Այս դասաւորումէն դիւրաւ կը հետեւի թէ հիւսիսային-արեւելեան Եւրոպայի բացդոյն Ալպեաններն ծագում առած են «Հիւսիսական» բացդոյններու հետ արեւնախառնամար, իսկ անոր «Ծովեզերայ» եւ «Ալպանդեան» տիպերն ալ նմանապէս «Միջերկրականեան» թխագէմներուն հետ արեւնախառնամար» (108, էջ 29):

Կլոր գլուխ Ալպեաններու հոծ բազմութիւններն Եւրոպայի մէջ տարածուած են Ալպեան լեռնագօտւոյն ամբողջ երկայնքը, ինչպէս տեսանք վերը: Այս իրողութեան նայելով էր որ «Ալպեան ցեղ» անունը տրուեցաւ անոր, ինչպէս երկար գլուխ բացդոյններուն ա: Հիւսիսային Ծովուն շրջակայ երկիրներուն մէջ համախմբուած ըլլալու պարագային համաձայն «Հիւսիսական ցեղ» անունը տրուեցաւ անոր, եւ ճիշդ միեւնոյն նկատումներով «Միջերկրականեան ցեղ» անունը տրուեցաւ երկար գլուխ թխագէմ-ներուն. վերջերս Փրօֆ. Տիքսըն «Պալպեան» անուամբ որակեց «Հիւսիսական» անուամբ ծանօթ ցեղին ծնունդ տուող գլխաւոր տիպը, որովհետեւ Կասպից Ծովը շրջապատող տափաստաններն կը նկատուին ըլլալ որորանը այդ ցեղին գոնէ գլխաւոր բաղկացուցիչ տարրերուն: Ճերմակներու Կլոր գլուխ ցեղին համար պատշաճագոյն անուն մը չէինք կարող գտնել քան «ԱՐԱՐԱՏ-ԵԱՆ» անունը, որովհետեւ արդի գիտութեանց բոլոր յայտնութիւնք մեր այս բնաշխարհը կը մատնանէին թէ՛ իբրեւ ՈՐՈՐԱՆԸ Կլոր գլուխներու ցեղին եւ թէ՛ իբրեւ ներկայ բնակավայրը Կլոր գլուխներու ամենէն զարգացեալ ու հարազատ տիպը կրող ժողովուրդներուն: Բայց այս իրողութիւնք տակաւին այնքան յստակօրէն սրբաբանած չէին երբ «Ալպեան» անուամբ միկրուեցաւ Կլոր գլուխներու ցեղը: Իսկ այժմ «ԱՐՄԵՆԱԿԱՆ» անուամբ կը ճանչցուի Կլոր գլուխ ցեղին ամենէն ինքնուրոշ տիպը, որովհետեւ ՀԱՅԵՐԱՍ էնք աշխարհի ամենէն ծանօթ ժողովուրդը՝ Կլոր գլուխներու խիստ եզակի մէկ ճիւղին: Մարդարաններէ ոմանք սկսած են նոյն իսկ իբրեւ իրարու հոմանիշ գործածել «Ալպեան» եւ «Արմենական» անունները՝ Կլոր գլուխ ցեղը նշանակելու համար: Տարակոյս չկայ թէ ամեն տեսակէտով «ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ՅԵՂ» ա-

նունը վերի երկու անուններէն ալ լաւագոյնս կը ծառայէ ամենէն նպատակաբարձար կերպով բնորոշելու կըր զլուսն ցեղը, որովհետեւ ՄԵՐ վեհապանձ Արարատն է որ կը կանգնի կեդրոնը Ասիոյ ու Եւրոպայի խաղաղականէն մինչեւ Ատլանտիանը երկարող հսկայ լեռնագօտւոյն, եւ մեր ԱՐԱՐԱՏՆ է որու անմիջական հովանին տակ ԾՆԱԽ կըր զլուսններու ցեղը եւ զոր շուրջ պատող ՀԱՅԿԱՍՏՆ հովիտներուն ու լեռնադաշտերուն վրայ է որ կ'ապրին այսօր մաքրագոյն տիպերը կըր զլուսններու ցեղին: Մեր այս Արարատէն սկսեալ մինչեւ Ատլանտիանի ափերն տարածուող եւ դէպի հիւսիս ու հարաւ ճիւղեր արձակող լեռնային գօտին է այսօր բերդաշխարհը կըր զլուսններու ցեղին, որ ամեն կողմ իր նուաճումները կը կատարէ աւելի քան ՏԱՍՐ ՀԱՅԱՐ տարիներէ ի վեր, որ աշխարհի բովանդակ բնակչութեանց մէջ ցեղային մեծամասնութիւնը կը կազմէ այսօր եւ որ սահմանուած է իր թուական տիրապետութեանը տակ նուաճելու ամբողջ Ասիան ու Եւրոպան եւ Ամերիկան: Յետագայ զլուսններէն մէկուն յետագայով այս վերջի հաւաստումս հաստատող իրողութեանց ներկայացումները, առայժմ յառաջանանք հաստատել միայն թէ ՀԱՅԱՍՏԱՆ է կըր զլուսն ցեղին որորանը եւ ՀԱՅՆ է (իւր Հայաստանի անմիջական ցեղակիցներուն հետ) զարդացման եւ ինքնորոշման վերջնագոյն տիպը կըր զլուսններու ցեղին: Դարձեալ դիմենք Քէյօպրիճի պատմութեանց հեղինակաւոր վկայութիւններուն:

«Ուրեմն, Կեդրոնական Եւրոպայի Ալպաններէն ու Փոքր Ասիոյ Տաւրոսներէն ձեւացած Լեռնային Գօտին ըմբռնելու ենք իրրեւ միակ մեծ գաւառ մը, թերակղզային եւ ինքնամիութի, որ իւր Հայկական կատարէն դէպ արեւմուտը կը մխրճուի մինչեւ սիրտը Եւրոպայի: Արարատի կատարը կը կենայ զլուսն այս Լեռնային Գօտւոյն, որու երկու խարխալներէն երկուորեակ լեռնաշղթաներ կ'երկարին դէպի հարաւ: մին՝ Հիւսիսային Պարսկական լեռնաշղթան է եւ միւսը՝ դէպ հարաւային-արեւելք երկարող Զակրոսեան գոտիթաղը: Սուրբոյ մէջէն ալ դէպի հարաւ կ'երկարի լեռնային գօտի-ճանապարհ մը, որ թէեւ յոգեք բայց կենսականօրէն կարեւոր դեր կատարած է ցեղային պատմութեան մէջ: Հայկական լեռնային հանգոյցին հիւսիսակողմը կը կենայ Կովկասեան լեռնաշղթան, որ կլիմայով, բուսականութեամբ ու կենդանիներով սերտօրէն կապուած է Հայկական լեռնագօտւոյն: Անիկա գոտիթաղի ճակատ մը կը պարզէ դէպի իւր հիւսիսակողմը տարածուող տափաստաններուն, որոնք ընդարձակած աւալ ծովու մը յատակը կը կազմէին Ժամանակաւ» (108, էջ 59):

Քիչ վերջ պիտի տեսնենք թէ երկրարանական վերջնագոյն

չըջանին մէջ գոյութիւն ունեցող աշխարհագրական այս եւ ուրիշ պայմաններ ինչպէս կը կղզիացնէին Հայաստանը ԱՐԵՒԵԼՔԻՆ եւ կ'արդիւնէին մարդկային ուրիշ որեւէ ցեղի արեւելքէն մուտքը ի Հայաստան: Կղզիացման այս բացարձակապէս անհրաժեշտ պայմաններուն շնորհիւ էր որ Արարատի շրջակայ հովիտներուն մէջ գտնուող մարդկային խմբեր, տաանեակ հաղարաւոր տարիներու ընթացքին, ստացան իրենց ցեղային յատկանշական տիպը: Նոյնպէս, Հայաստանի լեռնաշխարհին դէպ ԱՐԵՒՄՈՒՏՔ ընծայած բաց անցքերուն շնորհիւ էր որ հոն ծնած կըր զլուսն ցեղը կանուխէն տարածուեցաւ դէպի Փոքր Ասիա ու Եւրոպա: Ուրեմն, տեսնենք թէ ինչ տիպ ժողովուրդներ էին որ պատմական հնագոյն ժամանակներէն ի վեր զբաւած էին Լեռնային Գօտին, Արարատէն մինչեւ Տաւրոսն ու Ալպանը:

«Պատմական Ժամանակաց մէջ՝ Լեռնային Գօտւոյն բնակչութեանց տիրական տիպը որոշ է ու յատկանշական, մէկ ծայրէն մինչեւ միւսը: Լայն զլուսն ու բարձր զլուսն ժողովուրդներ են ասոնք բոլորն ալ: Աչաց լայն ու բարձր ակնակապիճ ունին անոնք որ հորիզոնական դիրքով գետեղուած է: Յօնքի ոսկրային բարձրութեան հետքն անգամ չկայ: Լայն են այտոսկրներն ու քիմքի ոսկորը: Յատկանշօրէն քառակուսի լայն կզակ ունին անոնք՝ երկար ու դանդուածեղ ծայրերով, որոնք ակոսներուն հետ գրեթէ ուղիղ անկիւն մը կը կազմեն՝ իրենց դէպի վեր ցցուած տեղը: Լայն ուսեր ու լայն աղորբեր, լայն ձեռքեր ու լայն ոտքեր ունին անոնք՝ բարձր դաստակներով եւ պճեղներով: Առ հասարակ հաստակազմ է անոնց մարմնոյ կառուցքը: Թանձր մազաղաթի կը նմանի անոնց մորթը, չուքի տակ՝ տժգոյն, բաց օղի տակ՝ կաշնման: Կաղնեղոյն կամ թուխ եւ կամ սև-թուխ աչք ունին անոնք: Ծիծիւն մազեր ունին, որ երկար են երկու սեռերուն մէջն ալ, մարմնոյ վրայ խիստ առատ, իսկ այլ մարդոց մէջ նոյնպէս խիստ առատ մօրուս: Սպիտակամորթ եւ դանդաղակ ուրիշ տիպերու հետ է անոնց ամենամօտիկ կապակցութիւնը, որոնց հետ արեւնախառնամբ կազմուած են միջանկեալ բազմաթիւ զանազանութիւններ: Այսպիսի արեւնախառնութիւնը մէջ Մենտելեան իմաստով «Տիրական» բոլոր կը թուին կըր զլուսն ցեղին սեփական մարմնային յատկանիշներն: Այնպէս որ, անգամ մը որ այս ցեղէն խումբեր մուտ գտնեն գաւառի մը մէջ՝ կը միտին տեւական դառնալ ու բազմանալ Ժամանակի բնթացքին: Կըր զլուսն ցեղին մաքրագոյն զանազանութեանց ամենն ալ կը գտնուին Լեռնային Գօտւոյն սահմաններուն մէջ:

«Կըր զլուսն ցեղին թէեւ կը պատահինք նաեւ հիւսիսային-

արեւմտեան Աւերիկէի, Սպանիոյ եւ Քանաւան Կղզիներուն մէջ, սակայն ասոնք բաւական չեն հաստատուելու հարաւային-արեւմրտեան ծագումը այս ցեղին, ինչպէս կ'առաջարկուէր նախապէս:

«Բաւական բան գիտցուած ըլլալ կը թուի կերակրեղէնի ու կղակի ձեւին միջեւ գոյութիւն ունեցող յարաբերութեանց, ինչպէս նաեւ կղակի մկաններուն՝ գանկի քունքային կողմնական ոսկորներուն վրայ դորձած քարշող ազդեցութեանը մասին, որ կ'արդարացնէ զմեզ թելադրելու թէ Ալպեան ցեղին ինքնայատուկ կարճ ու զանգուածեղ կղակը եւ գանկային կողմնակի ոսկորներուն վրայ որեւէ ճնշում բանեցնելու անկարող անոր մկանային խիստ տկար յօրինուածութիւնը մատնացոյց կ'ընեն մեզ ապրելակերպի մասնայատուկ ձեւ մը: Յաւելտ փշրելու յարմար-ցրած են՝ մկանային տկար յօրինուածութեամբ օժտուած այսպիսի կարճ ու զանգուածեղ կղակներ քան թէ կտրելու կամ պատառելու: Ընկուզեղէններով եւ պտուղներով ու արմուիքով սնանող մարդոց համար սքանչելի յարմարութիւն ունին այս տիպով կըզակներ, իսկ անյարմար են անոնք մսակերութեամբ ապրող որսորդ ժողովրդոց համար, որոնք մկանական ուժեղ դրութեամբ օժտուած կղակներու կը կարօտին՝ իրենց պատառող եւ կտրատող պաշտօնը պատշաճօրէն կատարել կարողանալու համար: Այնպէս որ, Ալպեան ցեղին ինքնայատուկ կղակի ձեւն ու անոր մկանային տկար յօրինուածութիւնը մատնացոյց կ'ընեն թէ՛ այս ցեղին ձեւակերպման երկարատեւ դարաշրջաններու ընթացքին անոր ապրելակերպը բոլորովին տարբեր եղած է Եւրոպա-Աւերիկէի տափաստաններուն եւ պտուղներուն մսակեր որսորդաց ապրելակերպէն: Եւ այսպիսի ինքնայատուկ ապրելակերպի մը տասնեակ հազարաւոր տարիներու ազդեցութեանց արդիւնքն պէտք է համարել Ալպեան ցեղին այնքան գլխու կտր ձեւը որքան կղակի կարճ ու զանգուածեղ կազմն ու անոր մկանային տկարութիւնը: Որովհետեւ գանկի քունքային կողմնակի ոսկորներն, զերծ ըլլալով կղակի մկանունքներուն պատառելու եւ կտրատելու առթիւ դորձած ուժեղ ճնշումներէն, կրցած են ազատօրէն ուսուցիկ աճիլ եւ կտր ձեւ մը տալ գլխուն, ինչ որ կ'արդիւրէի մսակեր ապրելակերպի մը հարկադրուած նախնական ցեղերուն:

«Եւ արդէն տեսած ենք թէ Լեոնային Գօտին աւելի կամ նուազ կատարեալ չափով անտառուտ դաւառ մըն է եղած ամեն ժամանակ անյարմար ծառաստանի մեծ կենդանիներն պահելու: Միայն սահմանափակ տեղերու մէջ առեն ասոն նպաստաւոր պայմաններ գոյութիւն ունեցած են այս մասին: Լեոնային այս

Գօտին, սակայն, նշանաւոր կը հանդիսանայ պտուղ եւ ընկուզեղէն արտադրող բազմատեսակ ծառերու եւ թուփերու կողմանէ, սկսած՝ կոնարեր ծառերէն մինչեւ չաղանակն եւ ընկոյզը, եւ հատապտուղէն ու վայրի խնձորէն եւ մամախէն սկսեալ մինչեւ Պարսկաստանի ու Հայաստանի յատկանշական մսուտ պտուղներն ծիրանի ու դեղձի: Լեոնային Գօտույն ստորոտեայ դաւառաց մէջն ալ հասարակաց են որթատունկն ու թթենին, թուզն ու ձիթապտուղը, ինչպէս անոր հարաւակողման Միջերկրականի դաւառներն նշանաւոր են իրենց մշտադալար բուսականութեամբ: Պատճառ ունինք նաեւ ենթադրելու թէ ճիշդ այս Լեոնային Գօտույն անտառային ու հարաւային խոտավայրերուն միջեւ տարածուող դաւառներուն բնիկ էին հացահատիկներու այն տեսակներն, որոնցմէ առաջին անգամ ընտանեցան ցորենն ու գարին եւ կորեկը: Դարձեալ, դիտենք թէ Ալպեան ցեղի մարդոց կողմէն է որ մշակուեցան այս ընտանի հացահատիկներն՝ Լեոնային Գօտույն ամբողջ երկայնքը, դէպ արեւմուտք մինչեւ Չուիցերիոյ լճային յատակներն: Գիտենք նոյնպէս թէ Լեոնային Գօտույն այդ բաժնին մէջ որչափ ետ երթանք դէպի անցեալը՝ մինչեւ արդի մարդուն երեւումը, միշտ կը գտնենք թէ անոնք արդէն սովոր էին մշակել այս հացահատիկներն:

«Այս կապակցութեամբ կ'արժէ թերեւս դիտել տալ թէ Յոյն ցեղարանութիւնը, որու եզրակացութիւններէն ոմանք հաստատութիւն կը գտնեն արդի դիտողներու կողմէն, որոշակի կը զանազանէր ապրելակերպի կանխադրոյն չընան մը, այսինքն՝ ընկուզեղէն ուսող մարդոց չընան, եւ յետագոյն «Մսակեր» մշակութիւնը: Յունական դիցարանութեան եւ ծիսակատարութեան խիստ հին խաւի մը մէջ խոզի գոհարներութեամբ կը պաշտօնէր այն Զօրութիւնը, որուն կը վերագրուէր արմեղինաց պարգեւը: Եւ խոզը տիպար վաշկատունն է անտառաց» (108, էջ 59):

Մարդարանական գիտութեան սաղմնային անկերպարան վիճակին մէջ, Ալպեան ցեղին եւ Մոնկոլական ցեղին գլխաձեւերուն միջեւ տեսնուած նմանութենէն հետեցնելով, կարծողներ եղան թէ Մոնկոլականէն ծնունդ առած է Ալպեան ցեղը: Այժմ հաստատուած է թէ Փիղիքական յատկանիւններու կողմանէ խորունկ տարբերութիւններ գոյութիւն ունին այս երկու ցեղերուն միջեւ, թէ Լեոնային աշխարհագրական պայմաններու դրոշմը կնքուած է Ալպեանին մարմնակազմին վրայ, իսկ տափաստաններու ընծայած ապրելակերպի դրոշմը տպաւորուած է Մոնկոլին ժառանգականութեանը վրայ, եւ թէ ճերմակներու կտր գլուխ այս ցեղը ինքնուրոյն տիպ մը կը կրէ բոլորովին, որու ծննդավայրն ու որորոցը ԱՐԱՐԱՍԻ շուրջը՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ այս կամ այն

գաւառն ըլլալու է, ինչպէս մատնացոյց կ'ընեն երկրարանական եւ աշխարհադարական կարգ մը նշանակալից իրողութիւններ: Աճապարեմ, ուրեմն, մեզ համար չափազանց շահեկան այս կէտը ապացուցանող իրողութիւններն ներկայացնել ընթերցողներուս:

«Ալպեան ցեղը Մոնկոլեաններուն հետ կը դասուէր երկար ատեն՝ անոր նման լայն գլուխ ըլլալուն պատճառաւ: Բայց այսպիսի դասաւորում մը ընելէ կ'արդիւրեւ երբ նկատի առնենք Ալպեանին ընդհանուր մարմնակազմը, անոր դանկին բարձրութիւնը եւ ա'լ աւելի անոր երեսին ու կզակին առանձնայատկութիւնները: Ալպեանին մորթի գոյնին մէջ Մոնկոլին յատուկ դեղին գոյնին բացակայութիւնը, անոր ծիծիւուն մազը, անոր առատ մօրուսը եւ մարմնոյ վրայի մազերուն առատութիւնը կը ստիպեն զմեզ եզրակացնել թէ բոլորովին տարբեր ծագում ունեցող ցեղի մը հետն է մեր գործը: Ալպեան ցեղը աւելի մօտիկ ցեղակցութիւն մը հաւանօրէն ցոյց կուտայ միւս «Ճերմակ» ցեղերուն, թէեւ իր գլխածէին ու մարմնակազմին կողմանէ խիստ կը տարբերի ասոնցմէ ալ եւ զօրաւոր հակադրութիւն մը կը կազմէ:

«Դարձեալ, ինչպէս դիտել տուած ենք կանխաւ, «Ալպեան» մարդուն բարձրաւանդակին եւ Մոնկոլեաններու որորոցը նկատուած աւելի բարձրակիւր բնակավայրերուն միջեւ ընդերկար ու չարունակ կանգնած են Հինտու Քուչի եւ Փամիրի նեղ բայց հրաշակեան ձիւնապատ լեռնաշղթաները: Այս լեռնաշղթաներուն կողերը լայնքէն պատուտուած են անդնդային խոր ձորերով, եւ ստունեղէն գծէն վար կայ խիտ անհիւրընկալ անտառի ընդարձակածաւալ տարածութիւնը, որ անձրեւաբեր թաց հովերով կը սնանի, ինչպէս նոյն հովեր ձիւնի լեռնակոյտեր կը դիզեն վերին բարձրութեանց մէջ: Այս ընդարձակ ստանապատ լեռնաշխարհին բոլորակէն իրենց ճամբայ կտրող մարդկային խումբեր՝ բոլորովին արեւմուտքէն գէպ արեւելք շարժած են, անոր վերջի կըմկումէն յետոյ, ոչ թէ Մոնկոլեան գաւառներէն դէպի Արարատ: Եւ Հինտու Քուչի արեւմտեան կողմի լեռնադաշտերուն մէջ տեսնուած Մոնկոլական արեւնախառնութիւնները կը դանուին ըլլալ արդիւնք ուրիշ եւ բոլորովին նոր դադթաշարժերու, այսինքն՝ այն վաչկատուն խաշնարածներուն որոնք Թուրքիստանի ցած տափաստաններն կտրելով անցան: Իսկ այս ցածադիր գաւառները Մարմաթեան կոչուած ընդարձակածաւալ ծովու մը տակ թաղուած կը մնային մինչեւ նախապատմական խիստ մօտիկ դարաշրջան մը, եւ ուստի ա'յնչափ անանցանելի էին որչափ լեռնային ձիւնապատ բարձրութիւնները» (108, էջ 60):

Մոնկոլական ցեղին արեւելքէն դէպ արեւմուտք դադթեւ լով՝ Ալպեան ցեղին ծնունդ տուած ըլլալու կարծիքը այսպէս հերքելէ, եւ Ալպեան ցեղը ԼեոնԱՇՆԱՐՀԻ մը հարկադրած ապրելակերպին ծնունդն եղած ըլլալու պարագան ներկայացնելէ յետոյ՝ կը յանդիմնէ այն եզրակացութեան թէ Լեոնային Գօտույն այս կամ այն բաժնին մէջ ծնունդ տուած է ան: Եւ Հինտու Քուչին ու Փամիրէն աւելի արեւելք չկրնար ըլլալ Ալպեան ցեղին որորանը: Բայց ցեղարանական մի քանի նշանակալից իրողութիւններ կուգան մատնացոյց ընել մեզ թէ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ սահմաններուն մէջ գաւառ մը, թերեւս Վասպուրականը կամ Տարօնը եւ կամ Տիգրանակերտը կամ նոյն իսկ Հայաստանի ներկայ մայրաքաղաքին ու էջմիածնայ շուրջը բոլորող Արարատեան նահանգն է եւ դաժ ծննդավայրն ու որորանը Ալպեան կամ Արմենական եւ կամ աւելի ճիշդը՝ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ցեղին, ինչպէս արդի ՀԱՅՆ է ամենէն ինքնորոշուած տիպը աշխարհածաւալ նոյն կլոր գլուխներու բազմաբեղուն ցեղին: Բայց չկանխենք մեր ընտրած ամենալըստահելի հեղինակներուն վկայութիւնները:

«Բայց Ալպեան տիպը կը զանազանուի նոյն ինքն Լեոնային Գօտույն մէջ իսկ, եւ իր գլխաւոր զանազանութեանց իրական բաշխումը՝ միջոցը կը հայթայթէ մեզ անոր հաւանական որորանը դառնելու:

«Այս զանազանութեանց ամենէն ցցունն է Արմենական (Արմինյա) տիպը, Արարատ լեռան շրջակայքը, որ խիստ բարձր զանկային կամարով եւ դէպի դուրս հակած ալնակապիճներով ու տափակցած ծոծրակով գլուխ մ'ունի: Գլխու այս յետադիմեան անտովոր տափակութիւնը արուեստական կերպով յառաջ բերուած տճւութիւն մը նկատուած է թէ՛ հին եւ թէ՛ նոր դիտողներու կողմէն: Արմենական այս զանազանութիւնը կը տիրապետէ Լեոնադաւառի ամբողջ կեդրոնական բաժնին մէջ, եւ անտովոր է նաեւ հարաւային-արեւելեան եւ արեւելեան կեդրոնական Եւրոպայի բոլոր մասերուն մէջ:

«Գլխածէի այս Արմենական տիպին ինքնուրոյն յատկանիշներուն կողմանէ ամենէն նուազ աստիճանաւ օժտուած են ա'յնքան Հիւսիսային Պարսկաստանէն մինչեւ Փամիր տարածուող կլոր գլուխներու արեւելեան խումբերը որբան արեւմտեան Եւրոպայի զանազանութիւնք, մասնաւորապէս Ավէրնի եւ Սաւոյի մէջ եղածներն: Ասոնք յաւէտ նշանաւոր են իրենց ողորկածեւ զնդակերպ գլուխներով, առանց յետադիմեան ծոծրակային տափակութեան: Այնպիսի՝ է, արդարեւ, Ալպեան ցեղին այս երկու ծայրագոյն խմբերուն — Արեւմտեան Եւրոպայի ու Պարսկաստանի — միջեւ տեսնուած ընդհանուր նմանութիւնը, որ կը

Թեւադրէ թէ զանազանաւորման ու ցրումի բոլորովին կանխա-
գոյն մէկ փուլը կը ներկայացնեն անոնք: Բարձրագոյն թ ու տա-
փակ-ծոծրակ Արմենական գլխածեւին ու գնդակերպ Պարսկակա-
նին ու Եւրոպականին միջեւ գլխածեւ ունեցող տիպերն ալ, որ
յատկանշական են Եւրոպայի արեւելեան-կեդրոնական եւ հարա-
ւային-արեւելեան բնակչաց, եւ որ առ հասարակ Տինարիք ան-
ուամբ կը ճանչցուին, ցոյց կուտան թէ գնդակերպ գլխածեւը
հետզհետէ անկիւնաւոր ու խորանարդածեւ կը դառնայ, որու
նմաններն կը գտնուին նաեւ Կովկասի, Արեւմտեան Պարսկաս-
տանի ու Լեռնային Գօտեոյն հարաւային եզրագաւառներն ի վեր,
անկից ալ դէպի արեւմուտք Եւրոպայի «Տինարեան» գաւառը՝
նշանակելի ճիւղեր արձակելով Սուրիոյ մէջէն դէպի հարաւ:
Ալպեան ցեղին տարրեր զանազանութեանց այս բաշխումը՝ Արա-
րատի կեդրոնական գաւառին չուրջ, ուր ամփոփուած է ծայրա-
գոյն զարդացման աստիճանին հասած եւ յայտնապէս վերջնագոյն
ժամանակաց մէջ ինքնորոշուած Արմենական տիպը, կը թեւադրէ
թէ Արմենականն է որ կը ներկայացնէ Ալպեան ցեղին ինքնորոշ-
ման եւ ցրուման վերջնագոյն շրջանը եւ ինքն է ամենէն զար-
դացեալ տիպը նոյն ցեղին, որ կ'ապրի կըր դուխներու որո-
րանն հանդիսացող Արարատեան սահմանափակ կեդրոնավայրին
մէջ:

«Կրնանք մօտաւոր ճշդութեամբ ըսել թէ Ալպեան ցեղին
այս զանազանութիւններն եւրո ծագում առին ու տարածուեցան
յաջորդարար: Որովհետեւ ամենէն արեւմտեան «Կեւեհոյ» տիպը՝
Ալպեաններու եւ Ֆրանսայի մէջ երեւցաւ չին Քարէ Դարաշրջանի
մշակոյթին դէպի Նոր Քարէ մշակոյթը փոխանցման (Ք. Ա.
10,000-ական) թուականներուն: Օֆնէթի մէջ, ի Պաւերիա, ե-
րեւցաւ ան Ազիլեան կոչուած մշակոյթի շրջանին (Ք. Ա. 10,000-
7,000): Դէպ արեւելք դառնալով՝ Անաուէն հանուած մարդկային
մնացորդներն ցոյց կուտան, ընդհակառակն, թէ «Ալպեան» տիպ
մը տակաւին չէր հասած Պարսկաստանի հիւսիսային ծայրագա-
ւառներն մինչեւ Ք. Ա. 4,000-ական թուականներն: Նմանապէս,
այս նոյն թուականներուն է որ (Ք. Ա. 4,000-3,500) լայն գլուխ
Ալպեաններն մուտ գործած կը գտնենք Եգիպտոսի, Կրէտէի ու
Եգէականի Կղզիներուն մէջ: Դարձեալ, նոյն այս տիպէն են Կիպ-
րոսի եւ Տրովադայի առաջին ծանօթ բնակիչները, որ կը վերա-
բերէին Պոնտի կանխագոյն շրջանին (Ք. Ա. 3,000-2,000): Լման
զարգացած եւ ինքնորոշուած «Արմենական» մնացորդներն, ընդ-
հակառակն, չեն թուիր որեւէ տեղ գտնուիլ մինչեւ, ամենէն կա-
նուխը, Քրիստոսէ առաջ երկրորդ հազարամեակին (Ք. Ա. 2000-
1000):

«Ներկայիս, ուրեմն, ապահով կը թուի համարիլ թէ Հա-
յաստանի լեռնադաւառային սահմաններուն մէջ տեղի ունեցած է
ինքնորոշումը կըր դուխներու «Ալպեան» խումբին: Կամ յաւելտ
Հայաստանի արեւմտակողմեան լեռնապար հովտաց սահմաննե-
րուն մէջ, քանի որ Սառէ դարաշրջանին ամբողջ տեւողութեանը
սաստկապէս սառուցեալ էին այս գաւառին լեռնային մասերը: Եւ
լեռնապար այս հովիտները բաւական մեծ են ու բաւական կղզի-
ացած եւ բնակելիութեան ամեն յարմարութեամբ օժտուած՝ ըլ-
լալու համար որոքանք ցեղային այսպիսի զանազանութեանց յա-
ջորդութեան մը: Հայաստանի այս հովիտներն, նմանապէս, ըստ
բաւականի լաւ կապակցուած են իրենց արեւելակողմեան ու ա-
րեւմտակողմեան սահմաններուն վրայի բնակչութեան յարմար
մեծ գաւառներու հետ եւ իրենց աշխարհագրական դրից շնորհիւ
ենթակայ են կլիմայական պարբերական փոփոխութեանց: Այն-
պէս որ, անոնք կրնային ծառայել իրրեւ ամբարանոց մը մարդ-
կային բնակչութեանց, ինչպէս կանխագոյն ժամանակաց մէջ ե-
ղած էին Աթլաս Լեռնագօտեոյն բարձրաւանդակային տարածու-
թիւններն եւ Իպիրեան թերակղզին եւ ինչպէս յետագոյն ժամա-
նակաց մէջ պիտի ըլլային Արարական ու Եւրոպա-Ասիական տա-
փաստաններն» (108, էջ 61):

Հարկ դառնցի այսքան ընդարձակ տեղ տալ վերի հեղի-
նակաւոր վկայութեանց, որպէսզի մեր Հայ թերահաւատ Թով-
մասներուն մտքին վրայ տպաւորել կարողանամ այն իրողութիւ-
նը թէ՛ արդի Երկրաբանական, Աշխարհագրական, Հնախօսա-
կան ու Մարդաբանական գիտութեանց բոլոր յայտնութիւնք մի-
աձայնօրէն կը վկայեն թէ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ է եղած ծննդավայրն ու
որորանք ձերմակներու կըր դուխ ցեղին եւ թէ Հայաստանի
ներկայ բնակչութիւնք են որ իրենց մարմնակազմին վրայ կը ժա-
ռանդեն բնորոշ յատկանիւնները Ալպեան ցեղին ամենէն աւելի
ինքնորոշուած վերջնագոյն տիպին, որ Հայերու անուամբ «ԱՐ-
ՄԵՆԱԿԱՆ» կը կոչուի արդի մարդաբաններու եւ պատմագէտ-
ներու կողմէն: Ասիկա՛ է եզրակացութիւնը առ որ կ'առաջնորդեն
զմեզ արդի գիտութեանց ցուցմունքներուն խնամաւ բաղդատու-
թիւններէն եւ համադրութիւններէն ձեւակերպուած գիտական
տեսութիւնք:

ԱՍԻԱՑԻ ՁԵՆ ՀԱՅԵՐ

Հատորիս երկրորդ գլխուն մէջ՝ Դատաւոր Սըտըրլէնտի ծանօթ վճռագրերէն յառաջ բերուած հատուածները՝ պայծառօրէն ցոյց կուտան մեզ թէ ի՞նչ չափանիշներու համաձայն պիտի որոշուի Հայոց ցեղային դատաւորութիւնը, Մ. Նահանգաց Գերագոյն Դատարանին կողմէն: Եւ որովհետեւ դատական այս չափանիշներն կատարեալ նոյնութիւն մ'ունին արդի գիտութեանց ձեւակերպած ցեղորոշ չափանիշներուն հետ, ուղղակի Դատաւոր Սըտըրլէնտի ձեւակերպած խիստ յստակ բանաձեւը պիտի դորձածեմ՝ ամենէն վճռական կերպով ասպացուցանելու համար թէ Ասիացի չեն Հայեր:

Դատաւոր Սըտըրլէնտ ցեղային երեք գօտիներու կը բաժնէ ամբողջ մարդկութիւնը: Առաջին՝ ճերմակ ցեղերու գօտին, որու սահմաններուն մէջ գտնուող որեւէ ժողովուրդ անվիճելիօրէն ճերմակ է: Այս գօտւոյն մէջ կը գտնուին Եւրոպական երեք ցեղերն ալ. — Հիւսիսակամֆ, Ալպիանֆ ու Միջերկրականֆ: Ճերմակներու այս երեք ցեղերու միայն խառնուրդներէն բաղկացող որեւէ ժողովուրդ, ո՛րք որ ալ որ գտնուի, անտարակուսելիօրէն ճերմակ է եւ չի կրնար իրրեւ Ասիացի դատաւորուիլ: Արեւու պէս պայծառ է, այսպէս, Ասիացին ոչ Ասիացիէն զանազանելու այս չափանիշը: Երկրորդ՝ միւս ծայրը եղող ոչ-ճերմակներու գօտին, որու սահմաններուն մէջ գտնուող որեւէ ժողովուրդ անվիճելիօրէն ոչ-ճերմակ է: Այս գօտւոյն մէջ կը գտնուի Ճարոնցիներն՝ իր յայտնաբերած Փիդիքական ոչ-ճերմակ յատկանիշներուն շնորհիւ: Եւ ոչ մէկ փաստարկութեամբ կարելի է Ճարոնցիներու դասել ճերմակներու կարգը: Երրորդ՝ ճերմակներու եւ ոչ-ճերմակներու երկու ծայրագոյն գօտիներուն միջեւ երկարող եւ ընդհանուր անուամբ «Կովկասեան» կոչուող ԱՍԻԱՑԻՆԵՐՈՒ խառնարիւն ժողովրդոց գօտին: Միջանկեալ այս ցեղային գօտւոյն մէջ գտնուող ժողովուրդներէն իւրաքանչիւր ինքնուրոյն ժողովուրդ առանձինն առանձինն պէտք է դատուի որդեգրուած ցեղորոշ չափանիշին համաձայն եւ ըստ այնմ որոշուի անոր Եւրոպացի կամ

Ասիացի ըլլալն: Դատելով արդի Հինտուն վերոյիշեալ չափանիշին համաձայն՝ կը յայտնուի թէ ճերմակ ցեղերուն բնորոշ յատկանիշներն չկրնար ան իր մարմնոյն վրայ, հետեւաբար Եւրոպացի ճերմակ չէ, Ասիացի խառնարիւն ճերմակ է: Հետեւոր անցելոյն մէջ անոր նախնաց ցեղակցութիւնը արդի Եւրոպական ժողովրդոց նախնիքներուն հետ՝ որեւէ արժէք չունի: Ներկայ Հինտունները յայտնապէս կը զանազանուին ներկայ Եւրոպացիներէն. անոնք յայտնապէս խառնուրդ մըն են ճերմակներու եւ ոչ-ճերմակներու. անոնք Եւրոպական ցեղ չեն, խառնարիւն Ասիացի են:

Յոյն աշխարհագիրներու գործած ակներեւ մէկ սխալին բերմամբ՝ «Ասիա» կոչուած է Արարատէն Միջերկրական երկարող Հայաստանի ու Փոքր Ասիոյ Թերակղզին: Հետեւաբար, ըստ աշխարհագրական այսպիսի քարտէսներու, Ասիոյ մէջ կ'իյնայ Հայաստանը եւ Ասիացիներու շարքը կը դասուին անոր բնակչութիւնը: Նախորդ գլխուն մէջ տեսանք թէ ի՞նչպէս Եւրոպայի անվիճելի մէկ մասը կը կազմէ Հայաստան եւ անսխալի խորամտով մը բաժնուած է Ասիայէն: Ի՞նչ տեսակէտով ալ որ նայինք հարցին վրայ — Երկրաբանական, բուսաբանական, կենդանաբանական, աշխարհագրական, ցեղագրական, քաղաքակրթական ու պատմական — ո՛չ միայն Եւրոպայի անբաժան մէկ բաղկացուցիչն ըլլալ կը գտնենք մեր վեհապանձն Արարատի հովանոյն տակ դէպ արեւմուտք տարածուող այս հողամասեր, այլ մանաւանդ թէ հո՛ս ծնան եւ ասկից Եւրոպա ներմուծուեցան տիրական տիպերը Եւրոպայի մշակելի տունկերուն եւ ընտանի կենդանիներուն ալ, կեսնքի հիմնական արհեստներուն ալ, կրօնի եւ մշակոյթի ու խորհրդի դրութեանց ալ եւ մանաւանդ մանաւանդ Եւրոպայի արդի բազմամիլիոն բնակչութեանց ալ:

Դատաւոր Սըտըրլէնտ «Ասիա» բառը աշխարհագրական այս սխալ իմաստով չառնել բնաւ: Անիկա որոշակի ցոյց կուտայ թէ ցեղային իմաստով մըն է որ կը գործածէ «Ասիացի» բառը, եւ միմիայն այդ իմաստով է որ հաւանականութիւն մ'ըլլալ կ'ընդունի թէ ոչ-ճերմակներու խառնուրդ մ'ունին իրենց մէջ բոլոր Ասիացիներ: Նոյնպէս ալ, ցեղագրական իմաստով մը պիտի հասկնանք «Եւրոպական ծագում ունեցող ժողովուրդ» բառերը, որու տակ կ'իյնան բոլոր ա՛յն ժողովուրդները որոնք կը բաղկանան ճերմակներու երեք ցեղերէն. — եւ միմիայն անոնցմէ:

Ասոր համար էր որ փրոֆեսորներ Տիքսըն եւ Պոաս իրենց ամբողջ ճիգը թափեցին հաստատելու համար թէ (1). — Եւրոպայի կլոր գլուխ Ալպեան ցեղին կը վերաբերի ստուար մեծամասնութիւնը ներկայ Հայութեան, որու կը վերաբերէին նաեւ Հայաստ-

Րատէն մինչեւ Սաղաղականն Երկարող Տաւրոսեան եւ Ալպեան
Լեռնաղօտիներուն եւ միջանկեալ Թաղուած լեռնակատարներն
ներկայացնող Արշիպեղազոսի կղզեխումբերուն միակտուր կազ-
մին վրայ: Բացարձակապէս ճշմարիտ եւ յաւիտենապէս անհեր-
քելի իրականութիւն մըն է, ուրեմն, թէ աշխարհադրօրէն Եւրո-
պական Երկիր մըն է Հայաստան:

Ուշ նուազ անժխտելի իրականութիւն մըն է թէ երկրաբանօրէն ալ Եւրոպայի անխզելի եւ անբաժանելի մէկ մասը կը կազմէ Հայաստան: Անդամ մըն ալ կարողացէ՛ք հասորիս նախորդ գլխուն այն մէջ ընդունը, որ Հայաստանի կատարեալ անջատումը կը հաստատէ Ասիայէն: Անիկա կը հռչակէ անվիճելիօրէն ընդունուած երկրաբանական այն իրականութիւնը թէ, նախապատմական վերջնագոյն դարաշրջանին մէջ, ընդարձակածաւալ ծով մը՝ յաւէտ ովկիանոս մը՝ կը տարածուէր այժմու Կասպից Ծովէն մինչեւ Պալմիրիկը, թէ ամենէն երաշտ դարաշրջաններուն խիւ ճահճային ու ծովային գօտւոյ մը կը վերածուէր «Սաղմաթեան» կոչուած այդ ովկիանոսը, թէ արեւմտեան Թուրքիստանի ցածագիւղի ու ճահճային տափաստաններէն անդին բարձրացող Հինտուֆելդալից ու խիտ անտառները եւ վերնագոյն սառնակոյտերը ազդուապէս կը փակէին Ասիայէն դէպի Հայաստան որեւէ դադր-Ասիայէն եւ Հայաստանը՝ Կեդրոնական Ասիայէն կը բաժնուէին ծովերու, ճահիճներու, անտառխիտ բարձրաւանդակներու եւ անդնդախոր սառնակունքերու հսկայական պատուարով մը: Ու երկրաբանօրէն մօտիկ անցելոյն մէջ Եւրոպայի ու Ասիոյ միջեւ պարտինք նոյն ինքն կարելիութիւնը Եւրոպայի երեք ցեղերուն ալ դոյառութեանը: Աշխարհագրական ու երկրաբանական այս քանքը կը բաժնեն Ասիայէն քան որ կը բաժնուի հիւսիսային Եւրոպայի քան թէ փոքր Ասիոյ մէջ, ուր Քրիստոնէական թուաշրջանի արշաւի: Կատարելապէս տգէտ ըլլալու է մարդ երկրաբանական ու աշխարհագրական այս անժխտելի իրականութիւնը թէ Եւրոպայի սահմաններէն դուրս կ'իյնայ Հայաստանը եւ կը գտնուի Ասիական գօտւոյն մէջ:

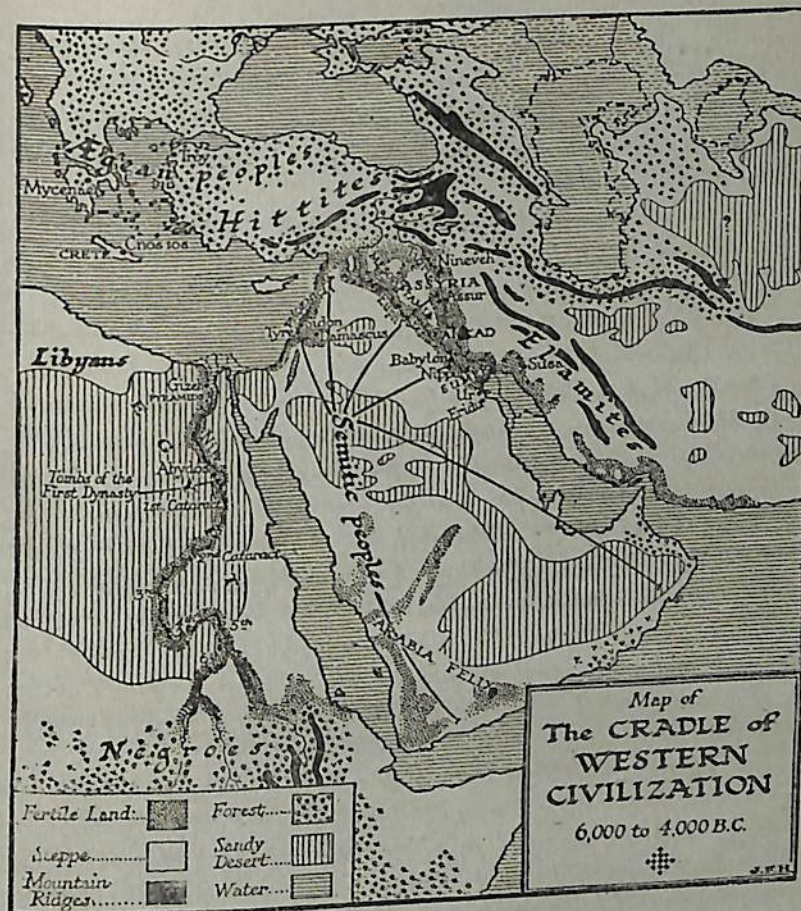
Բայց Եւրոպայի ցեղադրական պայմաններն մանաւանդ ցոյց կուտան թէ ի՛նչ անհնթեթեւութիւն մը պիտի ըլլար եւ ի՛նչ կոպիտ անտեսում մը ակնաբարդի իրականութեանց՝ երեւել յայտարարել թէ Ասիոյ երկրամասին մէջ կ'իյնայ Հայաստան :

[illegible]

Ափսոս որ մեր քաղաքացիութեան դատին պաշտպանողականներուն մէջ մարդ իզո՛ւր կը փնտռէ Հայաստան եւ Հայ աշուները պանծացնող երկրաբանական, աշխարհագրական եւ ցեղադրական այս փառաւոր իրականութեանց յիշատակումը: Կարծես հազիւ վախճանէն կ'ըսուի թէ Եւրոպայի սեղմ սահմաններէն անդին ալ կը հասկցուի Եւրոպական ցեղ բառով եւ Հայաստան ալ կ'ընդգրկուի այդ սահմաններուն մէջ: Մինչդեռ ի՞նչ մերիկեան քաղաքացիութեան արժանաւորութեան այս դատը՝ Ամերիկացի ամենէն հեղինակաւոր շարք մը երկրաբաններու, աշխարհագետներու բերնով ալ ի լուր աշխարհի հռչակել Հայաստանի կատարած նախախնամական դերը Եւրոպական արդի ժողովրդոց ծագմանը եւ պահպանմանը մէջ, ինչպէս նաեւ թէ ներկայ Հայութիւնն է որ կը ներկայացնէ մաքրագոյն եւ ամենէն զարգացած ախլը Ալպեան մեծ ցեղին: Օրինակի համար, Փրոֆեսորներ Տիքսընի եւ Պոասի այնքան հոյակապ ցեղադրական վկայութեանց քով՝ Ե՛ւրոպական համալսարանին աշխարհագետ Փրոֆ. Զան փառաւոր վկայութիւններն պարունակող զբօսիկ մը, պիտի կրնար Հայոց մասին աչքերը բանալ Ամերիկայի բազմազար խմբագիրներուն, հրատարակագիրներուն, քարոզիչներուն, փրոֆեսորներուն եւ Ամերիկեան ամեն կարգի տառաջնորդներուն: Անոնք պիտի տեսնէին ու համոզուէին թէ Հայաստանն ու Հայ հեռի Ասիա ու Ասիացի ըլլալէ, ակնադրելուն ու բարձրագոյն տիպարն հանդիսացած են Եւրոպական ամենէն բազմամարդ ցեղին:

Տակաւին պատահութիւնը չէ անհետացած բոլորովին: Օգտուելով Ամերիկեան քաղաքացիութեան դատին արթնցուցած շահագրգռութենէն՝ կրնանք ու պարտինք խմբագրել արդի մեզի հեղինակութեանց վկայութիւններն իր մէջ ամփոփող մէկ կողմէն Ամերիկեան զարգացեալ դասակարգին ներկայացնէ Հայր ինչպէս որ իրապէս կը յայտնուի ան՝ մարդաբանական գիտութեանց լուստն տակ, միւս կողմէն ալ՝ իր Հայ ծագումէն ամէնցոյց Ամերիկահայ նոր սերնդի մտքին ներշնչէ հաւատք եւ ազգային արժանապատուութեան բարձր զգացում հանդէպ իր ցեղային ծագման:

Աշխարհագրական հաստատունն պայմաններն են որ կը վրձնեն ժողովուրդի մը քաղաքակրթական յարաբերութիւններն:

ՈՒԷԼՍԻ ՔԱՐՏԵՍԸ
Արեւմտեան Քաղաքակրթութեան Որոշանքին
(Ք. Ա. 6,000 — 4,000)

Դիտեցէ՛ք թէ ի՛նչպէս Քեոպսի գրաւած են ամբողջ Հայաստանն ու Փոքր Ասիան, այսինքն՝ Արեւմտեան Քաղաքակրթութեան կեդրոնաւայրերն — Միջագետք, Սուրիա եւ Պաղեստին — Եւրոպայի հետ հաղորդակցութեան դնող ՄիԱԿ երկիրք: Թէ ի՛նչպէս վեր բնիկ նախնեաց այս ճննդաւայրը Եւրոպայի կՅՈՒԱԾ է այժմու վոսփոքին տեղը, իսկ Ասիայէն բոլորովին ԶԱՏՈՒԱԾ է Սեւ, Սարմաթեան ու Կասպից միացեալ ծովերէն եւ Հիմնու Քուշի լեռնաշղթայէն:

Նախապատմական դարուց մէջ գոյութիւն ունեցող աշխարհագրական այս հաստատունն պայմաններէն աւելի անժխտելի փաստ չկրնար գտնուիլ Հայոց Ասիացի ԶԸԼԼԱԼՈՒՆ ի նպատ:

ալ տառնձին Սատրապութիւն մը կը կազմէր: Եւ այս Սատրա-
պութեանց սահմաններուն մէջ կամ կից գտնուող Արմինեան,
ինչպէս ճշգեցիկք անոր աշխարհադրական դիրքը ըստ Հերոդո-
տոսի, յիշատակութեան արժանի անգամ չսեպուիլը իբրեւ մէկ
դատուող վերի Սատրապութիւններէն մէկուն կամ միւսին: Իսկ
այժմու Կարնոյ, Վանայ, Պիթիւսի, Մւոյ, Մարտինի, Տիգրա-
նակերտի նահանգներն՝ Հայկական բոլոր այս ընդարձակ հողա-
Սատրապութիւնները, որոնց մէջ կը գտնենք անունները Մատի-
թիպարեմեաններու, Ալարուտեաններու, Մոշեաններու,
Արմէններու անունն անգամ չլիւոյր, այսպէս, վեցերորդ դարու
Հայկական այս ամբողջ նահանգաց բնակչաց մէջ, այն Արմէն-
ներուն՝ որոնք ըստ Պ. Քիւրքճեանի վկայութեանց՝ պէտք էր այս
ժամանակ հանդիսանային Հայաստանի տիրող Յեղճ:

Արդարև, Արմինեանցի կը յիշատակուին 13-րդ Սատրապութեան մէջ, որ տարեկան 400 տաղանդ (իրը 560,000 տուրք) բայց այս Սատրապութիւնը կը վճարէր Պարսից թագաւորութեան: Դին արեւելեան ծայրագոտներուն մէջ, այժմու Հայկական Հանրապետութեան տեղը եւ թերեւս մինչեւ Կարնոյ սահմաններն: Եւ այս Սատրապութեան մէջն ալ գլխաւոր բաղկացուցիչ պութիւնն ալ կը կոչուէր Պակտիացի եւ անոնց անունով՝ Սատրապ կը յիշատակուին նաեւ Արմինեանցի:

Վերի պարբերության մեջ Հերոդոտոսի աշխարհած Ար-
մինեանները ասոնք չեն յայտնապէս: Կիրիկիոյ կէց ԱՐՄԻՆԻԱ
ունեն դատարան Արմինեաններն են որ Փռիւղիացւոց պէս գին-
ուած էին եւ ա'յս Արմինեաններն էին որոնք ապստամբած էին
Գարեհէի դէմ:

Պատմական

Պատմական Հայաստանի հիւսիսային արեւելեան ծայրագագաւաններուն մէջ կը գտնենք, ալսպէս, Արմինեան անուն ժողովուրդ մը, որ տարբեր տարբեր անուններ կրող ժողովուրդացիներէն կազմուած են արեւմտեան Հայաստանի ծայրագագաւաններէն հեռու գտնուող Արմինիոյ համանուն ժողովուրդէն։

Դժուար չէ մեկնել այս տարօրինակ երևույթը, եթէ արդի
նորագոյն հեղինակաց հետ Ասորական արձանագրութեանց Ու-
րարտու անունը կարգանք Արմինիա: Այդ պարագային՝ կը նոյ-
նանա Սորենացիի Արամ Նահապետն եւ Ուրարտական կամ աւե-
լի հիշող Արմինեան Արամ Թագաւորը, ինչպէս նաեւ Արմինեան
Թագաւորութիւն կը կոչուի ինչ որ ցարդ իբրեւ Ուրարտական

Թաղաւորութիւն կը ճանչցուէր։ Եկամուտ Նախնիք Հայոց հա-
տորիս թողլով այս հարցին աւելի ընդարձակ քննութիւնը՝ ներ-
կայ կադակցութեամբ կուգամ յայտնել թէ՛ երբեմնի այդ հզօր
ու մեծատարած ԱՐՄԻՆԵԱՆ թաղաւորութեան տարանջատ բն-
կորներն ըլլալու էին Հայաստանի այս երկու ծայրագագններուն
մէջ ամփոփուած Արմինեանները։ Ասորական կայսրութեան դէմ
զարեւրով ոգորած այն հզօր թաղաւորութեան՝ որ մօտաւորապէս
ՅԻՍՈՒՆ տարի առաջ միայն քար ու քանդ եղած էր Սկիւթական
ու Կիւմիսեական հսկայածաւալ արշաւանաց անդլիմադրելի հո-
սանքին տակ։

Գանձին տակ :
 Հիմա քիչ մը մօտեն հետեւինք բարբարոսներու այս յադ-
 թական վայրէջքին, որոնք հիմնովին յեղաշրջեցին այդ առնելի
 քաղաքական աշխարհը եւ Սեմական ցեղին ձեռքէն յափշտակե-
 ցին աշխարհի քաղաքակրթութեան ջահակիրն ըլլալու պատիւը :
 Ինչպէս թուի՝ ինչպէս թուի՝ վերջնական ԱղէՍ ցոյց

Ասորական արձանագրութիւնք ՎՅԲՁԵԱԳԱՅԱՅԵՍ
տուած էն այսօր թէ. ԵՅԹՆԵՐՈՐԳ զարու վախճանին բովանդակ
Հայաստանի վրայ կը տիրէին Կովկասէն նոր եկող ՍԿԻԻԹԱԿԱՆ
ու ԿԻՄՄԵՐԱԿԱՆ ժողովուրդներ: Այս հաստատուած պատմական
իրողութիւնը ընդարձակօրէն ներկայացուցած էմ Եկամուտ
Նախնիք Հայոց հատորիս մէջ: Մի քանի հեղինակաւոր վկայու-
թիւններ ալ հոս յառաջ բերեմ:

թիւններ ալ հոս յառաջ բերեմ :

Աչքի առջև ունիմ Պատմաբաններու Պատմութիւնը անուն
բազմահատոր հեղինակութեան մը երկրորդ հատորը : Մարաց
յատկացումած գլխուն մէջ նախ նոյնութեամբ դրուած է Հերոդո-
տոսի աւանդած պատմութիւնը Մարաց մասին : Յետոյ դրուած է
նոյն նիւթին վրայ Թէօտոր Նոլտէկի գրածը , զոր զբքին խմբա-
ցիրը կը նկատէ իրրեւ «արդի մեծագոյն հեղինակութիւնը Պար-
սից պատմութեան մասին» : Քանի մը հտառածներ թարգմանա-
ւոր յառաջ բերեմ այս գրութենէն , ցոյց տալու համար թէ ի՞նչ-
պէս Յոյն աւանդական պատմութեան Մարերը , ըստ Ասորական
արձանագրութեանց յայտնութիւններուն , ուրիշ ժողովուրդ մը
հին ալ նոյն ինքն Հայաստան արշաւող յաղթական Սկիւթացի-
ներն ու կրիմերացիներ :

[illegible]

նի Նարոպոլսապար թագաւորը, Ասորեստանի յարձակմանց դէմ իր երկիրը պաշտպանելու ջանքին մէջ՝ չկրնալով ուրիշ դաշնակից գտնել, յիմարութիւնը գործեց Քրդաստանի ու Հայաստանի նորեկ Հնդեւրոպականաց օգնութիւնը խնդրելու: «Միակ կարելի չէր», կը շարունակէ Փրօֆ. Բաճըրս, «Հիւսիսի եւ արեւմուտքի մէջ էր: Ումմա-Մանտայի դիմուելու էր օգնութեան համար: Նարոպոլսապարի եւ նաեւ մինչեւ Նապոնիտոսի ժամանակներ (556-539), Մանտա բաւր ընդհանրապէս կը գործածուէր նշանակելու համար Քրդաստանի եւ հեռաւոր հիւսիսային արեւելեան երկիրներու վաշխատուն ժողովուրդներն . . . : Հնդեւրոպական էր այս նոր պետութիւնը, եւ զայն հիմնող եւ առաջնորդող ժողովուրդը վերջի օրերու Յոյն պատմաբաններուն կողմէն չիոթուեցաւ Մարաց հետ: Ասորեստանցիները Բաբելաստանէն դուրս վանելու համար Մանտայի օգնութեան դիմելը յիմարութիւն էր պարզապէս . . . : Ասորեստանցիք ստուգապէս գիտէին թէ Մանտացիք աչք ունէին Ասորեստանի եւ Միջագետքի մեծ հովտին, եւ Բաբելացիք կրնային դիւրաւ հասկնալ այս բանը եթէ չէին գիտեր արդէն:

«Բայց Նարոպոլսապար կա՛մ չէր գիտեր Մանտացւոց ծրագրերն ու յոյսերը եւ կա՛մ, գիտնալով զանոնք, յուսաց իրմէն Ասորեստանի դէմ դարձնել զանոնք . . . : Մանտացիք հալածեցին Ասորեստանցիները, որոնք դէպի Նինուէ նահանջեցին: Ամենախոր աւելութիւն միայն կրնար գոյութիւն ունենալ անոնց միջեւ: Մանտացւոց կամ Սկիւթացւոց զօրքերուն մէջ (Բաբելական արձանագրութեանց մէջ Մանտա անունը գործածուած է այն նոյն ժողովրդոց համար, որոնք Յունաց կողմէն կոչուած են Շակեր կամ Սկիւթացիք) պէտք է եղած ըլլան բնակիչները այն գաւառներուն որոնք անդթօրէն աւերուած էին Ասորական յաղթականաց կողմէն:»

«Նարոպոլսապար Մանտացւոց չմիացաւ Ասորեստանցիներու հետապնդմանը մէջ, որովհետեւ անձկալից էր հաստատուել իր գահը եւ իր կայսրութեան այժմ աւելցած գաւառներու վերակազմութեան գործերը կատարել . . . : Նարոպոլսապարի դժկամամիտակ թողութիւնը զՄանտացիս վրիժառու ըլլալ Ասորեստանի եղաւ նոր ժողովրդի մը թարմ, զօրեղ եւ անպարտելի ունակաց մէջ, քաղաքակրթութիւնը տապալեցաւ բարբարոսութեան առջեւ: Նինուէ ինկաւ Սկիւթացւոց ձեռքը . . . : Մանտացիք այս մէկ հարուածով սեփականացուցին Ասորեստանի հին հո-

դամաւը, ինչպէս նաեւ Փոքր Ասիոյ մէջ բոլոր հիւսիսային գաւառները՝ դէպ արեւմուտք մինչեւ Ալիս գետը» (54, Հատ. Բ., էջ 287):

Ուրարտուի կործանման եւ Կիւրոսի ձեռքով Պարսից կայսրութեան կազմաւորման միջեւ տեւող իբր ՅԻՍՈՒՆ տարուան ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ պատմութիւնը, իր խոշոր գծերով, ամփոփուած կը գտնենք վերն յառաջ բերուած հեղինակաւոր վիպութեանց մէջ: Հոն կը գտնենք թէ Հնդեւրոպական նոր ժողովուրդը մը եկած նուաճած է Հայաստանի, Կորդուաց ու Մարաստանի նախկին ժողովուրդներն եւ անոնց վրայ հաստատած իր իշխանութիւնը: Հոն կը տեսնենք թէ Մարական Եկրատան մայրաքաղաքին մէջ՝ Մարական նուաճուած ժողովրդեան վրայ իշխող Սկիւթական նոր ժողովուրդը բաւական զօրաւոր պետութիւն մը կազմած է արագօրէն: Հոն կը տեսնենք թէ Հայաստանի մէջ ալ միեւնոյն Սկիւթական հրոսակներն տեսակ մը դաշնակցութիւն կազմած են այժմու Ասորպատականի ու Քրդաստանի իրենց ցեղակից նորեկ յաղթական ժողովրդոց հետ: Հոն կը տեսնենք թէ ճիշդ այս Սկիւթական նորեկ յաղթական ժողովուրդներն են, հաստատուած պատմական բովանդակ մեծագոյն Հայաստանի տարածութեանց վրայ, որ Մարաստանի իրենց ցեղակից Կիւրասարին առաջնորդութեամբ կը պատրաստուին ճակատագրական մեծ արշաւանքը կատարել հին աշխարհի մեծագոյն աշխարհակալ պետութիւններէն Ասորեստանի վրայ: Հոն կը տեսնենք թէ հին պատմական Հայաստանի սրտին վրայ, նախնական Այրարատեան հովտին մէջ, Ս. Գրոց Արարատ (ձէպէլ ձիւտի) լեռան հովանոյն տակ, տեղի կ'ունենայ իրարաւոր Սկիւթական այս մեծ դաշնակցութեան զօրադունահամախմբումը Սկիւթական այս մեծ դաշնակցութեան նախնիք, զերուն: Եւ հոն կը տեսնենք թէ մեր այս Սկիւթական նախնիք, միս միմակ՝ առանց Բաբելացւոց օգնութեան, կը կործանեն մեծազակն Նինուէն, եւ տէր կը դառնան Ասորեստանի, Ուրարտահազակն Նինուէն, եւ տէր կը դառնան Ասորեստանի, Ուրարտացւոց, Միտանացւոց, Քեռացւոց, Մանագւոց ու Մարաց մեծ տացւոց, Միտանացւոց, Քեռացւոց, Մանագւոց երկիրներուն, զոր նոյնութեամբ կը փոխանցեն իրենց ցեղակից Կիւրոսին:

Հայաստանի քաղաքական այս հիմնական յեղաշրջումէն յետոյ, որ Հնդեւրոպական նոր ժողովուրդի մը տիրապետութիւնը հաստատեց բովանդակ երկրին վրայ, Հերոդոտոսի պատմութեան մէջ կը հանդիպինք Արմէններու յիշատակութեանը: Ասորական արձանագրութեանց ընթերցումներէն առաջ՝ կրնայինք բաւական հաւատ ընծայել Յունական այն աւանդութեանց, որոնք Փոնդիացւոց հետ Եւրոպայէն եկող Արմէններուն կը վերադրեն Հայ ազգին բաղկացութիւնը եւ Հայերէն լեզուի տարածումը Հայաստանի մէջ: Բայց այս արձանագրութեանց ընթերցումներէն

յետոյ՝ պատմագիտական նորագոյն գիտականութեան անտեղեակ անձինք միայն կարող են հաւատ ընծայել այդպիսի անհիմն աւանդութեանց: Կիրոսի ու Դարեհի ժամանակ Արմէնները Չինի որ կը բաղկացնէին Հայաստանի բնակչութիւնը, այլ քանի մը տասնեակ տարիներ միայն առաջ Հայաստանի մէջ եկող հաստատութեայ Սկիւթ-Ահմէ ժողովրդոց սերունդները եւ կանխագոյն բնակիչները: Եւ ասոնք էին որ Հայերէն լեզուն ալ Հայաստան բերին իրենց հետ, եթէ իրաւ Վանեան արձանագրութիւնը ոչ-Հնդկերոսական լեզուաւ մըն են գրուած, ինչպէս կը հաւատտէ Սէյս: Ամենագոյն հաւանականութիւնն իսկ չկրնար ըլլալ որ Սկիւթական այս հակադասալ ու մեծաշաղթ ժողովուրդներն, փոխանակ իրենց խօսած Հնդկերոսական լեզուն հարկադրելու նուաճուած ժողովրդոց վրայ, ելնէին ու իրենք իրենց լեզուն փոխէին Կիրիկիոյ մէկ անկիւնը ամփոփուած Արմինեան անուն ժողովրդի մը լեզուին: Ասիկա անրնական է, անկարելի է: Եւ մենք պատմութենէն գիտենք թէ Պարսից գերիշխանութենէն յետոյ՝ ոչ մէկ ժամանակ Արմինեանք իրենց լեզուն դրացի ժողովրդոց վրայ պարտադրելու ոյժն ունեցան:

Մատենադարիս Եկամուտ Նախնիք Հայոց հասորին Ծագումն Հայերէն Լեզուի եւ Արմինեանի գլուխներուն թողելով այս շահեկան հարցին աւելի ընդարձակ մէկ քննութիւնը՝ ներկայ դրութիւնը կը վերջացնէմ յայտարարելով, թէ Հայոց նոյն իսկ Հնդկերոսական տարբերուն ու Հայերէն լեզուին փոխակերպումն ընծայող աւանդութիւններ այսօր հետեւում են Ասորական արձանագրութեանց կողմէն:

է.

ԱՐԴԻ ՇԵՂԻՆԱԿՈՒԹԵԱՆՑ ԴԻՐՔԸ ՀԱՅՈՑ ԾԱԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Հայոց Փոխգլխական ծագմանը մասին Յոյն պատմագիրներու աւանդութեանց արժէքը ցոյց տալէ յետոյ՝ այժմ փորձենք ստուգել թէ ի՞նչ է արդի հեղինակութեանց դիրքը այս հարցին հանդէպ: Եւ, զարձեւել, Պ. Վ. Քիւրքեանի վկայութեան կոչած հեղինակներուն միայն գիմենք:

Վ. Ք. — Ուրիշ Հայ գիտնական մը, Լեւոն Տոմինեան, կ'ըսէ,

«Հայերը, ինչպէս եւ Փոքր Ասիոյ Յոյները, Ասիացի չեն...:

«Թէեւ Քեոսական եւ Հայկական լեզուներու յարաբերութիւնը դեռ անորոշ կը մնայ, ու թէեւ հին Վանեան լեզուին պատմութիւնը դեռ լիարդէս յայտնուած չեն՝ — հիմա բաւական բան գիտենք հաստատելու համար թէ Հայերը Արիական ներմուծում են Արեւմուտքէն»:

«... Հայկական լեռնադաշտը որ Արարատով 17,000 ոտք բարձրութեան կը հասնի՝ պատուարի մը պէս իրարմէ բաժնած է Անատոլիի լեռնադաշտը Իրանականէն: Հերոդոտոս՝ Հայերը կ'անուանէր անլիու Փոխգլխացիները»:

Մ. Մ. — Պ. Քիւրքեանի վերի վկայութիւնը թարգմանած է Մէտիսըն Կրէնթի հետեւեալ կտորէն.

«Հայերէնի մասին հետեւեալ գիտողութիւններն հաղորդուած են Պ. Լեւոն Տոմինեանի կողմէն. «Քեոսական լեզուին մէջ Արիական յարաբերութեանց ապացոյցը տակաւին չէ հաստատուած: Հայերէնի նախարիական յարաբերութիւնը հաստատուած մեծ դժուարութիւնը հոն կը կայանայ որ Ք. Վ. հինդերոյզ գարէն միայն կը սկսին կանխագոյն Հայերէն գրուածքները:

«Կիմմերացիք եւ Սկիւթացիք, որ Հարաւային Եւրոպայէն Կովկասի ճամբով կուգային (Հերոդ. Դ. 11, 12), Հայաստան հասան Ք. Ա. իրը 720-ին (տես Կարսթանի, Երկիրն Քեոսացոց, էջ 62): Այս արշաւանաց նախորդող հին Վանեան լեզուն կը նրմանի Կովկասի Վրացերէնին, ըստ Սէյսի, որ ուսումնասիրած է տեղական արձանագրութիւններն: Նա կը կարծէ թէ Արիականներու կողմէն Հայաստանի գրաւումը ժամանակակից էր Պարսկաստանի մէջ Արիականութեան յաղթանակին, Ք. Ա. վեցերորդ դարու վերջերն:

«Այն իրողութիւնը թէ Հայաստան լեզուաբանորէն կը պատկանի Հնդկերոսական լեզուաց արեւմտեան խմբերուն եւ թէ Պարսկական տարրը փոխ առնուած տարրերէ կը բաղկանայ՝ աշխարհագրական ապացոյցով եւս կը հաստատուի: Հայկական բարձրաւանդակը, որ Արարատ լեռան վրայ 17,000 ոտք բարձրութեան կը հասնի, իրեւ պատուար ծառայած է՝ բաժնելով Անատոլիոյ լեռնադաշտը Իրանականէն: Հերոդոտոս՝ Արմինեանները կ'անուանէր «անլիու» Փոխգլխացիները» (3, էջ 409):

Փափաքելով պիտի փափաքէի որ ինքնիրեն խնայած ըլլար Պ. Քիւրքեանը՝ Հայագրի աշխարհագէտ Պ. Լեւոն Տոմինեանի վկայութեան այս չարափոխութիւնը կատարած ըլլալու աններելի մեղանշումը: Կ'ապշիմ կը մնամ եւ մտածելով թէ ի՞նչպէս Հայ հրապարակագիր մը կրնայ երբէք հեղինակի մը ըսել տալ թէ «Հայերը Ասիացի չեն», «Հայերը Արիական ներմուծում են արեւ-

մութիւն», մինչ նոյն հեղինակը մէջ բերուած այդ ՄԻԵԻՆՈՅՆ հատուածին մէջ խիստ որոշ կերպով կը յայտարարէ թէ հարաւային Եւրոպայէն ԿՈՎԿԱՍԻ ՃԱՄԲՈՎ Հայաստան մասն հայերէն լեզուն Հայաստանի բերող Հնդկերոպական Կիմմերացիներն ու Սկիւթացիները Անդկա կը յայտարարէ թէ Քետական լեզուին Արիական հանդամանքը ճշգրտած չէ զեռ: Իսկ Վանեան լեզուն ոչ-Արիական կը համարուի Սէյսի կողմէն: Հետեւաբար, ըստ Տոմինեանի, Քետական լեզուին մէջ չենք կարող գտնել Հայերէն լեզուին ծագումը, քանի որ զեռ չէ ճշգրտած թէ Արիական է այդ լեզուն կամ ոչ: Նոյնպէս, Վանեան լեզուին մէջն ալ չգտնուիր Հայերէնի արմատը, քանի որ ոչ-Արիական լեզու մը կը համարուի զայն Սէյսի նման մեծ հեղինակութիւն մը: Ուրեմն, ըստ Տոմինեանի, Կովկասէն եկող Կիմմերական եւ Սկիւթական արչաւանաց հետ Հայաստան եկող Արիախոս ժողովրդոց պէտք է վերադրել Հայերէնի ներմուծումը ի Հայաստան:

Բայց կը նախընտրեմ աւելի եւս չծանրանալ տարրական պարզեցումներէն դէմ գործուած այսքան բացայայտ մեղանշումի մը վրայ:

Վ. Բ. — Գէորգ Արսլան, գիտնական պատմագիրը, Հայոց Եւրոպական ծագումին իրր փաստ կը բերէ լեզուն:

«Հայերէնը — կ'ըսէ նա — կը ներկայացնէ Փոքր Ասիոյ Թրակո-Փոնիզացիներուն հին գաւառաբարբառները, որ կը կազմէին ուրոյն խումբ մը, Արիական ընտանիքի արեւելեան եւ արեւմտեան ճիւղերուն միջեւ:»

Մ. Մ. — Գէորգ Արսլանի Արմինիա եւս տեի Արմինիքնս Անդլիերէն գրքին մէջ, հրատարակուած 1920-ին, հետեւեալ տողերը կը կարգամ «... Երբ Ալիսի ու Եփրատի յարակից գաւառներուն մէջ խառն կամ Հատի (Քետացի) ներկայութիւնը նկատի առնուի, եւ ի մտի բերուի թէ ամեն բան մասնաւորից կ'ընէ որ Հնդկերոպական էր անոնց լեզուն, ու հաշուի առնուի խառ եւ Հայ անուանց միջեւ եկող յայտնի նմանութիւնը, կրնայ ընդունուիլ թէ Փոքր Ասիոյ այս վաղեմի բնակչաց մնացորդներն են Հայեր: Եփրատի հովտին Հատերը ձուլուեցան Արմէններուն հետ, պահելով միեւնոյն ժամանակ Հայ անունը, որ ժամանակի ընթացքին եղաւ անոնց ազգային անունը: Այս ձուլումը արտադրեց մը խաղաղասէր, աշխատող, տոկուն, ինքնակամ ու ընդունակ, եւ ի պահանջէ հարկին պատերազմի սաստկութեան դիմացող:

«Կիմմերացւոց եւ Սկիւթացւոց մեծ արչաւանքը, որ Ասիական աշխարհի երեսը փոխեց, թուի թէ թոյլ տուաւ Արմենո-Հայոց՝ Եփրատէն անդին կանգ առնել եւ այդ գետին ձախ ափանց

վրայ գետեղուած գաւառներն ժառանգել: Բայց այս յտաջխաղացքը ամբողջ բնակչութեան կողմէն չկատարուեցաւ, որովհետեւ քանի մը տոհմեր շարունակեցին բնակիլ Եփրատի արեւմտակողմեան գաւառներն, որոնք յետոյ կոչուեցան Փոքր Հայաստան: Լեոնային գաւառ մըն էր երկիրը ուր Արմէնք հաստատուեցան, զոր կը կտրատէին խոր հովիտներ եւ ծիծաղկոտ դաշտեր: Քանի մը գաւառներէ կը բաղկանար ան: Արձանագրութիւնը ցոյց կուտան Սուսնա, Էնդիտ, Էրիզ, Ղիրզանու եւ Տաիանի անունները: Կային լեռներու մէջ ըսն դրած կարգ մը ամբողջներ եւ բազմաթիւ շուկայ-քաղաքներ, որոնցմէ ոմանք մինչեւ այսօր պահած են իրենց հին անունները, որպիսիք են՝ Ամիդ (Տիգրանակերտ), Արզնի, Հէննի, Անդլ եւ Բալու» (104, էջ 14):

Պ. Քիւրքճեանի վկայութեան կոչած Հայ պատմագէտն, այնպէս, Հայերէնը Թրակո-Փոնիզիացիներուն մէկ հին գաւառաբարբառն ըլլալը չյայտարարելէ զատ՝ բացորոշ կերպով Քե-ՏԱՅԻՆԵՐՈՒ լեզուէն սերած ըլլալ կը համարի զայն, ինչպէս նաեւ ՔեՏԱՅԻՆԵՐԻՆ սերած ըլլալ կը յայտարարէ ՀԱՅԵՐԷ: Փոնիզիացի Արմէններն ձուլուեցան, ըստ Գ. Արսլանի, այս Քետացիներուն կամ Հատերուն եւ կամ արդի անուանակոչութեամբ՝ ՀԱՅԵՐԵՈՒ հետ, բայց Հայերէն լեզուն ինչպէս նաեւ Հայ անունը Քետացիներէն եկաւ մեզ, ոչ թէ Արմէններէն: Դարձեալ, ըստ Գ. Արսլանի, Կիմմերացւոց եւ Սկիւթացւոց մեծ արչաւանքներէն ՅԵՏՈՅ էր եւ անոնց ՇԵՈՐ ՀԻՆ էր որ Արմէնո-Հայք Եփրատի արեւելակողմը կրցին անցնել եւ զբաւել մինչեւ Տիգրանակերտ ու Բալու: Եւ այս «Կիմմերներն եւ Սկիւթացիք՝ Կասպից Ծովուն ու Բալու: Եւ այս «Կիմմերներն եւ Սկիւթացիք լուծեցին վայրագ հեյարակից երկրէն եւ Պոնտոսեան լեռներէն խուժեցին վայրագ հեղեղատի մը նման եւ անրնդհատ կը նեղէին (Ուրարտուի թագաւորներն եւ Ասորեստանի վեհապետներ: Այս տոհմերը իրենց եւ տեւէն յարուցին Մուշկիներն (Ս. Գրոց Մէշէկները), Արմէնները, Հատերը եւ բոլոր դրացի երկիրներու հորդաններն եւ այս իրենց հետեւորդներուն ինչալ տուին Ուրարտուի եւ Ասորեստանի վրայ, որոնց բնակիչք սպաննուեցան եւ անոնց քաղաքներ ի հուր մատնուեցան» (104, էջ 12):

Ուրեմն, Գէորգ Արսլան ալ, ԿՈՎԿԱՍԻՆ եկող Կիմմերական եւ Սկիւթական հեղեղանման մեծ արչաւանաց կը վերադրէ Ուրարտուի թագաւորութեան անկումը: Ան ալ կ'ընդունի թէ «Շաղկեր կամ Սկիւթացիք Արաքսի եւ Կուրի միջեւ գաւառ մը գրաւեցին, որ Շակաչէն կամ Սիսական կոչուեցաւ: Բեւեռագիր արձանագրութիւնը, Ք. Ա. մինչեւ ութերորդ դարը կանուխ, այս երկրին մասին կը խօսին Աշկուզա կամ Իշկուզա անուններով, Երեւմիտ մարդարէն Ասքանաղի թագաւորութիւն կոչած երկիրը»:

Վ. Բ. — Ահա լեզուաբնական մի քանի վկայություններ ալ
«Անոնք որ Հայերէն լեզուն բերին՝ մեզի ծանօթ են իբրեւ
Եկեղեցիներ, Եւրոպայէն, Փոքր Ասիոյ ճամբով, եւ կը պատկանին
բացօրէն-աշուի երկայնագլուխներու խմբին»։ (Զատարովսեի)։

Մ. Մ. — Զատարովսեի։

« . . . Կովկասի հարաւակողմը Նորտեաններու առաջին որդէ պատմութեան մէկը՝ կը նկարագրէ Նորտեան Պարսից ներկայութիւնը Ուրմիոյ լճին վրայ իբր Բ. Ա. 900-ին: Այդ Ժա- մանակէն սկսեալ բազմաթիւ ներխուժումներ եղան, Կիմմերացիք արշաւելով եւ կտրելով անցնելով Կովկասը Բ. Ա. 650-ին, եւ առ- ծովուն հիւսիսակողմը, Թուրքիստանի մէջ, Րուսիոյ տափաս- տաններուն արեւելեան տարածութիւնը մինչեւ Փամբրի ստորո- տը, զբաւուած էր Շակերէն կամ Մասակէթներէն, որոնք նաեւ Նորտեաններ էին եւ Կիմմերացւոց ու Պարսից ցեղակից . . .: Քա- վիւններ Կովկասէն անցան Մարաց կայսրութեան մէջ, քիչ քիչ ներմուծելով Արիական լեզուն որ յետոյ եղաւ. Հին Պարսկերէ- նը . . .: Պարսից կայսրութեան բնակչաց հիմը կը հանդէսը կլոր

«Շահեր կամ Մասակէթներ, Պարսից նման, բարձրահասակ, բացդոյն երկար գլուխներ էին եւ անոնք իրենց ետին թողուցած են աղօտ հեաքերը իրենց արեան՝ Թուրքիստանի Բըրզըզ-ներու այժմեան Մոնկոլացած վաչկատուններուն մէջ . . . : Շահեր ամենէն արեւելեան անդամներն էին Նորտեան ցեղին, որոնց մասին որոշ արձանագրութիւն ունինք: Չինացիք քաջ զիտէին այս «կանաչ աչուի դեւերը», զոր իրենց Թաթար անուամբ կը կոչէին «Ուզուններ, — բարձրահասակներ — եւ որոնց հետ չիման եկան Ք. Ա. իրը 200-ին, այժմու Չինական Թուրքիստանի մէջ: Նորտեան ուրիշ տոհմեր ալ արձանագրուած են այս գաւառին մէջ: Ապացոյցներ կը կուտակուին թէ Բրիտոնէական թուականներին նախորդող դարուց մէջ՝ Կեդրոնական Ասիան Նորտեան մեծածաթիւ բնակչութիւն մ'ունէր: Արիական Թողարեան լեզուին զիտը Չինական Թուրքիստանի մէջ, ուրիշ իրողութեանց հետ միատարին նկատի առնուելով, կը նշանակէ Նորտեաններու կողմէն խիտառ խիտ բնակչութիւնը Կեդրոնական Ասիոյ երկրամասերուն մէջ, որոնք ամբողջովին Մոնկոլ են հիմա . . . : Թողարեան այս լեզուն անտարակուսելիօրէն մաքուր Արիական լեզու մըն է որ, տարօրինակարար, կը վերաբերի արեւմտեան խմբին յաւիտ քան թէ Հնդկա-Իրանականին: Հիւսիսային արեւելեան Թուրքիստանի մէջ վերջերս գտնուած արձանագրութիւններէ կարդացուած է ան եւ մինչեւ Ք. Վ. իններորդ դարը կենդանի լեզու մըն էր տակա-ին :

Իր այս հաւաստումներուն ի վկայութիւն՝ Սէտիսըն Վրէնթ,
ի մէջ ալլոց, Զապօրօւսկիէն ալ հետեւեալ մէջ բերումներն կ'ընէ՝

«Ըստ Զապորոժսկիի՝ Սկիթացիք Սկիթիոյ կամ Հարաւային Բաւաստանի ծանօթ կանխագոյն Նորտեան վաչկատուններն էին, որոնցմէ եկան անտարակոյս Աքայեանք, Կիմմերեանք եւայլն, եւ յետոյ՝ Պարսիկ յաղթականներ, Կասեաններու եւ Միտանիի առաջնորդներ եւայլն: Սկիթացւոց արեւելեան ճիւղն էին Շակեր (ինչպէս նաեւ Մասակէթներ), որոնք ճիւղեր արձակեցին ի Հնդկաստան ...: Շակեր այն բացդոյն ժողովուրդներն էին որ Արիական լեզուն Հնդկաստան տարին: Անոնց մէկ տոհմը զբաւեց Հայաստանի ամենէն բեղմնաւոր մէկ հողամասը, որ իրենց անունով Շակաշն կոչուեցաւ ...: Ես ապացուցած եմ եւ կրնամ բաւել թէ միեւնոյնն էին Շակեր եւ Սկիթացիներ ...: Դարեհի ժամանակներէն ի վեր, առնուազն, Թուրքիստանի մէջ Մասակէթներուն հետ եւ անոնց քով կը գտնուէին Շակերը, զորս Յոյները միշտ Եւրոպայէն եկած Սկիթացիներ կը նկատէին» (3, էջ 374, 411):

Զապորոժսկիի այս բացորոշ յայտարարութիւններէն յետոյ թէ բացդոյն երկայնագլուխներն՝ որ Արիական լեզուն բերին Հնդկաստան, որ Հայաստանի ամենէն բեղմնաւոր մէկ գաւառը իւրացուցին եւ ՀԱՅՈՅ հետ ձուլուեցան, ՄԻԵՒՆՈՅՆ այն բացդոյն երկայնագլուխներն էին որ Հարաւային Բուսաստանի եւ Թուրքիստանի տափաստաններուն վրայ վաչկատուն կեանք մը կ'ապրէին եւ ՈՐՈՆՅՄԷ յառաջ եկան Յունաստանի Հոմերական Դիւցազանց Աքայեան Նորտեան Յոյները, Զապորոժսկիի այսքան բացորոշ յայտարարութիւններէն յետոյ, կ'ըսեմ, մարդ չկրնար ըմբռնել թէ ինչպէս Պ. Քիւրքեան Զապորոժսկիի կը վերագրէ իր իրր թէ անկէ առած տողերը: Զապորոժսկիի ո՞ւր բնած է թէ «Փոքր Ասիոյ նամբով» «Եւրոպայէն» եկան «Հայերէն լեզուն» մեզ բերող «բացգոյն-աչուի երկայնագլուխներու» խումբը: Եւ Պ. Քիւրքեանի փաստին ի՞նչ օգուտ կրնայ ընծայել այսպիսի խեղաթիւրումներով ձեւակերպուած կեղծ վկայութիւն մը, քանի որ նոյն այդ Զապորոժսկիին կը յայտարարէ թէ Հարաւային Բուստիոյ տափաստաններէն, այսինքն ԱՍԻԱՅԷՆ, եկան նոյն իսկ Յոյն ուրիշներ ալ իրականապէս հաստատէին թէ Եւրոպայի մէջ ծագում առին եւ անկից, Փոքր Ասիոյ վրայով, Հայաստան եկան մեզի Հայերէնը բերող բացգոյն երկայնագլուխներու խումբը, առիկա ի՞նչ կապ ունի ներկայ Հայութեան ցեղային ծագման հարցին հետ, քանի որ Պ. Քիւրքեան ընդունեց արդէն թէ Հայերսքայն գոյն կտր գուլս ԱՊՊԵԱՆ ցեղին կը պատկանինք, ոչ թէ բացգոյն երկայնագլուխ Նորտեանի: Ինծի համար պարզապէս

անըմբռնելի է ասիկա:

Վ. Ք. — Ես կ'ուզեմ նախ եւ առաջ ընթերցողներու ուշադրութեան ներկայացնել իր հետեւեալ տողերը. ...:

«... Հետեւաբար՝ Արմենական (Արմենոյա) ցեղը ծնունդ առած է Արարատի բոլորտիքը, ու անկից ցրուած է աշխարհիս չորս ծայրերն: Ասիկա այլեւս ընդունուած իրողութիւն մըն է, եւ չէք կարող դանել այսօր Մէկ ՀԱՏ հեղինակաւոր ցեղաբան կամ հնարիօս եւ կամ պատմագէտ որ Հայոց այս դանդուամէն նախահաց Եւրոպայէն Հայաստան գաղթած ըլլալն ընդունի»:

Յարգելի ընդդիմաբանիս այս քաջակորով համարձակութիւնը՝ հոյատեսիլ եւ զգայացունց է, բայց չը կրնար փորձաքննութեան դիմանալ, զժրագլարար ... կամ բարեբաղդաբար:

Ես, պատմութեան եւ բանասիրութեան խոնարհ ուսանող մը, չեմ կրնար Հայոց Եւրոպական ծագումին տեսութիւնը քարոզել որպէս բացարձակ ճշմարտութիւն, որպէս մաթիմատիքական առած: Որովհետեւ այդ կարգի խնդիրներու մէջ, ինչ որ այժմ ընդհանուր հաւանութիւն դառն է՝ կրնայ վաղը տարակուսելի դառնալ կամ բոլորովին մերժուիլ, նոր գիտի մը կամ դադարի մը լոյսին ներքեւ: Եւ սակայն, կը համարձակիմ անվարանորէն յայտարարելու թէ Հայոց Եւրոպական ծագումն ընդունող «հեղինակաւոր» ցեղաբաններ եւ պատմագէտներ կան հիմա, ո՛չ թէ Մէկ ՀԱՏ, հապա՛ առնուազն ՔԱՌԱՍՈՒՆ Մէկ հատ:

Ընթերցողին յիշողութիւնը թարմացնելու համար՝ թուեմ անունները այն գիտնականներուն, զորս յիշած էի Կոչնակի մէջ: Եւ եթէ առոնք պէտք եղածին չափ ոյժ չեն ներկայացներ՝ ահաւասիկ ուրիշ վկայութիւններ ալ, այնպիսի հեղինակներէ, որոնց չկրնար վերագրուիլ խոր տգիտութիւն, «վերջի 30 տարիներու ընթացքին եղած ցեղաբանական յառաջդիմութեանց մասին»:

Ամերիկացի վկաներու շարքին պիտի աւելցնեմ զԲրոֆ. Տիքսըն, Հարվըրտ համալսարանէն, որ կ'ըսէ. —

«Հերոդոտոսի տուած մանրամասնութիւնները, իր ժամանակի յատկանիշներուն եւ բաժանումներուն նկատմամբ, կ'ընդունուին եւ կը նկատուին իրրեւ մին այն հիմանց որոց վրայ պէտք է վերաչինենք այն ժամանակի ծանօթ աշխարհին ցեղային կազմութիւնները: Եւ ... ամեն անգամ որ կարելի եղած է նոր ապացոյցներով փորձի ենթարկել անոր եզրակացութիւնները՝ առոնք զրեթէ ամեն պարագային ալ՝ ճշգրիտ գտնուած են, ինչպէս է Հայոց նկատմամբ տուած տեղեկութիւնը»:

Մ. Մ. — Պ. Քիւրքեան հոս զԲրոֆ. Տիքսըն վկայութեան կը կոչէ իրրեւ մէկը այն քառասուն մէկ հեղինակաւոր ցեղաբաններուն, որոնք Արմինոյա Հայոց, կամ կ'ընդլուծի Ալպեան ցեղ

Հայոց, Եւրոպայէն Հայաստան գաղթած ըլլալը կը հաստատեն: Հիմա տեսնենք թէ ինչպէս հիմնովին կը չարավորի՞ Պ. Քիւրքճեան իմաստը Փրօֆ. Տիքսընի վկայութեան:

Վերի մէջ բերումը առնուած է Հայ Քաղաքացիութեան Դատին առթիւ Փրօֆ. Տիքսընի, երգման տակ տուած, վկայութիւններէն:

Հատորիս երրորդ գլխուն մէջ նոյնութեամբ յառաջ բերի Փրօֆ. Տիքսընի ակնարկուած այս վկայութիւնները, որոնց հետեւեալ նախադասութիւնները կրկնեմ հոս. «Անոնք (Արմէնները) փոքր Ասիա եկան իբր յաղթականներ ու գաղթականներ, եւ Քրիստոսէ առաջ եօթներորդ դարուն հաստատուեցան հոն ուր այժմ Հայաստան կը կոչուի: Անոնք ձուլուեցան եւ արեւմախառնուեցան հինգոյն բնիկ ժողովուրդին հետ որ Ալպեան տիպէն էր, ինչպէս ցոյց տրուած է այս քարտէսին վրայ: Ես դասաւորած եմ Հայերը իբրեւ անժխտելիօրէն Ալպեան տիպէն: Հայ ժողովուրդը կազմուեցաւ իին նախնական Ալպեան խումբին եւ գաղթական Հընդ-Խորդական խումբին միաձուլմամբ: Աշխարհի մէջ չկան ժողովուրդներ որ բացարձակապէս անխառն ցեղ ըլլան: Սակայն, ինչ չափով որ Ալպեան չեն Հայեր՝ նոյն չափով նորոտեան են:»

Արդեօք կրնա՞յ գտնուիլ մէկ հատ ընթերցող որ վերի վկայութիւնները կարդալէ յետոյ՝ հասկնայ թէ Փրօֆ. Տիքսըն Միւրիւսն Հայոց եկուոր նախնեաց Եւրոպայէն գաղթած ըլլալն կ'ընդունի, եւ ճիշդ այս տարրին համար ըսուած կը նկատէ Հեւրոպոսոսի վկայութիւնը Արմէններու մասին, իսկ ներկայ Հայութեան տիրող Ալպեան տիպը Հայաստանի մէջ ինչի՞նչ ըլլալ կ'ընդունի, ո՛չ թէ Եւրոպայէն գաղթական:

Եւ սակայն Պ. Քիւրքճեան ճիշդ այս հարցաքննութեան անորոշ իմաստ տուող մէկ մասը յառաջ կը բերէ եւ իր ընթերցողներն կ'ուզէ համոզել թէ Փրօֆ. Տիքսըն ալ Հայոց զանգուածին կամ տիրող մեծամասնութեան Եւրոպայէն գաղթած ժողովուրդ մը ըլլալուն կը վկայէ:

Յետագայ գլուխներէն մէկուն մէջ՝ ես ցոյց պիտի տամ թէ նոյն իսկ Փրօֆ. Տիքսըն, իր Մարդու Յեղափոխութիւնը գրեմն մէջ, որոշակի ԿՈՎԿԱՍՍԷՆ եկող բացդոյն Սկիւթացիներուն եւ Կիմմերացոց կը վերագրէ յաւէտ ներկայ Հայութեան բացդոյն տարրին բաղկացութիւնը քան թէ Փոխգաղթի Արմէններուն: Հոս կը բաւականանամ միայն մասնացոյց ընել Փրօֆ. Տիքսընի վկայութեան մասին զործուած իմաստի այն խեղաթիւրումը, որով իբր թէ յիշալը Փոխգաղթական ծագում ունեցող Արմէններուն կ'ընծայէ ներկայ Հայութեան մեծամասնութիւնը բաղկացնելու:

գերակշիռ ազգեցութիւնը, մինչդեռ բնիկ Ալպեան տիպ ՏԻՐԱ-ԿԱՆ մեծամասնութեան մէջ եկած խառնուած փոքրամասնութիւն մը լուկ կ'ընդունի զանոնք Ամերիկացի այս ցեղաբանը: Ես չեմ կարող հասկնալ թէ Հայ ծանօթ հրապարակագիր մը ինչպէս կը յանդգնի այս աստիճան իմաստի խեղաթիւրումներու ենթարկել իր յառաջ բերած վկայութիւնները:

Վ. Ք. — Բրոֆ. Մինասեանի խօսքով՝ «չպիտի կրնայ գրտնուիլ Ամերիկացի հեղինակաւոր ցեղաբան մը որ վկայութիւն տայ թէ Եւրոպայէն Հայաստան գաղթած ժողովրդի մը սերունդն են Հայերը:»

Չեմ գիտեր իրրեւ գիտնական ինչ աստիճանի վրայ կը գտնուի Մր. Մէտիսըն Կրէնթ, — Նիւ Եօրքի Կենդանաբանական Ընկերութեան Նախագահը, — սակայն նա հանրաճանօթ է իրրեւ թունդ ախոյեանը անխառն ամերիկականութեան, իրրեւ հիացող մը Նորտեան Եւրոպացիներու, եւ իրրեւ ոչ-համակիր՝ Ալպեան եւ Միջերկրականեան գաղթականներու:

Ահա թէ ինչ կ'ըսէ Մր. Կրէնթ, —

«Ոնցիկ է գիտնալ որ Փոքր Ասիոյ Հայերն իրենց Արիական լեզուն Նորտեան Պարսիկներու արշաւանքէն ընդունեցին թէ անկէ առաջ՝ Փոխգաղթիներէն եւ արեւմուտքէն: Այդ Փոխգաղթիները Փոքր Ասիա մասն Տարտանելի ճամբով, եւ կործանեցին Քետական կայսրութիւնը: Անոնց լեզուն Արիական էր, եւ հուշանօրէն կապակցութիւն ունէր Թրակեանին հետ: Ի նորաստ այն տեսութեան թէ Հայ լեզուն Փոխգաղթիներու ձեռքով արեւմուտքէն մտած է, ոչ թէ Պարսիկներու ձեռքով արեւելքէն, — կայ սա յոյժ նշանակելի իրողութիւնը թէ այդ լեզուի հիմնական կաղմին ինտամութիւնը Արիական լեզուներու արեւմտեան կամ Քենթում խումբին հետ է, ո՛չ թէ արեւելեան կամ Սաթիւմ խումբին հետ, եւ այդ ալ՝ հակառակ դոյութեանը բաղմամբիւ պարսկական բառերու:»

«Հայերը իրենք մինչեւ Հինտու Քուշ լեռները տարածուող լեռնադաշտերու եւ բարձրաւանդակներու ուրիշ բոլոր բնիկներուն պէս, թէեւ Արիական լեզու մը ունէին՝ կը պատկանին Արմենոյտ ենթաբաժանումին, — բոլորովին հակառակը այն տիրող տխարներուն որ կը բնակին լեռներուն հարաւակողմը, — Պարսկաստան, Աֆղանիստան, Հնդկաստան — որոնց ամենքն ալ, թէեւ երկայնազրուի խումբէ եւ Միջերկրականներու հետ խնամի՝ սակայն ընդհանրապէս կը մասնեն խառնուրդի հետքերը աւելի հին Նիկիոյտ ցեղերէ, մանաւանդ ի Հնդկաստան:»

Մ. Մ. — Հարկ է նախ ամբողջացնել թիւ 16 «Կոչնակ»ի մէջ

իմ գրած յօդուածիս այն հատուածը որու մէկ մասն է վերի մէջ բերումը: Ահա այդ հատուածս ամբողջութեամբ.

«Եզրակացնելով, ուրեմն, կ'ըսեմ, Հայը, այսինքն ներկայ Հայութեան ստուար մեծամասնութիւնը բաղկացնող եւ Հայկական տիպ կրող ԱՐՄԵՆԱԿԱՆ ցեղը, երբեք եւրոպայէն Հայաստան գաղթած չէ ու չկրնար ըլլալ: Զպիտի կրնայ գտնուիլ Ամերիկացի հեղինակաւոր ցեղաբան մը որ վկայութիւն տայ թէ եւրոպայէն Հայաստան գաղթած ժողովրդի մը սերունդն են Հայերը:» Եւ Մէտիսըն Կրէնթ, զոր վկայութեան կը կոչէ Տիար Վ. Քիւրքճեան իբր թէ Հայոց Արիական ցեղին պատկանելի վկայող, ընդհակառակը՝ Հայոց Արիական լեզու մը խօսին ընդունելով հանդերձ, Հայերը կը համարել ինքնուրոյն մէկ ճիւղը կլորգլուխ ԱՂԵԱՆ ցեղին: Նոյնպէս ուրիշ մարդարաններ, եւ ամենն ալ միաձայնօրէն կ'ընդունին թէ ՀԱՅԱՍՏԱՆԷՆ Եւրոպա եկան կլոր գլուխ Ալպեաններու նախնիքը:»

Զեմ գիտեր ասկէ աւելի յստակութեամբ կարելի՞ էր արդեօք ցոյց տալ թէ Ալպեան ցեղին պատկանող Հայոց միայն կ'աւանարկեմ՝ երբ «Հայերը եւրոպայէն գաղթած չեն» կը յայտարարեմ: Կրնայի ասկից աւելի պայծառօրէն արտայայտել այն իրողութիւնը թէ Արիական Հայերէն լեզուն մեզի բերող Նորտեան ժողովուրդը, Արեւմուտքէն եկած ըլլայ Հայաստան կամ թէ Արեւելէն, Հնդկաստանի ներկայ Հայութեան տիրական տիպին նախնիքը, որոնք Արեւմտեան (Արմինայտ) էին, ոչ թէ Արիական կամ Նորտեան: Եւ միթէ Մէտիսըն Կրէնթ եւս կրնա՞ր աւելի բացորոշ բառերով յայտնել այն անժխտելի իրողութիւնը թէ Հայեր, թէ եւ Արիական լեզու մը կը խօսին, բայց իրենք Չեն պատկանիր Արիական կամ Նորտեան ցեղին, այլ կը պատկանին կլոր գլուխ ԱՐՄԵՆԱԿԱՆ ենթաբաժանմանը ԱՂԵԱՆ ցեղին: Բայց այսքան բացորոշ յայտարարութիւններն անդամ չեն արդիւր Պ. Քիւրքճեանը, որ Մէտիսըն Կրէնթի խիստ բացորոշ պնդումներուն հակառակ՝ զայն ներկայացնէ իբրեւ Փոխադրացու հետ Հայոց ցեղակցութեանը վկայող հեղինակ մը:

Վ. Ք. — Կ'ընդունիմ որ Մէտիսըն Կրէնթէն բերած վկայութիւնն առաւելագոյն լեզուին կը վերաբերի ըստ տառին, բայց Հայոց եւ Փոխադրացու ազգականութիւնն հող ինքնայայտ է ըստ իմաստին: Նշանակելի է նաեւ Մէտիսըն Կրէնթի ուրիշ մէկ խօսքը (էջ 59). — «Հայերն ալ բուն կերպով դիմադրած են իսլամական ճնշումին ... Այս ազգն իրապէս կը ներկայանայ իբրեւ Եւրոպայի առաջապահ գէպի Արեւելք, եւ կը ձեւացնէ մնացած միակ միջնորդը, որուն ձեռքով արեւմտեան իտէալներ կրնան

ներմուծուիլ Ասիա:»

Մ. Մ. — Ներկայ Հայութեան եւ Փոխադրացու միջեւ ո'չ ըստ տառի եւ ո'չ ալ ըստ իմաստի որեւէ ցեղակցութեան գոյութիւնը կ'ընդունի Մէտիսըն Կրէնթ: Յաջորդ գլուխներէն մէկուն մէջ, Քետացիներու եւ Հայոց ցեղակցութեան մասին գրելու առթիւ, ընդարձակ հատուածներ մէջ պիտի բերեմ Մ. Կրէնթի Մեծ Յեղին Անհետացումը գրքէն, ուր հեղինակը սխալ հասկցութիւն անկարելի ըլլալու աստիճան բացորոշ կերպով կը յայտարարէ Հայոց Ալպեան ցեղին ԱՐՄԻՆՈՅՏ ենթաբաժանման պատկանելու իրողութիւնը եւ նոյնքան բացորոշ կերպով ԱՄԻԱԿԱՆ ծագում կ'ընծայէ թէ՛ Ալպեան ցեղին եւ թէ՛ անոր Արմինոյտ ենթաբաժանումին: Ներկայ կապակցութեամբ՝ ա'յն հատուածն միայն մէջ պիտի բերեմ, ուր հեղինակը կը յայտնէ թէ Փոքր Ասիոյ եւ Հայաստանի ներկայ բնակչութեանց մէջէն գործնականապէս անհետացած է Փոխադրական եւ ուրիշ Նորտեան գաղթականաց արիւնը:

«Միակ Նորտեաններն Փոքր Ասիոյ մէջ, որչափ որ գիտենք, Փոխադրացիներն, Կիմմերացիներն ու Գաղատացիներն էին: Առաջինք՝ Ելլեսպոնտը անցան Ք. Ա. իբր 1400ին իբրեւ մէկ մասը նոյն այն գաղթաւարժին որ Աքայեանները բերաւ Յունաստան. երկրորդ՝ Կիմմերեանք որոնք միեւնոյն ճամբով մտան ու նաեւ Կովկասի ճամբով Ք. Ա. 650-ին. եւ երրորդ՝ աւելի վերջերք, Ք. Ա. 270-ին, Գաղատացիք, որոնք հիւսիսային Իտալիայէն կուգային Թրակիոյ մէջէն եւ որոնք հիմնեցին Գաղատիան: Որչափ կը հասնին մեր ներկայ ծանօթութիւնը՝ Անատոլիոյ ներկայ բնակչութեանց մէջ այս արշաւանաց քիչ հետքերն մնացած են կամ բնաւ չկան» (3, էջ 225):

Այս գլխուն մէջ վեր առի եւ Պ. Քիւրքճեանի կողմէն վկայութեան կոչուած վեց կարեւոր հեղինակներ. — Հերոդոտոս, Տոմիւնեան, Գեորգ Արաւան, Զապորովսկի, Բոլանտ Տիքսըն եւ Մէտիսըն Կրէնթ: Ըստ Պ. Քիւրքճեանի պնդումներուն՝ բոլոր այս հեղինակներ կը հաստատեն եղբր ներկայ Հայութեան տիրական ՅԵՂԻՆ Եւրոպական ծագումը: Վերոյիշեալ իւրաքանչիւր հեղինակէ մէջ բերուած վկայութիւններն մի առ մի քննելով եւ նոյն հեղինակներու այդ մասին ըրած բացորոշ յայտարարութիւններն ալ մէջ բերելով՝ հաստատեցի թէ ոչ միայն անհիմն են Պ. Քիւրքճեանի վերադրումները այս հեղինակներուն՝ այլ մանաւանդ թէ իւրաքանչիւրին վկայութիւնները ԿԵՂՉՈՒԱՅ էին կա'մ տառապէս ու իմաստով միանգամայն եւ կա'մ միայն իմաստով: Յորչափ Պ. Քիւրքճեան քաջութիւնը չունենայ հրապարակաւ խոստովանե-

լու իր ԳԻՏԱԿՑԱԲԱՐ գործած այս մեղանշումները հրապարակագրական բարոյականութեան դէմ, նոյն իսկ Քրիստոնէական ոգւոյ եւ ուսուցման համաձայն, թողութիւն չկրնար տրուիլ իրեն:

Ը.

ՔԵՏԱՑԻՔ ԵՒ ՀԱՅՔ

Ասկէ երկու տարի առաջ՝ Բնիկ Նախնիք Հայոց Հատորի մէջ, էջ 17, կը գրէի. «Հաստատուած հնախօսական, պատմական եւ մարդաբանական այսպիսի չափազանց վտանգի վկայութեանց վրայ՝ կրնանք այժմ յայտարարել թէ ոչ միայն մեր արիւնի հարազատ նախնիքն էին վաղեմի Քեռացիք, այլ նաեւ թէ Հայաստանն էր սկզբնական ու նախապատմական կեդրոնավայրը մեր այս նախնեաց հոծ բնակչութեանց եւ արտադրած քաղաքակրթութեան:»

Փրոֆեսորներ Տիգրան եւ Պօստ, երդման տակ, նոյնքան եւ աւելի վճռական կերպով յայտարարեցին միեւնոյն իրողութիւնը. այսինքն թէ՛ Քեռական կայսրութեան բաղկացուցիչ տոհմերուն ներկայ սերունդն են Հայեր: Եւ երկուքն ալ հաւասար վճռականութեամբ յայտարարեցին թէ Պերլինի համալսարանին մարդաբանութեան աշխարհահռչակ Փրոֆ. Լուչանի կողմէն առաջին անգամ ի յայտ բերուած այս իրողութիւնը այսօր միաձայնօրէն կ'ընդունուի աշխարհի ընդհանուր մարդաբաններուն կողմէն: Հատորիս նախընթաց գլուխներէն մէկուն մէջ բառ առ բառ ներկայացուցած եմ արդէն այս վկայութիւնները. հարկ չկայ զանոնք անգամ մըն ալ կրկնել հոս: Միայն յառաջ բերեմ հոս Փրոֆ Լուչանի այն մի քանի տողերն, որոնց մէջ խտացուած է նոյն ինքն լուծուած Հայոց ցեղային ծագմանը հարցին, եւ որոնք՝ ըստ Փրոֆեսորներ Տիգրանի ու Պօստի վկայութեանց՝ իրրեւ ճշմարտութիւններ ընդունուած են արդի ընդհանուր մարդաբաններուն կողմէն.

Յօսելով Հայաստանի եւ Փոքր Ասիոյ Արմինիոյ տիպով ժողովրդոց մասին՝ կ'ըսէ. «Տարակոյս չկրնար ըլլալ թէ անոնք բոլորն ալ սերած են Քեռական մեծ կայսրութեան վերաբերող տոհմերէ: Այսպէս՝ Քեռացիին տիպն է որ աւելի քան 3,000 տա-

րիէ ի վեր պահպանուած է այս խումբերուն մէջ»:

Մասնաւորելով իր խօսքը Հայոց մասին՝ Փրոֆ. Լուչան կ'ըսէ. «Շահեկան է այս ժողովուրդին համատիպ կերպարանքը, որուն համատարբեան հաւասարը կամ նման ատիմանաւը չի գտնուիր ուրիշ որեւէ քաղաքակիրթ ազգի մէջ, որովհետեւ ցոյց կուտայ այն թէ Հայաստանի աշխարհագրական, լեզուական եւ կրօնական աչառու կղզիացմանը շնորհիւ, տիպը մաքուր մնացած է եւ ա՛յն ատիման ամրապնդուած է որ նոյն իսկ այսօր ի կայսրութեան անկումէն բազում դարեր յետոյ, գրեթէ կատարելապէս միակերպ մնացած է ...»: Լուչանի ճիշդ այս հաստատման էր զոր Փրոֆ. Պօստ ներկայացուց զատարանին առջեւ ու վկայեց թէ ցեղաբանական գրականութենէն եւ իր անձնական հետազոտութիւններէն զիտէր որ վստահելի ու հեղինակաւոր է Հայոց մասին Ֆոն Լուչանի ըսած վերի խօսքը:

Ներկայ Հայութիւնը, ուրեմն, ըստ Ամերիկացի այս երկու մեծանուն մարդաբաններու կողմէն՝ յանուն ընդհանուր ցեղաբանական գիտութեանց բրած վճռական յայտարարութեանց, անժըխտելի կերպով սերունդն է Քեռական կայսրութեան բաղկացուցիչ տոհմերուն եւ, այդ կայսրութեան անկումէն մինչեւ այսօր, տակաւին անեղծ ու միակերպ կը պահէ իր Քեռական նախնեաց ֆիզիքական տիպը: Եւ կամ Օքսֆորտ համալսարանի պատմութեան մեծահամբաւ փրոֆեսորներէն ճ. Լ. Մայրըսի բառերով. «Նոյն իսկ Եւրոպացուց, Փոնգիացուց, Գաղատացուց, Միջերկրականի Յունաց եւ Կեդրոնական Ասիայէն եկող Մոնկոլներու պատմական բազմաթիւ արշաւանքներէն եւ բնակչութեանց վերահաստատումներէն յետոյ, Փոքր Ասիոյ բնակչութիւնը կը պահպանեն յատկանիշներն Ալպեան տիպին (Արմինիոյ), որ բնիկներն էին ամբողջ լեռնային գօտոյն: Եւ Փոքր Ասիոյ լեռնային եզրագագաւորներն, որ կը միանան Լիւկիոյ, Հայաստանի եւ Հիւսիսային Սուրիոյ, կը պարունակեն աւելի մաքուր տիպերն այս ցեղին» (37, 150):

Արդ, ի՞նչ պիտի խորհէիք այն անձին վրայ, որ վերոյիշեալ վկայութեանց տպագրեալ տետրակը կարդալէ վերջ, ելնէր ու ՄԻԵԻՆՈՅՆ փրոֆեսորներուն կողմէն ՄԻԵԻՆՈՅՆ տետրակին մէջ տպագրուած վկայութիւններէն անկապակից մասեր վեր առնելով, պնդէր թէ այդ փրոֆեսորներն ալ կը վկայեն որ Եւրոպայէն եկող Արմէններու սերունդն են Հայեր, թէ Քեռացիք մեր նախնաքննէն: Այս աստիճան արհամարհանք մը ճշմարտութեան եւ ուղղամտութեան հանդէպ անհաւատարմի բան մը կը թուի, այնպէս չէ՞: Բայց այսպիսի ամբաստանութենէ մը պիտի կրնա՞յ

արդեօք ինքզինքը արդարացնել Հայ Բաղաքացիութեան Դատի Յանձնախմբին ատենադպիրը եւ նոյն մարմնոյն գիտական բաժնին մէկ անդամը: Երանի թէ կարողանար: Եւ ինչո՞ւ այս այսպանելի ընթացքին զիջանիլ. որպէսզի չպարտաւորուի խոստովանիլ Հայ հասարակութեան առջեւ թէ **ՁԱՆՈՂ** ուղղութիւն մըն էր որ տուին Հայ Բաղաքացիութեան դատին՝ երբ զայն հիմնաւորել փորձեցին մեր նախնեաց Եւրոպայէն Հայաստան եկած ըլլալու ԱՆՀԻՄՆ նախապաշարմանը վրայ: Նոյնպէս, որպէսզի չպարտաւորուին խոստովանիլ թէ մեր Ամերիկացի փաստաբաններն ու մարդաբան վկաներն իբրեւ անպաշտպանելի լքեցին Ալպեան ցեղ Հայոց Եւրոպայէն եկած ըլլալու փաստը, զոր Հայ հասարակութեան առջեւ ջատագոված էին Բաղաքացիական Հայ Յանձնախմբերը:

Քետացիներու մասին Պ. Բիւրքճեանի յայտնած այլանդակ ու խռնաշփոթ գաղափարներն միառմի հերքելէ առաջ՝ կարելոր է նկատեմ, նոյն իսկ ի՞ր մէջ բերած հեղինակութեանց վկայութիւններով, հաստատել թէ Հայաստանի այդ ԲՆԻԿ նախնեաց սերունդը կը համարին անոնք ներկայ Հայութիւնը եւ ոչ թէ Եւրոպայէն եկուորներու:

Եւ նախ զիմենք Բիւրքճեանի ամենակարեւոր վկաներէն մէկուն. — Հարվըրտ համալսարանի Մարդաբանութեան փրոֆեսոր եւ Հայ Բաղաքացիութեան Դատին առթիւ Հայոց կողմէն վարձուած մասնագէտ Ռոլանտ Տիքսընի:

Փրոֆ. Տիքսըն իր Մարդու Զեղայիմ Պատմութիւնը գրութիւն մէջ՝ շատ որոշ կերպով նախնի Քետացիները մատնացոյց կ'ընէ իբրեւ նախնիքը Հայոց: Կարդանք ակնարկուած այդ հատուածները.

Չորս գլխաւոր խումբերու բաժնելով Փոքր Ասիոյ եւ Հայաստանի ՆԵՐԿԱՅ բնակչութիւններն, կը շարունակէ.

«Այս խումբերէն առաջինն ու ամենամեծը, թէեւ Թրքախօս, գրեթէ ստուգապէս բաղդատարար փոքրիկ տարր մը կը պարունակէ, զոր ուղղակի վերագրել կարողանանք տասնեւմէկերորդ եւ տասներկուերորդ դարուց Թուրք գաղթականներուն: Անոնք լեռնադաշտին հին բնակչութեանց ներկայացուցիչներն են գլխաւորաբար: Ընդհանրապէս քիչ մը աւելի քան միջահասակ են անոնք, մթադոյն աչերով ու մազերով, թէեւ լեռնադաշտին կեդրոնական մասանց մէջ բացդոյն աչաց ու մազի համեմատութիւնը երբեմն մինչեւ 40 առ հարիւր կը բարձրանայ: Քանի որ բացդոյնութեան այս միտումը նուազ նշանակելի կ'երեւի գաւառին աւելի հեռաւոր մասանց մէջ, որպիսիք են Թախթաճիներն, Պէկիթաշ-

ներ, Այսորիներ, Գրգըլպաշներ եւայլն, անբանաւոր չթուիր անոր ներկայութիւնը վերագրել Կասպեան տիպէն (Նոյրտեան) հիւսիսային արշաւողներու եւ հոն բնակչութիւն հաստատողներու ազդեցութեանը, որպիսիք էին Փոլիգիացիք, Կիմերացիք եւ Սկիւթացիք, թէեւ կարգ մը վերջնագոյն իրողութեանց յայտնութիւնը կը թելադրեն թէ կ'ընդգրկուին կրնայ եղած ըլլալ բացդոյն տարրը: Գլխու ձեւի կողմանէ այս խումբը զօրաւոր տիրապետութիւնը ցոյց կուտայ կ'ընդգրկուի տարրին: Պէտք է զիտել տալ թէ Թախթաճիներուն եւ ուրիշ ծայրագաւառային խումբերուն գանկի բարձրութիւնը անսովոր աստիճանաւ մեծ է, եւ գլխուն յետասկողմը սովորաբար մեծապէս տափակցած, որ արուեստական տափակացման սովորութիւն կը թելադրէ: Այսպէս կոչուած «Արմինոյտ» գլխաձեւի մասին աւելի երկար պիտի գրուի յաջորդ խմբին վրայ խօսուելու ատեն: Գլխաւորաբար Կասպեան (Նոյրտեան) է Թրքական ժողովրդոց այս խումբին մէջ գոյութիւն ունեցող երկայնդէտներու փոքրիկ տարրը: Էլէզիվ ապացոյց ներկայացուցած է որ ցոյց կուտան թէ քաղքենի ժողովրդոց մէջ մեծապէս կ'աճին լայնդէտ տարրերը երբ անոնք բաղդատուին գիւղացիներուն հետ, եւ վերջիններուն մէջն ալ մեծագոյն թուով կը գտնուին՝ երբ ասոնք բաղդատուին Թրքախօս վաչկատուններուն հետ: Մեծ նշանակութիւն ունի, կարծեմ, այս կէտը, որովհետեւ արդարացի կը թուի եզրակացնել թէ այս վերջի երկայնդէտ վաչկատուններուն մէջն է որ պէտք է փնտռել երկայնդէտ վաղթականներուն սերունդները, նստակեաց հողամշակ եւ քաղքենի ժողովուրդներն ըլլալով աւելի ճշմարտապէս ներկայացուցիչները հնագոյն բնակչութեանց, որուն մէջ եկան ձուլուցան տասնեւմէկերորդ դարուն յաղթական Թուրքերը» (107, էջ 3169):

Ակնարկելով Քուրդերու վրայ Շանդրի եւ Փոն Լուշանի կատարած ցեղաբանական քննութեանց տուած արդիւնքներուն՝ Փրոֆ. Տիքսըն կը շարունակէ. «Եթէ Շանդրի քննութեանց տուած ատաղձը աշխարհագրական խումբերու վերածենք՝ չահեկան արդիւնքներ կ'ունենանք: Հայաստանի եւ Անդրկովկասի Քուրդեր, հակառակ իրենց ցոյց տուած գլխու փոքր ինչ արուեստական ձեւափոխութեան, խիստ մեծ համեմատութիւն մը ունին երկայնդէտներու որոնք ինչ ինչ խումբերու մէջ մինչեւ 80 առ հարիւր համեմատութեան կը հասնին: Պարբերող մօտերը՝ Քըրդաստանի լեռնադաշտին վրայ, համեմատութիւնը 45 առ հարիւրէն վար կ'իջնէ, մինչ հիւսիսային Սուրիոյ եւ Միջագետքի Քըրդերը խիստ զօրեղապէս լայն դէտ են, նուազ քան 20 առ հա-

ընդեր կրկանողութիւն ունենալով: Հարաւային Քրդերու այս էականապէս լայնողութիւն հանգամանքը կը հաստատուի նաեւ մեր հոս ունեցած մի քանի դանկերուն միջոցաւ:

«Կը թուի թէ վերողբալ իրողութիւններէն հանուելիք ամենէն հաւանական հետեւութիւնը սա է որ յանձին Քրդաց խառն ժողովուրդ մ'ունինք որոնք, Հայաստանի լեռնադաշտին վրայ մեծաւ մասամբ երկայնողութիւններէ կը բաղկանան, գլխաւորաբար Կատպեան (Նորտիկ), մինչ Տաւրոսեան լեռնաշղթային հարաւակողմի Քիւրտեր ալ աւելի միօրինակաբար լայնողութիւն են, գլխաւորաբար Ալպեան տիպէն: Բուն լեռնադաշտի Քուրդեր բնորոշուած ըլլալ կը թուին բացդոյն ըլլալու զօրաւոր հակամիտութեամբ մը, թէեւ բացդունութեան հետքեր կ'երեւին հիւսիսի ու հարաւի մէջն ալ: Քանի որ երկայնողութիւնը արագօրէն կ'աճին մինչ հարաւէն ու հարաւային արեւմուտքէն կը յառաջանանք դէպի հիւսիս եւ հիւսիսային արեւելք, արդարացի կը թուի իրրեւ գաղթական տարր մը նկատել ասիկա, որ հիւսիսային արեւելքէն եկած է տիրողաբար լայնողութիւն այս դաւառին մէջ: Յիշելու է որ պատմական աղբիւրներէ գիտենք թէ ճիշդ այս ուղղութեամբ դէպի այս լեռնաշխարհն տեղի ունեցաւ Կիմմերացի եւ Սկիւթացի վաշկատուններուն արշաւանքը, Ք. Ա. ութերորդ եւ եօթներորդ դարերուն, եւ յայտնապէս կանխագոյն ժամանակաց մէջ ուրիշ արշաւանքներ ալ: Ուրեմն, անկարելի չթուիր որ Քուրդերը նկատենք, բաւական մեծ չափով, սերունդները Ք. Ա. առաջին հազարամեակին արշաւող այս վայրագ, պատերազմատէր տոհմերէն ոմանց, որոնց նախնական յատկանիշները հետզհետէ անօտրացած են հնագոյն բնակչութեանց հետ արեւնախառնմամբ որչափ անոնք յառաջացան դէպի արեւմուտք եւ հարաւ» (107, էջ 320):

Փրօֆ. Տիքսընի այս յայտարարութիւններէն յետոյ, որոնք յայտնապէս ԿՈՎԿԱՍՔ կը մատնանշեն ոչ թէ ՎՈՍՓՈՐԸ՝ իրրեւ ան կողմը ուսկից բացդոյն երկայնողութիւններ ներմուծուեցան Հայաստան ու Փոքր Ասիա, յառաջանանք Հայոց ցեղային ծագման մասին անոր ըրած նոյնքան բացորոշ յայտարարութիւններուն:

«Դատնալով այժմ Հայոց, ժամանակաւ յայտնուէն տարածուած ժողովուրդ մը բայց այժմ գրեթէ ամբողջովին բնաջնջուած, կ'երեւի թէ անոնք խիստ աչքառու նմանութիւն մը կը յայտնեն նախնեթաց խումբին ծայրագաւառային մասերուն, որոնք կ'ենթադրուին թէ ամենէն հարազատօրէն կը ներկայացնեն վաղեմի, նախաթրքական բնակչութիւնը: Ըստ զանազան գիտողներու՝ անոնց հասակը միջին հաշուով 166 եւ 168 հարիւրամեթրի մէջտե-

ղերն է, եւ այսպէս սերտիւ կը համաձայնի Թրքախօս խմբի հասակին: Տիրողաբար թուխաշուի եւ թխամաղ, անոնք բացդոյններու փոքրիկ համեմատութիւն մը ցոյց կուտան դէպի հիւսիս եւ հիւսիսային արեւելք, եւ Անդրկովկասի մէջ յաւէտ աչքառու յաճախութիւն մը կարծիր մագի: Գլխաձեւով տիրողաբար կլորղլուին են, այս կողմանէ Թրքախօս խմբին քաղաքացի եւ գիւղացի բաժիններուն միջեւ զիրք մը գրաւելով: Ալպեան տիպը զօրաւոր բաժիններուն կը կազմէ: Կայ, սակայն, բաւական ուժով մեծամասնութիւն կը կազմէ: Կայ, սակայն, բաւական երկայնողութիւններու տարր մը՝ գրեթէ հաւասարապէս Կատպեան (Նորտեանի համազօր) եւ Միջերկրականեան տիպերու միջեւ (Նորտեանի համազօր) եւ Միջերկրականեան տիպերու միջեւ բաժնուած: Ինչպէս Թրքախօս խմբին ծայրագոյն գաւառներու պարագային՝ Հայկական դանկը ծայր աստիճան բարձր է եւ ծոծրակային զօրաւոր տափակացում ցոյց կուտայ: Հայոց բնորոշ ուրիշ մէկ յատկանիշ մըն ալ, զոր պէտք է նկատի առնել, անոնց մէջ յաճախադէպ պատահումն է՝ ինչ որ սովորական խօսակցութեանց մէջ «Հրէական» կամ «Սեմական» քիթ կը կոչուի: Ինչպէս նախապէս գիտել տրուեցաւ, Թրքախօս խումբին ծայրագաւառային բաժիններուն մէջն ալ բաւական յաճախադէպ է այս ձեւով քիթը, թէեւ ոչ բուն իսկ աւելի իրապէս Թուրք բնակչութեանց մէջ: Այս ձեւ քիթին յաճախադիպութիւնը բացորոշ կը թուի, այսպէս, բնակչութեանց նախաթրքական բաժնին մէջ, եւ իրենց քանդակներուն վրայ ցոյց տրուած էն յայտնի է թէ այս ձեւ քիթը աչքառու աստիճանաւ բնորոշ մէկ յատկանիշն էր վաղեմի Քիտացիներուն: Իր «քիթականութեամբ» նշանաւոր այս ձեւ քիթը յայտնապէս բնաւ երբէք «Սեմական» չէ, ինչպէս Հրէից յատկացուած նախնեթաց գլխու մը մէջ բացատրուեցաւ եւ ցոյց տրուեցաւ թէ ինչ կերպով անիկա ներմուծուեցաւ Հրէից մէջ ու սկսաւ նկատուիլ անոնց բնորոշ մէկ յատկանիշը: Գծուար է ըսել թէ Հայոց մէջ գոյութիւն ունեցող երկայնողութիւն տարրը ինչ աստիճան ապահով է վերադրել Սկիւթական, Կիմմերական եւ ուրիշ կանխագոյն արշաւանաց, բայց գրեթէ ստոյգ կ'երեւի որ այս տարրին ներկայութիւնը մասամբ վերագրելի է Քուրդերու հետ եղած արդի արեւնախառնմանց» (107, էջ 318):

Կը տեսնէ՞ք ընթերցողը վերի հատուածին մէջ թէ Փրօֆ. Տիքսըն ոչ միայն ՔԵՏԱԿԱՆ նախնեաց կը վերագրէ Հայոց արծուեղջիւր տիպը, այլ մեր մէջ ՆՈՐՏԵԱՆ տարրին ներկայութիւնն ալ կը վերագրէ Սկիւթական, Կիմմերական արշաւանաց հետ՝ նաեւ Քրդական նոր արեւնախառնումներու: Ընթերցողը նկատե՞ց որ բացդոյն տիպ Հայոց թիւը համեմատաբար կը շատնայ որչափ Հայաստանի դէպի հիւսիսային եւ հիւսիսային արեւելեան սահ-

մաններն յառաջանանք, այսինքն՝ դէպի ԿՈՎԿԱՍ, ճիշդ ինչպէս
կը շատնար Բրդաք մէջ: Ասկէ աւելի ի՞նչ զօրաւոր փաստ կ'ուզէք
ապացուցանելու համար թէ Կովկասէն եկան մեծամասնութիւնը
մեր բացդոյն նախնաց, ոչ թէ Վոսփորէն: Բայց Փրօֆ. Տիքսըն
այսչափով ալ չգոհանար, այլ որոշակի կը յայտարարէ թէ Կով-
կասի ճամբով Հայաստան ու Փոքր Ասիա մտան վերջնագոյն ա-
մենամեծ հոսանքները բացդոյն ժողովրդոց: Ահաւասիկ այդ մա-
սին հատուած մը:

«Ք. Ա. առաջին հազարամեակին սկիզբները Փոքրասիայի, որոնք հաւանօրէն Թրակիացիներու նման Կասպեան (Նորտեան) եւ Ալպեան խառնուրդ տիպեր էին, հոծ բազմութեամբ անցան Եւրասիոյն եւ յառաջացան մինչեւ սիրտը Անատոլիոյ, ատեն մը հոն հաստատուելով բաւական ուժեղ իշխանական ազնուապետու-
թիւն մը՝ կանխագոյն բնակչաց վրայ: Ք. Ա. ութերորդ ու եօթ-
ներորդ դարերուն՝ Կիմմերացիք եւ Սկիւթացիք, որոնք Կասպեան
գաւառէն կուգային, հակառակ կողմէն կամ հիւսիսային արե-
ւելեան անկիւնէն արշաւեցին լեռնադաւառը: Այս վաշկատուն, ճի հեծնող ռազմիկներն, թէեւ Ֆիդիքական յատկանիշներով ան-
տարակոյս շատ խառն, անոնք զրեթէ ստուգապէս բաւական ա-
ւելի Կասպեան տարր բերին: Աւելի արեւելք դէպ Հայաստան,
շատ աւելի կանխագոյն արշաւանք մը, հաւանօրէն Կասպեաններու
ցեղակից Հնդեւրոպայիս ժողովուրդ մը, հաստատած էր Միտա-
նիի թագաւորութիւնը, ու թերեւս աւելցուցած հիւսիսային եր-
կարգութիւններու տարրը որոնք լեռնային գաւառները կը թափան-
ցէին: Մարդարանական նշանակութիւն ունեցող աւելի արշա-
ւանքներ տեղի ունեցած ըլլալ չեն թուիր Սկիւթացիներէն վերջ,
մինչեւ Ք. Ա. երրորդ դարուն մաս մը Գաղատական տոհմեր ան-
ցան Եւրասիոյն, ինչպէս Փոքրասիայի երաւ մէջ շատ առաջ, եւ
լեռնադաւառին վրայ հաստատուեցան» (107, էջ 315):

Վերի հատուածը կարգալէն յետոյ՝ ո՞վ կրնայ ըսել թէ
Փրօֆ. Տիքսըն ալ Հայոց Վոսփորի վրայով Հայաստան եկած
ըլլալուն կը վկայէ: Ասկէ աւելի ի՞նչ յստակ ոճով կրնար անիկա
յայտարարել թէ Ք. Ա. ութերորդ եւ եօթներորդ դարերուն Հա-
յաստանի վրայ արշաւողները Սկիւթացիներ ու Կիմմերացիներ
էին, ոչ թէ Փոքրասիայից ու Արմէնիայից. թէ անոնք Կասպեան
գաւառներէն, Կովկասի վրայով, Հայաստան կուգային, ոչ թէ
Թրակիայէն՝ Վոսփորի վրայով, եւ թէ անոնք որչափ ալ խառն-
մը աւելցուցին Հայաստանի կանխագոյն բնակչութեանց վրայ:
Ո՞վ կրնայ չտեսնել թէ Փրօֆ. Տիքսըն, մեր քաղաքացիութեան

դատը ղեկավարող Հայոց ազդեցութեամբ կամ խնդրանքին վը-
րայ էր որ, մասնաւոր շեշտ դրաւ Հերոդոտոսի եւ անոր ջատա-
գոված Փոքրասիայի Արմէնիներուն՝ բնիկ Ալպեան տիպ Հայոց հետ
միաձուլման իրողութեանը վրայ, բոլորովին անտեսելով կան-
խագոյն Միտանեան ու վերջնագոյն Սկիւթական եւ Կիմմերական
արշաւանքներն, որոնք իր իսկ համոզմամբ ու յայտարարու-
թեամբ, մեծագոյն բաժինը Հայթայթեցին Հայաստանի բացդոյն
տարրին: Ի՞նչ կրնանք ընել, սակայն, երբ Պ. Բիւրքհեման, կա-
տարեալ կոյր ու խուլ ձեւանալով Փրօֆ. Տիքսընի ըրած այսքան
բացորոշ յայտարարութեանց առջեւ, եւ կեղծելով նոյն իսկ անոր
երդման տակ տուած վկայութեանց իմաստը, ելնէ միամիտ Հայ
հասարակութեան առջեւ պնդելով պնդէ թէ Հարվըրտ համալսա-
րանի այս նշանաւոր մարդարան ալ կը վկայէ որ Եւրոպայէն
Հայաստան դաղթած ժողովուրդ մըն են Հայերը: Այնքա՞ն ալ ա-
նապատ մըն է դարձած մեր գիտական քննադատութեան դաշտը,
որ ճշմարտութեան հանդէպ ոչ մի ակնածանք ունեցող հրապա-
րակազիր մը կը թուլատրուի յայտնի համարձակ խեղաթիւրել
գիտուններու բացորոշ յայտարարութիւններն եւ տրամադժօրէն
հակառակ վկայութիւններ վերագրել անոնց: Պարզապէս յուսա-
հատական է մեր գիտական գրականութեան այս վիճակը:

Քեռացիներու մասին Փրօֆ. Տիքսընի զրած հետեւեալ
հատուածը, եթէ կարելի է, աւելի պայծառ լոյս մը կը սփռէ
խնդրոյ առարկայ հարցին վրայ.

«Քեռացիներու եւ ցեղակից խումբերու նման կլորգլուխ
Ալպեան ժողովուրդներ, սակայն, հաւանօրէն շատ կանուխէ
յառաջացած էին Անատոլիոյ լեռնադաւառէն դէպի հարաւ Սուրիա-
կան լեռնադաւառներն ի վար, դոնէ մինչեւ Պաղեստինի հիւսիսային
սահմաններն: Ինչպէս գիտենք, այս հիւսիսային ժողովուրդներ
կը բնորոշուէին նաեւ այն նոյն «Սեմական» զթով որ այժմ ժո-
ղովրդային մտածողութեան մէջ կը ճանչցուի իբրեւ տիպար Հրէ-
ական քիթ: Քիթի այս եղական ձեւը ոչ միայն Փոքր Ասիոյ գա-
ւառին այն ատենի բնակչութեան յատուկ էր, այլ հիմա ալ խիստ
հասարակաց է հին նախաթրքական ժողովրդոց մնացորդներուն
մէջ, որպիսիք են, օրինակի համար, Լիւկիոյ Թաթարներն ու
Հայերը:

«Հիւսիսէն եկող կլորգլուխ, «քթաւոր» դաղթականք ան-
տարակոյս չափով մը արեւնախառնուած էին կանխագոյն Քանա-
նացւոց Սեմական բնակչաց հետ, եւ վերջէն Ք. Ա. երկրորդ հա-
զարամեակին Պաղեստին եկող Եբրայեցիք, այս տարրէն ոչ սա-
կաւ ընդունած ըլլալու են՝ կա՛մ Քանանացւոց կա՛մ Անատոլիոյ

խմբին մաքրարին մնացորդներուն հետ միջամտանութեամբ, եւ կամ հաւատադարձութեամբ ...: Պաղեստինի ու արեւմտեան Սուրիոյ բնակչութիւնք, այսպէս, հաւանօրէն մեծապէս արեւմտախառնուած էին առաջին հազարամեակին սկիզբները, թէեւ ոչ այնքան որքան արեւմտախառնուած են այսօր: Ք. Ա. իններորդ դարուն՝ Սաղմոնասար Բ. ի համբաւաւոր Սեւ Կոթողին վրայի Հըրբէայ պատերազմական գերիներու պատկերներն ցոյց կուտան թէ՛ այդ ատեններ Հըրբայ ժողովուրդին գոնէ մէկ բաժինը արդէն օժտուած էր այն միեւնոյն տիպ եղական քթով որ կը գտնուէր նաեւ Քեսապոց մէջ:

«Հըրբայ ցրումէն յետոյ, խիստ տարբեր էին այն պայմանները որոնց տակ ապրեցան փախստական կամ գաղթական տարբեր խումբեր: Անոնք որ դէպի արեւմուտք ու հարաւ տարածուեցան՝ նախնական Երրայական խմբին ֆիզիքայէս աւելի կամ նուազ սերտիւ ցեղակից ժողովրդոց մէջ եկան, որոնց մէջ Կասպեան տարբերը: Բոլորովին տարբեր դիրքի մէջ էին անոնք՝ որոնց վիճակուեցաւ, ինքնաթափ կամ իրրեւ բռնի գաղթական, հաստատուիլ Անատոլիոյ, Հայաստանի, Հիւսիսային Պարսկաստանի, Կեդրոնական Ասիոյ եւ Կովկասի մէջ: Գլխաւորաբար կըրդ գլուխ, եւ, գոնէ մասամբ, «Սեմական» սխալ անուամբ կոչուած քիթերով յատկանշուած ժողովուրդներու մէջ էին անոնք հոս: Այս յատկանիշներն աւելի եւ աւելի տիրող եւ ընդհանուր դարձան Փոքր Ասիոյ հիւսիսային սահմաններուն եւ Կովկասի դաւառին Հըրբէայ բնակչութեանց մէջ»:

«Եզրակացնելով, եթէ՛ ինչպէս հաւանական է, այսօրուան Հիւսիսային Արարը կամ Պէտուինը ցեղային տեսակէտով պէտք է նկատուի ամենալաւ ներկայացուցիչը ամենէն կանխադոյն Սեմաիս ժողովրդոց, որոնց մաս կը կազմէին նախնական Երրայանքի, ուրեմն այսօրուան բոլոր Հըրբայ ստուար մեծամասնութիւնը լեզուաւ միայն «Սեմական» է. անոնց ճշմարիտ նախնիքը ոչ այնքան Պաղեստինի եւ Արարիոյ մէջ կը գտնուէին, այլ Անատոլիոյ եւ Հայաստանի լեռնադաշտերուն, Կովկասի եւ Կեդրոնական ներքին այսօր ալ կը գտնուին նոյն այդ դաւառաց մէջ» (107, էջ 172):

Չափազանց յստակ է, այնպէս չէ՞, Փրօֆ. Բոլանտ Տիբսընի վկայութիւնը Հայոց Քեսական ծագմանը եւ Հըրբայ ալ Հայոց ցեղակցութեանը մասին: Բայց ո՛չ թէ մեր մէջ եկող Հըրբաներէն ստացած ենք մենք կտուցաձեւ քիթը, այլ անոնք ստացած

են կանխաւ մեր Քեսական նախնիքէն եւ յետոյ ալ աւելի եւս Արմինոյս դարձած են՝ Հայաստանի ու շրջակայ երկիրներու տիրողաբար Արմինոյս բնակչութեանց մէջ ապրելով:

Մէտիսըն Կրէնթի Մեծ Յեղին Անհետացումը գիրքը՝ չափ կարեւոր տեղ մը կը բռնէ Պ. Քիւրքճեանի յառաջ բերած վկայութեանց մէջ: Մեր ընդդիմախօսը, ինչպէս տեսանք, անկէ՛ առած էր նշանակելի մէկ թիւը՝ իր վկայութեան կոչած հեղինակներուն: Դարձեալ, Մէտիսըն Կրէնթի այս նոյն գիրքն էր որ մեր փաստաթղթերէն, որու մէկ քարտէսին վրայ նշանակուած էր Հայաստանի մէջ տիրապետութիւնը Արպեան ցեղին: Փրօֆեսորներ Տիբսընի եւ Պօստի վկայութիւններն պարունակող տպագրուեալ պաշտօնական տետրակէն ալ մէջ բերումներ կ'ընէ Պ. Քիւրքճեան, ուր կարեւոր տեղ տրուած է Մր. Կրէնթի քարտէսին: Ուրեմն, Պ. Քիւրքճեան Արպեան կամ Արմինոյս ցեղին ծագմանը մասին Մր. Կրէնթի արտայայտած դադափարներուն լիովին ծանօթանալէ վերջէն է որ կը յայտարարէ թէ Մր. Կրէնթի Հայերը ցեղակից կը համարէ Փոլսեցւոց, այսինքն՝ այն Հայերը զորս ԱՐՄԻՆՈՅՏ կ'անուանէ ցեղային տեսակէտով:

Հիմա տեսնենք թէ ի՞նչ կ'ընէ Մէտիսըն Կրէնթի Հայոց Յեղին նկատմամբ, ինչպէս նաեւ այդ ցեղին աշխարհագրական ԾԱԳՄԱՆԸ նկատմամբ:

Եւրոպական երեք ցեղերուն առանձին առանձին գլուխներ կը յտակացնէ Մէտիսըն Կրէնթի: Սա՛պէս կը սկսի ան Արպեան ցեղին իր յատկացուցած գլուխը.

«Արպեան ցեղը բացորոշակի Արեւելեան եւ Ասիական ծագում ունի: Անիկա կը կազմէ ամենէն արեւմտեան ընդարձակումը լայնատարած ենթատեսակի մը որ, Եւրոպայէն դուրս, կը գրաւէ Փոքր Ասիան, Իրանը, Փամիւրները եւ Հինտու Քուշը: Արեւել, արեւմտեան Հիմայալեաններն էին հաւանօրէն նախնադարեւ, արեւմտեան Հիմայալեաններն էին հաւանօրէն նախնական կեդրոնը իր հոլովոյթին ու հիւղարձակման եւ իր Ասիական անդամներուն մէջ կայ ինքնորոշ ենթարաժանում մը, Արմինոյսները:

«Արպեան ցեղը կը զանազանուի կըր երեսով մը եւ համապատասխան կըր զանկով մը որ ճշմարիտ Հայոց մէջ չաբարագլխու եղական ձեւն ունի, յատկանիշ մը՝ որ դիւրաւ կրնայ ճանչցուիլ: Արպեանները պէտք չէ շփոթուին չեղակն Մոնկոլներու հետ, որոնք կը կեդրոնանան Թիպէթի եւ հիւսիսային Ասիոյ տափաստաններուն շուրջը: Ծագումի նոյնութիւն չենթադրեր այս երկու ցեղերուն ալ կըր գլուխը ըլլալու իրականութիւնը, ինչպէս

թէ՛ Նորտեանց եւ թէ՛ Միջերկրականեանց երկարգլուխ ըլլալը
չպահանջեր որ երկուքն ալ նոյն ենթատեսակը նկատուին, թէեւ
լաւ մարդաբաններ մոլորած են այս զուգընթացութենէն» (3, էջ
134) :

Մէտիսըն Կրէնթ Եւրոպական ցեղերուն աշխարհագրական
բաշխումը յստակօրէն ցոյց տալու համար՝ չորս գունաւոր քար-
տէսներ գետեղած է իր գրքին մէջ: Բոլոր այս քարտէսներուն
մէջ՝ կարմիր լոյնով ներկած է այն երկիրներն որոնց բնակչու-
թեանց մեծամասնութիւնը բացօթյն Նորտեաններէ կը բաղկա-
նայ, իսկ կանաչ գոյնով ներկայացուցած է կլոր գլուխ Ալպեան
ցեղին մեծամասնութիւն կազմած երկիրներն ու դեղին գոյնով՝
Միջերկրականեան ցեղին թուական գերակշռութեան տակ գըտ-
նուող երկիրներն: Անո՛վ մանաւանդ մեր նիւթին համար կարեւոր
են այս քարտէսներ որ անոնց մէջ՝ այս երեք ցեղերուն աշխախ-
հադրական ներկայ բաշխումը ցոյց տուող վերջին քարտէսը իր-
րեւ փաստաթուղթ ներկայացուցաւ դատարանին առջեւ ՄԵՐ
փաստաբանին կողմէն: Եւ փրօֆեսորներ Տիքսըն ու Պօստ, երդ-
ման տակ, վկայեցին որ էպպէս ճիշդ էր այդ քարտէսով ներկա-
յացուած ցեղային բաշխումը:

Քարտէսներու առաջինը կը ներկայացնէ Եւրոպական վե-
րոյիշեալ երեք ցեղերուն աշխարհագրական բաշխումը Ք. Ա.
3000-18000 թուականներուն: Անոր կցուած է բացատրական բա-
ւական ընդարձակ դրութեան մը առաջին մասը: Կարդանք Այսպ-
եան ցեղին ծագման ու ընդարձակման հարցերուն վերաբերեալ
հատուածներն.

«Այս երկու ցեղերուն, Միջերկրականեանին ու Նորտեա-
նին, մէջտեղ մտաւ Ալպեաններու մեծ ներմուծում մը, որ կը
հոսէր արեւմտեան Ասիոյ լեռնադաշտերէն, փոքր Ասիոյ մէջէն,
եւ Դանուբի հովիտն ի վեր ամբողջ Կեդրոնական Եւրոպայի տա-
րածութեամբը, ուսկից կ'ընդարձակուէր ամեն ուղղութեամբ:
Այս նոյն Ալպեաններուն յառաջապահներն կը գտնուէին արեւ-
մտեան Եւրոպայի մէջ՝ եւ մինչեւ Հին Քարէ դարուն Ալիլեան
փոլին փակման չըջանը, Եւրոպայի մասին ծանօթ են իբրեւ Բուրբուր-
կէնէլ ցեղ եւ այսպէս արեւմտեան Եւրոպայի մէջ ժամանակա-
կից էին կանխագոյն Միջերկրականեաններուն հետ:

«Ամբողջ Նոր Քարէ դարաշրջանի տեւողութեանը՝ Ալպ-
եանը կը գրաւէին Եւրոպայի լեռնային կեդրոնը, բայց իրենց մեծ
ու վերջնական ընդարձակումը տեղի ունեցաւ Քարէ Դարու վախ-
ճանին եւ Անագապղնձի Շրջանին սկիզբը, երբ Հայաստանի լեռ-
նագագաթներու գաւառէն Ալպեան նոր եւ ընդարձակ արշաւանք մը

Անագապղնձի մշակոյթը Եւրոպա բերաւ: Այս վերջի արշաւանքը
յայտնապէս հետեւեցաւ կանխագոյն արշաւանաց ճամբաներուն
եւ, ծայրագոյն հարաւային արեւմուտքին մէջ, փոքր թիւերով
հասաւ նոյն իսկ Սպանիա, ուր իր մնացորդները տակաւին կրնան
գտնուիլ Քէնթարպեան Ալպերուն մէջ: Ալպեանք գրաւեցին ամ-
բողջ Սաւոյը եւ կեդրոնական Ֆրանսան, ուր այդ օրէն մինչեւ
այս օրս անոնք կը բաղկացնէին զանգուածը գիւղացի ժողովրդ-
եան: Անոնք հասան Բրիտանիա եւ այսօր այդ թերակղզին իրենց
ամենէն արեւմտեան սահմանագլուխն է: Անոնք փոքր թիւերով
անցան Բրիտանական կղզիներն եւ ոմանք հասան նոյն իսկ Իր-
լանտա: Անգլիոյ մէջ Կլոր Տակառներու մարդիկն էին անոնք,
բայց այս արշաւանաց գրեթէ բոլոր հետքերը անհետացած են
ապրող ժողովուրդէն:

«Ալպեանք հասան նաեւ Հոլանտա, Տանիմարքա ու հարա-
ւային արեւմտեան Նորվեգիա եւ անոնց գաղթային հետքերն
տակաւին կը գտնուին այս երկիրներուն մէջ:

«Հեղինակը փորձած է Ալպեան այս ընդարձակման դժերն
նշանակել թանձրամարմին կանաչով մը որ կը տարածուի կեդ-
րոնական Եւրոպայի ու Փոքր Ասիոյ վրայ, արշաւանքին դրսի
սահմաններն ալ՝ կանաչ կէտկիտումներով: Արեւելքէն յառաջա-
ցող սեւ նետերը կը նշանակեն անոր գլխաւոր դժերն ու ճամբա-
ները: Այն Ալպեաններն որ Կովկասը կտրեցին անցան՝ հարա-
ւային Բուսիոյ մէջ տարածուեցան, եւ նոյն գաղթաշարժին մէկ
ալիքը դնաց վար Սուրիական ծովեզերքէն մինչեւ Եգիպտոս եւ
Ափրիկէի հիւսիսային ծովափն ի վեր յառաջանալով՝ Սիկիլիոյ
ճամբով մտաւ Իտալիա: Վերջի Ափրիկեան արշաւանքը իր ետեւ
թողուց Եգիպտոսի կլոր գանկերն Կիզայի մէջ: Ալպեան այս վեր-
ջին ընդարձակումը Եւրոպայի միւս թէ՛ Միջերկրականեան եւ
թէ՛ Նորտեան ցեղերուն սորվեցուց մետաղագործութեան ար-
հեստը:

«Ամփոփելով, այս քարտէսը ցոյց կուտայ կլորգլուխ Ալպ-
եաններուն կեդրոնական Ասիայէն տարածումը կեդրոնական Եւ-
րոպայի վրայ, հարաւի եւ արեւմուտքի մէջ իր ներքեւն ընկող-
մերով՝ փոքրամարմին, մութ գոյն, երկար գլուխ Միջերկրական-
եաններն Նոր Քարէ դարու մշակոյթին, մինչ նոյն ժամանակ հիւ-
սիսի մէջ անոնք ծանրապէս ճնշեցին Նորտեաններն եւ անոնց մէջ
ներմուծեցին Անագապղնձի մշակոյթը» (3, էջ 266) :

Մէտիսըն Կրէնթ իր վերջին քարտէսով կը ներկայացնէ
Եւրոպայի ներկայ բնակչութեանց ցեղային բաղկացութիւնը:
Ճիշդ ա՛յս քարտէսն էր որ Հայոց կողմէն իբրեւ փաստաթուղթ

ներկայացուցաւ դատարանին: Եւ սա՛ նշանակալից հատուածով կը վերջացնէ Մր. Կրէնթ իր բացատրութիւնները այս վերջի քարտէսին մասին:

«Այս վերջի քարտէսը, կանխագոյններուն բաղդատմամբ, ընդհանրապէս, թէեւ ցոյց կուտայ Նորտեան բնավայրերու տեւական փոքրկացում մը, պայծառօրէն կը յայտնաբերէ կերպը որով կը կեդրոնանայ ան Պալթիկ եւ Հիւսիսային Ծովերուն աւազաններուն շուրջը, ուսկից կը ճիւղարձակուի ամեն ուղղութեամբ եւ նուազող թիւերով: Կանաչ երկրամասերուն (Ալպեան ցեղին) դէպ արեւմուտք եւ դէպ հիւսիս Նորտեաններու կարմիր երկրամասերուն մէջ շարունակական ընդարձակման վտանգը, առանց տարակոյսի, մէկն էր ներկայ համաշխարհային պատերազմի պատճառներէն: Այս ընդարձակումը սկսաւ Հոովմի անկումէն ի վեր, բայց մեր օրերուն եւ մեր սերունդին ատեն այս յետամնաց ցեղը՝ նոյն իսկ Իշխանատէր Յելդին հետ հաւասար ոյժ եւ մշակոյթ ունենալու աստիճանին հասաւ» (3, էջ 273):

Ահա՛, Ալպեան ցեղին ՀԱՅԱՍՏԱՆԷՆ Եւրոպա գաղթած ըլլալն այսքան բացորոշ կերպով յայտարարող, Ալպեան ցեղին ծագումը անկասկած ԱՍԻԱԿԱՆ ըլլալու հանդամանքին վրայ այնքան զօրեղապէս չեւոտող, Քեռական կայսրութեան ամբողջ տեւողութեանը Հայաստանի ընդհանուր բնակչութեանց Ալպեան ցեղին պատկանիլն այնքան աչքառու կերպով ներկայացնող եւ ճշմարիտ Հայր, այսինքն ԱՐՄԻՆՈՅՏ դիմադրութեամբ Հայր, Ալպեան ցեղին իրրեւ կարկառուն մէկ ենթարաժանումը ներկայացնող Մէտիսըն Կրէնթն է մէկը այն հեղինակուոր ցեղարաններէն, որ ըստ Պ. Քիւրքճեանի պնդումներուն, Հայոց Եւրոպայէն գաղթած ըլլալուն կը վկայէ եղեր: Ես չեմ կարող հասկնալ թէ ի՞նչ համարձակութեամբ է որ այսպիսի ապերասան խեղաթիւրումներ կը գործուին քննադատական գրութեան մը մէջ:

Ամերիկահայ գիտնականներէն Պ. Լեոն Տօմինեանն է որ բիշ կարեւոր հեղինակ մը որ, ըստ Պ. Քիւրքճեանի, կը վկայէ եղեր Հայոց Եւրոպական ծագմանը:

Պ. Տօմինեան շահեկան ուսումնասիրութիւն մը հրատարակեց, 1915 Նոյեմբեր թուով Ամերիկեան Աշխարհագրական Ընկերութեան մասնագիտական պարբերաթերթի նմէջ. իր այս Հիւսիսային եւ Կեդրոնական Ասիական թուրքիոյ ժողովուրդները վերնագրով հրատարակութեան մէջ՝ կ'ըսէ.

«Այս երկրին պատմութիւնը՝ պատմութիւնն է իր վրայ արշաւողներուն: Մարդոց չորս լիառատ աւազաններէ հոն թափեցան մարդկութեան յաջորդական գետեր: Անոր կեդրոնական

լեռնային դօտին մայր-հայրենիքն էր կենսունակ ցեղի մը, որուն զաւակներն ատեն ատեն դուրս կը խուժէին կենսունակութիւն շնչելու Եգէականի ու Նեղոսի կամ Միջագետքի հովիտներուն միջեւ տարածուած խաղաղասէր բնակչութեանց կրճոց մէջ: Հայերն ու կարգ մը Մահմետական աղանդներ այսօր կը ներկայացնեն այս «Ալպեան» ցեղը . . . :

«Վերոյիշեալ հիմնական ներմուծումներէն զատ՝ կը զըտենք Իրանական տարրի մըն ալ ներհոսումը, որոնք Արիախօս մարդոցմէ կը բաղկանային: Իրանի լեռնադաշտէն յառաջ խաղաց այս բաղկացուցիչ մասը եւ Թրքական լեռնադաշտը հասաւ, առանց անոր կողերը քերել հարկադրուելու: Իրրեւ արդիւնք այս ներգաղթին՝ Արիական լեզուն ընդարձակօրէն մուտ գտած է Հայերէնի մէջ: Նաեւ Թուրքեր իւրացուցած են որոշ թուով Պարսկերէն բառեր ու մշակոյթ նոյն աղբիւրէն: Յեղային տեսակէտով, սակայն, արեւելեան այս տարրը ձուլմամբ անհետացաւ Արմինոյտ բնակչութեան մէջ» (36, էջ 833):

«Հայոց հին պատմութիւնը սերտիւ կապակցուած է Քեռացիներու պատմութեան հետ: Առաջնոյն երեւումը ժամանակակից է վերջնոյն անհետացմանը հետ: Զօրաւոր է հասարակաց ծագման մը հաւանականութիւնը: Հայկական լեռնադաշտի Ք. Ա. 700-ին նախորդող պատմութեանը վրայ բաւական լոյս սփռուած է՝ կարողացնելու համար զմեզ որ երկու մեծ խումբերու բաժնենք անոր քաղաքական ենթարաժանումները: Հիւսիսային լեռնադաշտին մէջ կը տիրէին Ուրարտուի թագաւորութեան Վանեան նահանգները: Լեռանց հարաւային խումբին մէջ կը տարածուէր Քեռական տիրապետութիւնը: Կրնայ ենթադրուիլ թէ այսօրուան Հայեր ուղղակի սերունդն են այս հին բնակչութեանց, արժանի տեղ մը տալով Իրանեան Ժողովրդոց արշաւանաց որոնք արեւելեան մշակոյթ բերին երկիրը: Հայաստանի բարձրօրէն կտրատուած լեռնադաշտին պատճառաւ, սակայն, խոչընդոտուեցաւ ազատ ներհոսումը արեւելեան այս տարրին: Դէպ արեւմուտք կաթիլթեց ան՝ առանց հոսանքի մը համեմատութիւնն ըստանալու: Ուստի Հայկական Փիղիքական տիպը բաւական մաքրութեամբ պահուած է Արիական մշակոյթի ծածկոյթին տակ:

«Հայեր ինքզինքնին Հայ կը կոչեն եւ իրենց ծագումը կը վերագրեն Հայկ անուամբ լեռնական առասպելային նշանի մը: Նոյնինքն Արմինիա բառը Պարսկական ծագում ունի եւ օտար է Հայոց: Նկատի ունենալով յաճախութիւնը որով Հայերէնի մէջ կը յապաւուրի տ տառը կամ յ ձայնը կը փոխանակուի դ-տ ձայններուն տեղ՝ հին Հատ անուան ու Հայ անուան միջեւ կապակ-

ցութեան հետաւոր կարելիութիւն մը կրնայ առաջարկուիլ: (Բայերու եղակի երրորդ դէմքէն աւել չատ անդամ ամբողջովին կը ջնջուի): Անուան ստուգարանութիւնը, սակայն, դեռ աւելի լիակատար լուսարանութեան կը կարօտի» (36, էջ 851):

«Բարձրաւանդակներու այս երկար շղթան՝ սկզբնական կեդրոնավայրն է լեռնականաց կարեւոր ցեղի մը որ հաւաքաբար ծանօթ է Ալպեան անուամբ: Որչափ որ ցարդ կարելի եղած է ստուգել՝ Թուրքիոյ լեռնականք ունէին կազմախօսական բոլոր այն յատկանիշներն որ կը պատկանէին մարդկային ընտանիքի այս ճիւղին: Կրնան տարբերիլ իրարմէ անոնց կրօնն ու լեզուն, բայց անխօփօս կը մնայ ցեղային տիպը: Ֆիզիքական այս յարաբերութեան վրայ հիմնուելով՝ մարդաբանք կ'ընդունին թէ Ասիական Թուրքիա թխտարանն է Ալպեան ցեղի մէկ ենթացեղին որ հետզհետէ կը ճանչցուի իրր նախնական Արմենական (Արմիւնոյտ) ցեղ մը: Այս տիպն իր ամենամեծ մաքրութեան մէջ այսօր գոյութիւն ունի Անատոլիոյ բարձրաւանդակին անկախ Մահմետական հասարակութեանց մէջ (Գըղըլյաշ, Անսարիյէ եւայլն), ինչպէս նաեւ Սուրիոյ Տիւրքիներուն եւ Մարոնիթներուն» (36, էջ 868):

Հայաստանի ու Փոքր Ասիոյ Հին ու Նոր բնակչութեանց մէջ տիրական հանդիսացող այս Ալպեան կամ Արմենական ցեղը, ուրեմն, Քետական կայսրութեան ժամանակներէն մինչեւ այսօր անխօփօս կը շարունակէ իր գոյութիւնը: Փոխաբանական Սկիւթական կամ Կիմմերական բոլոր արեւմտաանունումներէն յետոյ ալ՝ Ինքն է տիրականը: Ներկայ Հայութիւնը սերունդը Զեւերոպայէն եկող Արմէններուն, այլ սերունդն է՝ Քետական կայսրութեան բաղկացուցիչ տոհմերուն: Ասիկա՝ է վճռական պատգամը արդի մարդաբանութեան, եթէ հաւատք պիտի ընծայենք յանուն աշխարհի բոլոր հեղինակաւոր ցեղաբաններուն՝ փրոֆեսորներ Տիքսընի ու Պօստի բրած հանդիսաւոր յայտարարութեանց: Եւ ասիկա՝ է անխտելի իրականութիւնը զոր նոյն ինքն բնութիւնը դրոշմած է հաւասարապէս նախնի Քետացիին եւ ներկայ Հայուն զիմագծութեանը վրայ, ժայռ իրականութիւնը՝ որուն վրայ փշուր փշուր պիտի խորտակուի Քիւրքեանի համախմբած կեղծ վկայութիւններու ամբողջ շեղակոյտը:

Թ.

ՄՈՆԿՈԼԱԽԱՌՆ ԶԵՆ ՀԱՅԵՐ

Նախորդ գլխուն մէջ, յանուն մարդաբանական ընդհանուր դիտութեանց՝ փրոֆեսորներ Տիքսընի ու Պօստի տուած վկայութիւններն, ինչպէս նաեւ ասոնց եւ Կրէնթի ու Տօմինեանի յառաջ բերած դիտական ապացոյցներն, ՆԱՌԱՓՈՒԻԴԻԱԿԱՆ կը որդը լուր Ալպեան ցեղէն ժողովուրդի մը սերունդն ըլլալին հաստատեցին ՎԵՐՋՆԱԿԱՆԱՊԷՍ: Քետական կայսրութեան բաղկացուցիչ ժողովրդոց սերունդն է ներկայ Հայութիւնը: Ընդհանուր մարդաբաններու համոզումն է ասիկա:

Բայց այս իրողութիւնը տրամագծօրէն հակառակ է Հայոց Փոխաբանական ծագում ընծայող վաղընկալ աւանդութեան: Եթէ, սակայն, նախափոխաբանական Քետացիներու սերունդն ըլլալ ընդունինք ներկայ Հայութիւնը, այդ պարագային՝ ջուրը կ'իյնայ Հայ Քաղաքացիական Դատը ղեկավարող Հայոց ումանց ջատագոված այն փաստը թէ Եւրոպայէն Հայաստան գաղթած են մեր նախնիք:

Որեւէ պարկեշտ մարդ, ի տես դիտական այս անուրանալի իրողութեանց, պիտի խոստովանէր թէ ինք սխալած է եղեր՝ Հայոց Եւրոպայէն գաղթած ըլլալն ջատագովելով, ուստի այժմ կ'ընդունի որ Հայերս սերունդն ենք Հայաստանի բնիկ նախափոխաբանական ժողովրդոց: Ասիկա՝ էր միակ կերպը նաեւ Պ. Քիւրքեանի համար, պատուաւորապէս դուրս գալու իր սկսած անիմատ վիճարանութեանն: Բայց այսպիսի ուղղամիտ ընթացք մը ցոյց տալու քաջութիւնը հունեցաւ ընդդիմախօս, այլ նորանոր հակասութեանց, խեղաթիւրմանց, քաջբուկ եզրակացութեանց եւ արդի մարդաբանական գրականութեան մասին խոր տղիտութիւն յայտնող յաւելուածական յօդուածներով ինքզինքը դրաւ խիստ տխուր եւ անել կացութեան մը մէջ: Սպասելով որ ընդդիմախօս առաքինութիւնը ցոյց տայ կարելի ՄԻԱԿ կերպով փրկելու իր բարի անունը անխուսափելի վարկաբեկումէ՝ յառաջանանք Հայոց Եւրոպայէն Հայաստան եկած ըլլալու կորսուած դատին ի պաշտպանութիւն, մետասաներորդ պահուն, իր գտնել

մէջ պահպանուած է և տակաւին կը վերապրի:

«Էջ 320-ին վրայ զետեղուած պատկերը յստակօրէն հին Ամօրհացիներու Քետական տիպն է, ինչպէս ներկայացուած է Բամսէս Բ.ի ժամանակուան Եգիպտական Մեհեանի քանդակներուն վրայ, որ յայտնապէս այդ ատեն ամենէն տիրող տիպն էր Լիբանանու գաւառին մէջ» (38, էջ 12):

Էյուք գաւառին գիւղերէն «Ոմանց մէջ, մասնաւորապէս բլրոց վրայ հեռակայ տեղեր, հին տիպ մը կը վերապրի որ աչքառու կերպով և խստօրէն կը տարբերի Թրքական բնտանի թէ՛ և ալլազան զիմագծութիւններէն: Գուլաղլը (Պողազ Բէօյէն էյուքի ճամբուն վրայ գիւղակ մը) տոնուած մեր լուսանկարն զիմական միեւնոյն կարկառուն մանրամասնութիւններն ու ամբողջ մարմինը կը յայտնէ զոր նախապէս տեսանք Սուրիոյ հիւսիսակողմը Գարթալի վերնագոյն անտառներուն մէջ: Զախով մը այս տիպը պահուած է Փոքր Ասիոյ ինչ ինչ քաղաքներու Հրեայ բնտանեաց մէջ, ինչպէս տեսանք Ի Կեսարիա: Զարմանալի կերպով կը յիշեցնէ ան Եգիպտական պատերազմի տեսարաններուն մէջ Քետացւոց դաշնակից Ամօրհական տարրը» (38, էջ 33):

«Մեծն Բամսէսի ժամանակ՝ Եգիպտական արուեստագէտներ իրարմէ լայնօրէն տարբեր երկու տիպեր տեսան ու զձազրեցին Քետացի դաշնակից զօրաց մէջ: Մին Մոնկոլատիպ է որ կը յատկորոշուի գէտով մը, շեղաղիւ աչօք, ցցուն ալտոսկրերով, մէկ խօսքով՝ ան կը ճանչցուի իրրեւ Թաթար տիպ մը: Այս տիպին զլուխը անխուստ է ...: Քետական տոհմերն առհասարակ կը նոյնացուին ուրիշ տիպի մը հետ, որ ունի երկար գլուխ, երկար քիթ, ետ ինկած ճակատ, փոսն ինկած աչքեր՝ քիչ մը շեղաղիւ, և զեղին ու խորշոմած մորթ: Սուր հաստատ գիծ մը ռնգաց քովէն վար կ'երկարի շրթանց երկու կողմը: Բամսէսեան պատերուն վրայ, ուր ամենալաւ կերպով կը տեսնուի այս տիպը, Հալէպի բնակչաց հետ կը զուգակցի ան: Քետական ժողովրդոց տարր մըն է այս տիպը, զոր բաղդատելով Զէնճիրլիի, Պողազ Բէօյի և ուրիշ տեղերու Քետական քանդակներուն հետ, կ'առաջնորդուինք ենթադրելու թէ Քետական կեդրոնական պետութիւնք անգամ խստիւ համացել ժողովրդէ մը չէին բաղկանար: Բուն իսկ Քետացիին վրայ պէտք է նայինք իրրեւ տիրական յաղթող տարր մը, որ թերեւ կը տարբերէր Քետական ուրիշ ժողովուրդներէ, նման Փոնդիկացի յաղթականներուն որ կը տարբերէին իրենցմէ առաջ եկած ուրիշ ցեղակից ժողովուրդներէ որոնց մէջ իրենք կ'ապրէին» (38, էջ 318):

Պ. Լեւոն Տօփինեան, որու հրատարակած մէկ ուսումնա-

սիրութեանն ակնարկած և՛ արդէն, Թուրքերու մասին գրելու ատեն՝ կ'ըսէ. «Անոնց Փոքր Ասիա մուտքը նախնորարար կրնայ ըմբռնուիլ իրրեւ տաթահական ներշնչանցով մը՝ նոյն պատմական ժամանակներու մէջ սկսուած: Քետական զիմաքանդակներ կը ներկայացնեն, ի մէջ այլոց, ճանաչելի Մոնկոլատիպ Թաթար զինուորներ որոնք իրրեւ դաշնակից կոուեցան այդ մեծ լեռնային պետութեան: Գէսեր, ցցուն ալտոսկրեր և շեղ աչքեր աչքառու կերպով կաղապարուած են քանդակագործին կողմէն: Այսպէս, Փոքր Ասիոյ պատմութեան արշալոյսին մէջ՝ կը նշմարուին Թաթարական դաղթաշարժեր» (36, էջ 838):

Վերի մէջըբերումներս ամենազոյզն կասկածն իսկ չեն թողուր ընթերցողին մօտց մէջ թէ Պ. Բիւրքճեանի ակնարկած հեղինակները, որոնք իր մէջըբերած յատկանիշներով նկարագրած են Քետական այդ զիմապատկերներն, բացորոշակի ՄոնկոլԱԿԱՆ ծագում կ'ընծայեն Քետացիներու եթէ ոչ ամբողջին, զոնէ անոնց կարեւոր մէկ բաղկացուցիչ մասին: Անուրանալի իրողութիւն մըն է ասիկա: Եւ արդէն Քետացիներու Մոնկոլական ծագում ընծայող այս տեսութեան զէմն էր որ արդի մարդարաններ պայքարեցան և վերջապէս անվիճելի կերպով հաստատեցին Քետացիներու ներկայացուցած տիպին ԱԼՊԵԱՆ կամ ԱՐՄԻՆՈՅՏ ցեղին պատկանելու իրողութիւնը: Սէյսի, Մասրերոյի, Կարնսթակի նման ալլապէս մեծ հեղինակութիւններ՝ Հայաստանի, Փոքր Ասիոյ և Միջագետքի կանխագոյն բնակչութեանց Մոնկոլական կամ Տուրանական ծագում կ'ընծայեն:

Հայաստանի կանխագոյն բնակչութեանց Մոնկոլական ծագում ընծայող այս տեսութիւնը ա'յն աստիճան ազդած է մեր Հայ նորագոյն պատմագիրներուն վրայ, որ անոնք չեն վարանած իրրեւ պատմական իրողութիւն զայն աւանդել նոյն իսկ մեր ազգային վարժարաններուն մէջ գործածուելու համար իրենց պատրաստած Պատմութեան դասագրքերուն մէջ: Այսպէս, երկու Հայ պատմագէտներու կողմէն 1914-ին Կ. Պօլիս հրատարակուած Հայոց Պատմութեան դասագրքերուն մէջ՝ Մոնկոլական ծագում ընծայուած է Քետացիներուն:

Պ. Կ. Յ. Պատմաճեան, իր Իսկական Պատմութիւն Հայոց դասագրքին մէջ, հերքել փորձել յետոյ Խատ և Հայ անուններուն նորնադմանը մասին Եէնսընի յայտնած տեսութիւնը՝ կը շարունակէ. «Ասկէ դատ, ընդունելով որ «Հնդեւրոպական» Հայերը նոյնպէս «Հնդեւրոպական» Քետացիներու մնացորդներն ըլլան, բայց Քետացւոց ճակատները մանաւանդ այսերը՝ Մոնկոլական ցեղին մէջ տեսնուածին նման՝ դուրս ցցուած են, և թէ Եգիպ-

տական պատկերներու վրայ իրենց մարմիններուն դոյնը նկար-
ուած է դեղինով, ճիշդ Մոնգոլներու մորթին դոյնին նման. հե-
տեւարար՝ Բետացիք Մոնգոլական ցեղին կը պատկանէին» (116,
էջ 44) :

Պ. Գէորգ-Մեսրոպ, իր Հայոց Պատմութիւն (քննական)
դասագրքին մէջ, Քեռացւոց ու Հայոց ցեղակցութեանը մասին
եղած տեսութիւններն ներկայացնելէ յետոյ՝ կը շարունակէ.
«Ինչպէս կը զրէ Սէյս, Քեռացիները դեղատեսիլ ժողովուրդ մը
էին. անոնց սրունքը կարճ եւ հաստ էր. իրենց երեսի առջեւի
մասը զէպ առաջ ցցուած էր այլանդակ եւ անխորժ կերպով մը,
ճակատին ներս քաշուած էր, թիւն ծակերը մեծ եւ վերի շըր-
թունքները դուրս ցցուած էին: Այս բոլոր նշանները զոյց կուտան
թէ Քեռացիք Մոնկոլական ցեղ մըն էին: Մոնկոլականներուն նման
մորթներին դեղին եւ աչքերնին ու մազերնին սև էր, իրենց մա-
զերը ցցունք եւ տուտ (բէրչեմ) կ'ունենային, որ ազդային որո-
շիչ հանգամանք է, նման կորածայր կօշիկներուն» (117, էջ 48) :

Կենսաբանական նորագոյն յայտնութեանց լուսոյն տակ՝
չափազանց կենսական նշանակութիւն ունի Հայոց ցեղային
ծագման հարցը: Հետեւաբար, գերագոյն հայրենասիրութեան ի-
տէպններով տողորուած, ի զին աննկարագրելի զոհողութեանց
եւ զրկանքներու, նուիրուեցայ այս հարցին զիտական լուծմանը
աշխատանքին: Սա՛ տողերով արտայայտեցի խնդրոյն կենսական
կարեւորութիւնը՝ Բնիկ Նախնիք Հայոց հատորիս Քեռացիք եւ
Մոնկոլք գլխուն սկիզբը:

«Զեմք կարող բոլորովին անտեսել մինչեւ վերջերս տիրող
այն տեսութիւնը, ըստ որում՝ Տուրանական ծագում ունենալ
կ'ենթադրուէին թէ՛ Քեռացիք, թէ՛ Ուրարտացիք եւ թէ՛ Սու-
մերեանք, այսինքն՝ Փոքր Ասիայ եւ Միջագետքի ամենահին բնա-
կիչներն: Այս տեսութեան համաձայն՝ Մոնկոլ-Թաքար ծագում
ունէին ոչ միայն նախա-Հայաստանի բնիկներն, այլ նաեւ Մոն-
կոլ-Թաքար ծագում ունի ներկայ Հայութեան ստուար մեծա-
մասնութիւնը: Անո՛ր համար մանաւանդ ամենալուրջ քննութեան
կը կարօտի այս տեսութիւնը. որովհետեւ գայն պաշտպանողնե-
րու շարքին մէջ կը գտնուին Մասբերոյի եւ Սէյսի նման մեծ հե-
ղինակութիւններ:

«Անո՛նք միայն կարող են ըմբռնել կարեւորութիւնը Հա-
յաստանի պատմական ու նախապատմական ժողովրդոց Մոնկոլ-
ական ծագում վերագրող այս տեսութեան խորունկ նշանակու-
թիւնը, որոնք ծանօթ են արդի կենսաբանութեան յայտնութեանց:
Եթէ իրապէս նշմարիտ ըլլար Հայոց Տուրանական ծագում վե-

րագրող այս տեսութիւնը, այդ պարագային՝ ստիպուած պիտի
ըլլայինք ընդունիլ թէ Թուրք-Թաքար-Մոնկոլ Ցեղին կը պար-
տինք ամենէն խորաբնատ յատկութիւններն մեր ազգային հոգե-
բանութեան ու նկարագրին եւ աւանդութեանց, թէ ամենամօտ
ցեղակիցներն ենք այժմու Թուրքին ու Թաքարին, թէ ցեղային
ոչ մէկ վատասերում կրնայ պատճառել Հայոց արեւմտաւար
դրացի Թուրք ու Թաքար ժողովրդոց հետ, թէ Ասիական է Հա-
յութեան ծուծն ու ոգին, թէ Տուրանական աշխարհին հետ միա-
ձուլումն է լաւագոյն փաղափակութիւնը Հայոց համար, թէ
այսպիսի վախճանի մը կը ձգտին բնագոյնին խորագոյն ուժերն
Հայկական բնատրութեան, թէ ... եւայլն, եւայլն:

«Անա՛ ցեղային, ազգային, պատմական, մշակութային եւ
փաղափական այսպիսի ամենախոր շահեկանութիւններ յարուցա-
նող հարցի մը մասին է որ գիտութեան վնասակար պատգամներուն
ունկնդրել պիտի առաջնորդեմ ընթերցողներս»:

Ամերիկահայ Բաղաբացիութեան Դատին ծագումէն տա-
րիներ առաջ, այսպէս, եւ մեր ազգային կենաց վրայ անհամե-
մատ աւելի ճակատադրական ազդեցութիւն գործող ՑեղԱՅԻՆ
Հասկանութիւններէ մղուած, Ծագումն ու Նկարագիր Հայ Ազ-
գին հատորիս մօտաւորապէս կէսը յատկացուցած եմ՝ կենսա-
բանական, քիմիա-բնախօսական ու ցեղաբանական գիտութեանց
նորանոր յայտնութեանց բովանդակ ապացոյցներովը հերքելու
Հայաստանի կանխադոյն բնակչութեանց Մոնկոլական ցեղակ-
ցութիւն վերագրող այս տեսութիւնը: Իսկ Բնիկ Նախնիք Հայոց
հատորս ամբողջովին յատկացուցած եմ նոյն նիւթին:

Եւ Պ. Գէորգ Մեսրոպ, որու Հայոց Պատմութեան մէջըն-
րում ըրի վերը, Եգիպտոսի Նոր Շարժում Թերթին մէջ գրախօ-
սական մը նուիրելով Նոր Օրումն Տեսիլքը հատորիս, արդարա-
մտութիւնը կ'ունենայ յայտարարելու թէ յաջողած էի հերքել
Հայոց Մոնկոլական կամ Տուրանական ծագում ընծայող տեսու-
թիւնը: Նա կը զրէ.

«Ամենէն հաւանական մեկնութիւնը զոր կարելի է տալ,
եւ որուն կը հետեւի նաեւ Պ. Մինասեան, հետեւեալն է. — Հա-
յաստանի բնիկ նախնիքները, Քրիստոսէ առաջ Ը-Չ դարերուն,
ինթարկուեցան եկամուտ ցեղի մը, Հնդեւրոպական Հայերուն,
որոնք իրենց լեզուով, խոսնուածքով, քաղաքակրթական տա-
րերէով բոլորովին այլ ցեղ մը կը ներկայացնէին: Այս վերջիննե-
րը կազմեցին Հայ զրականութեան մէջ ազնուական դասակարգը
— ազատանին —, որ շարունակական պատերազմներով տարի-
շերու ընթացքին հեռահեռէ անճիտուեցաւ, սպառեցաւ: Մինչ-

զեռ շինական դասը, ռամիկը, զոր կը բաղկացնէին երկրին բնիկ տարրերը, մնաց հողին կապուած. գինուորութենէ զերծ՝ փճացումէ ազատ եւ շարունակեց իր գոյութիւնը պահպանել դարերու մէջէն։ Այնպէս որ այժմեան Հայ ժողովուրդը ստուար մեծածառնութեամբ հարազատ սերունդն է Հին Հայաստանի նախարանիկներուն, Ուրարտացիներուն, Բիանացիներուն, եւն.։ Եւ այս հին ժողովուրդներն են որ կը համարուին համարիւն ու համացեղ Բեռացիներու, Փոքր Ասիացիներու, Ետրուսքներու (Իտալիա), Տրովպացիներու, Սուրիոյ, Միջագետքի հին բնիկներուն եւն.։

«Բայց թէ այլ նախարհիկները իրապէս ի՞նչ ցեղ մը կը կազմէին, արդի ո՞ր ցեղերուն մէջ կարելի է զստեւել, այս մասին կարծիքները կը զանազանուին :

«Եղած են եւ կան գիտուններ, որ Ուրարտացիները, ինչ-
պէս եւ Քեաացիները կը նկատեն Տուրանական ժողովուրդներ,
ցեղակից այժմեան թուրք՝ Ասիական ժողովուրդներուն։

«Եթէ լեզուարանութեան համար դեռ լուծուած հարց է՝
Ուրարտացիներու եւ Գետաշիններու արձանագրութիւններու լե-
զուն, ճիշդ է որ մարդարանութեան համար բաւական որոշ ու
յստակ է այդ ցեղերուն եւ արդի Հայերուն գիրքը։

«Մարդարանութեան տեսակէտով Հայերը ինչպէս եւ նախահայերը երբեք կարելի չէ դնել Տուրանական կամ Թուրքական ցեղերու մէջ: Այս կէտը գեղեցիկ կերպով կրցած է ասացանել Պ. Մինասեան (Բնիկ Նախնիք Հայոց էջ 25-37):

Հիմա, բնթերցողը կրնա՞յ երևակայել թէ Հայոց ԱՍԻԱ-
ԿԱՆ ծագումն ԶՈՒՆՆՆԱԼԸ ապացուցանելու համար տարիներու
աքնաջան աշխատութեանց յանձնառու եղող, Հայոց ցեղային
ներսկական ծագմանը մասին արդի գիտութեան յայտնութիւն-
ները համախմբող, եւ՝ ի գին աննկարագրելի նիւթական զոհո-
ղութեանց ու զրկանաց՝ զանոնք ժողովրդականացնող ՄԱՏՆՆԱ-
ՇԱՐ մը լոյս բնծայող Մ. ՄԻՆԱՍՆԱՆԸ Հայ-հասարակութեան
պիտի ներկայացուէր իրրեւ Հայոց ԱՍԻԱԿԱՆ ծագումը ջատա-
գովող Հայ հրապարակագիր մը, եւ ան ալ ա՛յնպիսի ատեն մը,
երբ այսպիսի ամբաստանութիւն մը նշաւակ պիտի դարձնէր զիս,
գոնէ Ամերիկահայութեան, հակակրանքին՝ եթէ ոչ յայտնի ա-
տելութեանը, ու ՄԱՏՆՆԱՇԱՐԻ հրատարակութեան արդէն իսկ
նիւթական տաժանելի դործս պիտի մատնէր ծայրագոյն դըժ-
հաւոր ամբաստանութիւն մը ինձ դէմ: Բայց իրողութիւնն այն է
որ այսպիսի անարգարանալի ամբաստանութիւն մը եղաւ ինձ

դէմ, չափազանց ճշգրիմ եւ անխոստովանելի նկատումներով, ԿՈՉՆԱԿԻ նման լուրջ թերթի մը խմբագրութեան կողմէն: Պ. Դիւրքճեանի ակնարկուած Մոնկոլաքոյր գրութեան՝ հետեւեալ ծանօթութիւնը կցեց Կոչնակի խմբագրութիւնը.

«Ցաւալի է որ Հայ հրապարակագիր մը, բազմաթիւ օտար ազգի վկայութեանց հակառակ, կը փորձէ հերքել Հայոց եւրոպական ծագումը, եւ ուրիշ այնպիսի առեւն մը՝ երբ մեր փաստաբանները կը ջանան Ամերիկեան դատարանին առջեւ ապացուցանել այդ բանը»:

Վաղուց չօչափած էի Հայկական նկարագրին մէջ մահացու խոց մը յառաջ բերող ճշմարտասիրութեան եւ արդարամտութեան պակասը մեր ազգային կենաց մէջ: Բայց կը մխիթարուէի մտածելով թէ այս մահացու ախտէն զերծ են գոնէ Հայ սակաւաթիւ ընտրանին: ԿՈՉՆԱԿԻ վերի յայտարարութիւնը եկաւ խորտակել մխիթարութեան այդ հուսկ յետին խարխախտ ալ: Եւ րիւրիցս կը ցանկամ տեսնել որ ԿՈՉՆԱԿԻ խմբագրութիւնը, անդրադառնալով խնդրոյն բարոյակալի ծանրակշիռ հանդամանքին վրայ, գոնէ ի սէր իր դաւանած ու քարոզած Քրիստոնէական ուղղամտութեան, փութա՞ դարմանել վերի անարդար եւ անճիշդ յայտարարութեան գործած յոռի սուլաւորութիւնը: Քրիստոնէական կրօնի հիմնադիրը Եօթնապատիկ հատուցում ընել կը պատուիրէ իր հետեւորդներուն՝ իրենց մէկու մը ղէմ դործած չարեաց համար: Այդքան խստապահանջ չեմ ես: Հրապարակային ուղղամիտ խոստովանութիւն մը լոկ կը բաւէ ինձ համար, որպէսզի ցոյց տրուի թերահաւատ անձանց թէ՛ կեղծիքներ չեն Քրիստոնեայ Հայ առաջնորդներուն քարոզութիւնները յանուն ճշմարտութեան եւ արդարութեան, այլ անկեղծ արտայայտութիւնները պարուած կեանքերու: Բայց դառնանք մեր նիւթին:

Նախնի Քետացիներու ցեղային ծագումն է այն կեդրոնական իրողութիւնը որ դրական կամ ժխտական կերպով պիտի վրձնէ Հայ Գաղաքացիութեան Դատին ճակատագիրը: Եթէ չյաջողինք Հայաստանի եւ Փոքր Ասիոյ կանխադոյն բնակչութեանց մէջ Մոնկոլական տարբերու գոյութիւնը հերքել, անժխտելի կերպով, այդ պարագային՝ պիտի գտնուինք ՃԻՇԴ Հինտուններու կացութեան մէջ, ինչպէս բացատրած եմ ասկէ առաջ: Ասոր համար էր որ մեր կողմէն վկայութեան կոչուած երկու մարդաբան մասնագէտներն ալ Զախճախիչ փաստերով եւ ամենէն վճռական չեչտով ու յանուն արդի հեղինակաւոր բոլոր գիտուններուն՝ կրկին ու կրկին եւ անվարան հռչակեցին Հայաստանի ու Փոքր Ասիոյ բոլոր նախափոխդիական բնիկ ժողովրդոց, Քետական

կայսրութեան բաղկացուցիչ բոլոր առհմերուն, ԱնվիճելիՅ-
րէն ճերմակներու Արպան տիպին պատկանելու իրողութիւնը,
եւ նոյնքան ուժգնորէն պնդեցին դրսեկ բոլոր գաղթական ժողո-
վրդոց ալ ճերմակացեղ ըլլալու իրողութեանը վրայ: Այս իրո-
ղութեան վրայ, այսինքն ներկայ Հայութեան արեան մէջ ոչ-ճեր-
մակ ցեղէ խառնուած եղած ըլլալու իրողութեան վրայ, կառուց-
ուած է ամբողջ ամբարտալը Հայոց Քաղաքացիութեան արժանա-
ւորութեանը փաստերուն: Փոքրիկ կասկած մը Հայաստանի կան-
խաղոյն բնակչութեանց ճերմակացեղ եղած ըլլալու փաստին վա-
ւերականութեանը վրայ, եւ ահա ի ՀԻՄԱՆՑ կը խորտակուի փրո-
ֆեսորներ Տիքսընի ու Պօստի կողմէն այնքան հմտութեամբ հա-
մախմբուած գիտական փաստերու ամբողջ կառույցը: Այդ պա-
րագային՝ ՍՈՒՏ ԿԵՆՆԷ Փրօֆ. Տիքսընի այն հաւաստումը թէ
«ինչ չափով որ Ալպեան չեն Հայեր» նոյն չափով նորոտեան են»,
կամ Փրօֆ. Պօստի այն յայտարարութիւնը թէ «հիմնական տար-
բերութիւն մը կայ Հայաստանի եւ Հնդկաստանի միջեւ, որով-
հետեւ Հայոց մէջ օտար, ոչ-հնդկական ցեղային նախնական խա-
մը գոյութիւն չունի»: Մեր դատին յաջողութիւնն, այսպէս,
հիմնովին կախուած է Հայաստանի կանխադոյն բնիկ ժողովրդին
ճերմակացեղ ըլլալու անժխտելի փաստէն:

Բայց տեսէ՛ք, ինչե՛ր կը բարբառի Հայ Քաղաքացիութեան
Դատին կեդրոնական Յանձնախմբի ատենադպիր եւ նոյն Յանձ-
նախմբի գիտական բաժնին անդամ Պ. Վ. Քիւրքճեան. — Քետա-
ցի պատկերը Մոնկոլական տիպ ունի եղեր՝ ըստ հեղինակներու
նկարագրութեանց:

Արդ, թէ՛ ցեղաբանութեան եւ թէ՛ դատաւոր Սըտըրլէնտի
կողմէն «ցեղը» սահմանուած է իրրեւ մարդոց խմբակցութիւն
մը, որ Ֆիզիքական կարգ մը հասարակաց յատկանիշներ կը կրեն
իրենց մարմնակազմին վրայ: Եթէ, ուրեմն, Մոնկոլական տիպ
կը կրէին վաղեմի Քետացիք, Մոնկոլ ՅԵՂԻՆ կը պատկանէին ա-
նոնք անուրանալիօրէն: Որովհետեւ դեղին գոյնը, սեւ աչքն ու
մազը, անմօրուս երեսը, ցցուն ալոսակը եւ ֆիզիքական այս-
պիսի յատկանիշներու ԽՄԲԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ բացարձակապէս ան-
ժըխտելի նշանն ու ապացոյցն է Մոնկոլ ՅԵՂԻՆ: Փախուստի
ճամբայ չկայ: Նոյն ինքն Մոնկոլ ՅԵՂԻՆ է՝ Մոնկոլ տիպը: Ջնջէ՛
այդ յատկանիշները որեւէ ժողովրդէ եւ ջնջած պիտի ըլլաս Մոն-
կոլ ցեղը: Որեւէ ժողովուրդ թող ստանայ իր վրայ այդ նոյն
յատկանիշներն եւ, անխուսափելի կերպով, անիկա իւրացուցած
կ'ըլլայ Մոնկոլ ցեղը, Մոնկոլ արիւնը: Ո՛վ որ, առանց բացորո-
շակի իր կողմէն հերքելու, մէջ կը բերէ վերի նկարագրութիւնը

Քետական դիմադրութեան, անիկա անուրանալի կերպով ընդու-
նած կ'ըլլայ ու առպէս իր ընթերցողաց ներկայացուցած կ'ըլլայ
Քետացեղ Մոնկոլական ծագումը: Իրեն սովորական ոչ մէկ խո-
րամանկ խեղաթիւրմանց չնորհիւ՝ Պ. Քիւրքճեան պիտի կրնայ
ինքզինքը արդարացնել այս կէտին մէջ:

Տխուր է, արդարեւ, մտածել թէ Հայաստանի ու Փոքր Ա-
սիոյ կանխադոյն բնակչութեանց մէջ Մոնկոլատիպ ցեղի մը դո-
յութեան նպաստաւոր այս մէջըներումներն ընող Քիւրքճեանի մը
մտայնութիւնն ունեցող անձի մըն ալ պատասխանատու պաշտօն
յանձնուած է Հայ դատը պաշտպանող Կեդրոնական Յանձնախմբ-
իին ու անոր գիտական բաժնին մէջ: Արդահատելի է մտածել թէ
այս անձը՝ ամիսներու քննութիւններէ յետոյ, մեր պաշտպան
մարդաբաններուն հոյակապ վկայութեանց տաղադրեալ տեսարկը
կարդալէ վերջն ալ, Մ. Նահանգաց դատախազին կողմէն Հայոց
մէջ ոչ-ճերմակ ցեղէ երակի մըն ալ դոյութիւնը մեր պաշտպան
մասնագէտներու բերնէն կորցելու անյաջող փորձէն վերջն ալ,
մտքի կատարեալ ապիկարութիւնը ցոյց կուտայ՝ ճիշդ մեր դա-
տին անցուցած ներկայ քրիտիքական վայրկեանին՝ ելնել ի լուր
աշխարհի յայտարարել թէ Հայաստանի ու Փոքր Ասիոյ կանխա-
դոյն բնակչութեանց մէջ Մոնկոլատիպ ժողովուրդներ ալ կը
դառնուին եղեր ...: Եւ ինչո՞ւ այս ապեցուցիչ ընթացքը — որ-
պէսդի՞ իրը թէ հերքելով Հայոց ցեղակցութիւնը Քետացեղ հետ՝
ճամբայ բանայ անոնց Եւրոպայէն դանդուածով Հայաստան ե-
կած ըլլալու անհիմն աւանդութեան ջատագովումին: Ինչ հոգ
եթէ ասով սուտ համաձայն ըլլայ փրօֆեսորներ Տիքսընի ու Պօստի
այն վկայութիւնները, որոնք երդման տակ, Յոն Լուչանի հետ
բացորոշակի հաստատեցին Հայոց ցեղային նոյնութիւնը վաղեմի
Քետացեղ հետ: Ալ ինչո՞ւ դարմանալ որ ձախողանքի կը հանդի-
պին յաճախ մեր ազգային գործերը, քանի որ կը յամառինք գոր-
ծին բոլորովին անյարմար ու պահանջուած մասնագիտական
հմտութենէն դուրկ մարդոց ձեռքը յանձնել պատասխանատու
պաշտօններ:

Վ. Ք. — Բրոֆ. Մինասեան, մեզի կը հրամայէ, յանուն
Յոն Լուչանի որ Քետացի պատկերին մէջ դառնե՞ք մեր նախահայ-
րը, որովհետեւ մարդաբանական եւ գանկաչափական գիտու-
թեանց համեմատ այս երկու՝ դէմքերը միեւնոյն ցեղի կը պատ-
կանին եղեր:

Մ. Մ. — Ներողութիւն, Պ. Քիւրքճեան, կը սխալիք: Ձեր
աղնարկած այդ յօդուածիս մէջ՝ ես գրած եմ. «Այնքան սերտ նը-
մանութիւն ունին ասոնք իրարու հետ որ Փրօֆ. Պրէսթըտ, իր
վերոյիշեալ գրքին մէջ՝ իրարու քով քովի կը գետեղէ Քետացիի

մը ու Հայու մը պատկերներն եւ տակը կը գրէ. «Վաղեմի Բե-տացի մը եւ անոր ներկայ սերունդը Հայ մը»: Ասիկա այն Փրօֆ. Պրէսթըտն է, որ ԴՈՒՖ ձեր վկաներուն շարքը դասած էիք եւ դայն ներկայացուցած էիք իրրեւ Շիքակոյի Համալսարանին Արեւելեան Լեզուներու Ճիւղին նախագահը (որ այժմ Եգիպտոս կը գտնուի):

Ամերիկայի այս նշանաւոր Եգիպտագէտը իր Վաղեմի Պատմութիւն հեղինակութեանը մէջ՝ ակնարկելով քով քովի դրուած այդ պատկերներուն, կը գրէ. Բետական քանդակը գոր-մանալիօրէն կը նմանի Հայոց դիմագծութեան, որոնք տակաւին կ'ապրին Քետացոց երկրին մէջ: Եւ կը յարէ. «Քետացոց զօրե-ղապէս արծուային եւ ցցուն քիթը ժառանգուեցաւ նաեւ Միջերկ-րականի արեւելեան եզրագաւառներն ընակող Սեմական դրացի-ներէն, մէջն հաշուելով Քանանացիները»: Նոյն հեղինակը՝ Ե-գիպտացի անուականի մը գերեզմանի պատկերուն վրայ՝ քան-դակուած Քանանացիներու կարաւանի մը վիմապատկերն ալ գե-տեղելով իր պատմութեան Հրէից յատկացուած դիմուն ճակատը՝ կը գրէ. «Յցուն արծուային քիթը, որ տակաւին Սեմական յատ-կանիչ մը կը նկատուի, մասնաւորապէս Հրէիցը, իրականապէս Քետացիներու վերաբերող յատկանիչ մըն էր, որոնք միջնորդու-նութիւններ կ'ընէին Պաղեստինի ժողովուրդին հետ եւ տունն անոնց Քետական այս դիմագիծը» (10, էջ 199, 200):

Փրօֆ. Պրէսթըտն այս բացորոշ յայտարարութիւններէն յետոյ՝ ի՞նչ համարձակութեամբ կը յամառիք անոր անունը գե-տեղել ձեր քառասուն եւ մէկ հաւտ վկաններուն շարքը, որոնք իրր թէ ներկայ Հայութեան նախնեաց Եւրոպայէն եկած ըլլալն կ'ըն-դունին՝ մերժելով անոնց Քետական ծագումը:

Վ. Ք.— «Անհերքելի իրողութիւն մըն է թէ Քետացիներն էին Հայոց նախնիքը»:

Այս ալ վճիռն է մեր բարեկամին, Բրոֆ. Մինասեանի:

Եւ եթէ փաստ կ'ուզէք՝ նայեցէք սա պատկերներուն:

Ասոնցմէ մին, թիւ 1, Թեմիէի մեհեանին պատը քանդակ-ուած, կը ներկայացնէ Քետացի մը, որ կ'ապրէր ասկէ 3000 տա-րի առաջ, կամ 3500 տարի առաջ: Միւսը Այնթապցի Հայ մըն է, Թիլիքս Ծոն Լուչանի ձեռքով լուսանկարուած, 40 տարի առաջ:

Եւ որովհետեւ այդ երկու դէմքերն ու գանկերը իրարու յար եւ նման են ըստ գերման փրոֆեսորին՝ ասկէ կը հետեւի որ Հայ ժողովուրդը հարազատ սերունդն է Քետականին: (Ըսել չեմ ուզեր թէ այդ գիտնականը միայն Այնթապցի Հայուն գլուխն ու գանկը քննած եւ բաղդատած է:)

ՎԱՂԵՄԻ ՔԵՏԱՅԻ ՄԸ ԵՒ ԱՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴԷՆ ՀԱՅ ՄԸ

Եւ եթէ ուրիշ գիտնականներու ալ հարցնէք՝ այդ վիմա-պատկերը, որուն համար Բրոֆ. Մինասեան այնչափ դուրգու-րանք եւ պատկառանք կը զգայ, կրնայ եղած լինել Քետացիներու դաշնակից ժողովուրդներէն մէկուն տիպը, եւ կամ, նոյն իսկ, ո՛ր... ծաղրապատկեր մը:

Բայց կայ աւելի զարմանալին եւ զուարճալին:

Ընդդիմախօս բարեկամս այդ անշունչ վկային վաւերակա-նութիւնը եւ երկու գանկերու նոյնութիւնը հզօրապէս կը փա-տարանէ՝ որպէսզի մի անգամ եւս չեւտուի իր միւս, անդառնալի վճիռը թէ Հայերը Եւրոպայէն դադրած չեն: Կը տեսնենք, սա-կայն, թէ Ծոն Լուչանի այդ մարդարանական գիւտն ալ վէճի ա-ռարկայ է:

Մ. Մ.— ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻՍ Բնիկ Նախնիք Հայոց հատորը, 1922-ին հրատարակուած, սա՛ բառերով կը սկսի.

«Դիտեցէք դիմացի էջին վրայի երկու պատկերներն: Ա-ռաջինը (Պատ. 1)՝ պատկերն է վիմաքանդակի մը, որ գտնուե-ցաւ վաղեմի Քետացոց մայրաքաղաքի պարսպին զլիւսուր դրան վրայ: Երկրորդը (Պատ. 2)՝ Ծրէզնոյարնակ Պ. Աստուր Եաղուպ-չանի լուսանկարն է: Առաջինը կ'ենթադրուի ըլլալ վիմաքանդա-կը Քետացի այն ռազմիկ թագաւորին, որ այժմու Եոզկաթ քա-ղաքին մօտերն գտնուող Պողազ Բէօյի մայրաքաղաքէն՝ կ'իջխէր

Քեռական մեծագոր կայսրութեան վրայ, եւ որու օրով չինուեցան պարիսպները քաղաքին: Մօտաւորապէս 3,500 տարիներու անջրպետ մը կը դռնուի մեր պատկերներուն ներկայացուցած անձանց ապրած ժամանակներուն միջեւ:

ՔԵՏԱՅԻ ԹԱԳԱՌՈՐ ՄԸ ԵՒ ՅՐԷՉՆՈՅԱՆԱԿ Պ. Ա. ԵԱՂՈՒՊԵԱՆ

«Բայց տեսէք, ի՞նչպիսի նշանակալից նմանութիւն մը կը յայնարեբեմ Քեռացի ռազմիկ թագաւորին եւ մեր Այնթապցի Եաղուպեան բարեկամին Քթե՛ՐԸ: Երկուքն ալ կտուցի ձեւ են առած՝ իրենց վերին եզրերուն մէջտեղերն ձեւացած կորագիծ ելեւէջին շնորհիւ: Այս իսկ պատճառաւ արժուեղունցն կը կոչուին այսպիսի կտուցածեւ կոր քիթ ունեցողներն»:

Փրոֆ. Լուչան, որու Արեւմտեան Ասիոյ Կամիսագոյն Բնակիչներն յօդուածէն մէջբերումներ ըրած է Պ. Քիւրքեան, Քեռական կայսրութեան բնակչաց մասին կը գրէ. «Ք. Ա. իբր 1280-ին, երբ Ոստուսիլ խաղաղութիւն կնքեց Բամսէս Բ. ի հետ, մեծ կայսրութիւն մը գոյութիւն ունէր, Գերմանիայէն ոչ փոքր, որ Եգէական Ծովէն կը հասնէր մինչեւ Միջագետք եւ Որոնդոսի վրայ Քատէչէն մինչեւ Սեւ Ծով: Ներկայիս չենք գիտեր թէ Քե-

ռական այս կայսրութիւնը երբէք ունէր իրականապէս միատիպ բնակչութիւն մը, բայց ունինք բազմաթիւ Քեռական բարձրաբանականներ եւ ասոնք ամենը, առանց մէկ հատ բացառութեան, ցոյց կուտան մեզ բարձր ու կարճ գլուխներ, կամ մեր արդի կըրր գլուխ խումբերուն (Արմինյոյ) յատկանշական քթերը» (3, էջ 390):

Եւ Փրոֆեսորներ Տիքսըն ու Պօաս վկայեցին թէ Փրոֆ. Յոն Լուչանի այս հաւաստումները Քեռական կայսրութեան բազմազանցիչ տարրերուն ՅԵՂԻՆ մասին եւ Փոքր Ասիոյ արդի կըրր գլուխ բնակչութեանց ալ ՔԵՏԱԿԱՆ ծագմանը մասին՝ այս օր ընդունուած են աշխարհի ընդհանուր մարդաբաններուն կողմէն:

Այս ի՞նչ անպատկառ խեղաթիւրումներ է որ ընդգիծախօսս կը յանդգնի ընել ԿՈՉՆԱԿԻ մէջ: Ո՞վ ըսաւ թէ միմիայն Եգիպտական վիմապատկերներու վրայ հիմնուելով է որ Քեռական ծագում կ'ընծայուի Հայոց: Ի՞նչպէս գրիչը յառաջ գնաց ՔԵՏԱԿԱՆ բարձրաբանականներուն մասին Յոն Լուչանի ըսածը՝ վերածել Եգիպտական վիմապատկերի: Ի՞նչպէս համարձակեցաւ ՍՈՒՏ հանել մեր երկու մասնագէտ մարդաբաններուն երդման տակ տուած վկայութիւններն՝ յայտարարելով թէ վէճի առարկայ է Յոն Լուչանի գիւտը: Եւ ի՞նչ տարբերութիւն կրնայ ընել իր պաշտպանել փորձած դատին համար, եթէ դաշնակից ժողովրդի մը դիմագծութիւններն եղած ըլլան Եգիպտական այդ դիմապատկերներ: Չէ՞ մի որ անոնք ալ Փոքր Ասիոյ կանխագոյն բնակիչներն էին, այնքան ընդհանուր, եւ իրենց արիւնը փոխանցեցին ներկայ բնակչութեանց: Եւ միթէ ծաղրանկար իսկ ըլլալով՝ կը դադրի՞ն անոնք ճանաչելի տիպը ներկայացնելէ Քեռացիներուն: Ծաղրանկար մը կը դադրի ծաղրանկար ըլլալէ՝ երբ ընդհանուր ճանաչելի նմանութիւն մը չյայտնարեք իրական դիմագծութեան հետ:

Ողբալի է, արդարեւ, վիճակը մեր հրապարակագրութեան, ուր այսքան ասպերատան խեղաթիւրումներ կը թուլատրուին՝ առանց բողոքի ամենադոյզն արտայայտութեան մը: Եւ այսպիսի սանձարձակութեանց ասպետներ կը շարունակեն վայելել յարգանքը հասարակութեան եւ կողմնակալ ասպնջականութիւնը շարթաթերթի մը, որ ազգասէր ճանչցուած կարգ մը հարուստներու նիւթական օժանդակութեամբ կը հրատարակուի:

Վ. Ք. — Հիմնուելով այն վարկածին վրայ թէ Փոքր Ասիոյ բոլոր բնակիչները Հեթական սերունդէ են՝ Լուչան ձեռք կ'առնէ Հայ տարրը, իբրեւ ամենէն հին եւ ամենէն հարազատ ներկայա-

ցուցիչը այն կորսուած ազգին, — եւ ըստ այնմ՝ ամբողջ տիպը կ'անուանէ Արմէնոյտ, որուն մասնաւոր յատկանիշներն են՝ նեղ եւ բարձրակամար քիթ, կլորգլուխ, տափակ ծոծրակ եւն.:

Մ. Մ. — Վերոյիշեալ իր յօդուածին մէջ՝ Փրոֆ. Լուչան կը գրէ. «Նախապէս ամբողջ արեւմտեան Ասիան բնակուած էր մի տիպ, թխադէմ ցեղի մը կողմէն, որ ունէր ծայր աստիճան կլոր գլուխ ու «Քետական» քիթ: Ք. Ա. իբր 4000-ին սկսաւ Սեմական արշաւանք մը հարաւային արեւելքէն, հաւանօրէն Արաբիայէն, արդէ Պետտինին նմանող ժողովուրդի մը կողմէն: 2000 տարի յետոյ՝ սկսաւ երկրորդ արշաւանք մը, այս անգամ հիւսիսային արեւմուտքէն, արդէ Բուրդին նմանող ճերմակ ու երկայնագլուխ տոհմերու կողմէն, եւ թերեւս կապուցուած պատմական Հարբիններուն, Ամօրհացիներուն, Թամահուններուն եւ Գաղատացւոց» (3, էջ 379):

Լուչան, ուրեմն, որոշակի կը յայտարարէ թէ Քետական կայսրութեան կազմակերպումէն կամ Քետական կայսրութեան գիւտնատան արձանագրութեանց թուականներէն դարեր առաջ՝ Փոքր Ասիոյ մէջ եկած հաստատուած էին արդէն Բրդաց նմանող բացօթյն երկայնագլուխ կամ նորտեան ցեղէն ժողովուրդներ, ինչպէս ասոնց գալէն ալ 2000 տարի աւելի առաջ եկած էին Միջերկրականեան կամ Սեմական տիպէն երկայնագլուխ ժողովուրդներ: Եւրոպական ներկայ երեք ցեղերն ալ — Հիւսիսական, Ալպեան եւ Միջերկրականեան —, ըստ Լուչանի, իրենց ներկայացուցիչներն ունէին Փոքր Ասիոյ մէջ, նախափոխիկական շրջաններուն: Եւ այս երեք ցեղերէն խոտն բնակչութիւններէ կազմուած դաշնակցոյին պետութիւն մըն էր Քետական կայսրութիւնը, ուր սակայն Պայեան կամ Արմինոյտ կլորգլուխները կը կազմէին տիրական մեծամասնութիւնը եւ ընդէ տարրը, միւս երկարգլուխ երկու փոքրամասնութիւններն ալ ներգաղթած ըլլալով նախապատմական ժամանակներու մէջ:

Բայց ի՞նչ կրնանք ընել երբ Հայ հրապարակագիր մը, անտեսելով Փրոֆ. Լուչանի այս բացօթյն յայտարարութիւնը, ցեղագիտական գրականութեան անձանօթ Հայ հասարակութեան մը առջեւ պնդէ թէ Փրոֆ. Լուչան Հեթական սերունդէ ըլլալ կ'ընդունի Փոքր Ասիոյ բոլոր բնակիչները:

Վ. Ք. — Ուրիշ գիտնականներու կարծիքով՝ Եգիպտոսի վիճաբանդակներուն Քետացիները երկարագլուխ են, ոչ թէ Ալպեան Հայերուս պէս կլորգլուխ, — եւ հետեւաբար՝ անոնք կը պատկանին Միջերկրականեան արմատին: Ասկէ՛ զատ՝ մինչեւ հիմա կարդացուած Քետական բառերն ու անունները եղէական

են եղեր. եւ Կապադովկիոյ ընդհանր, այսինքն Եգիպտոսի պատկերներուն Քետացիները, ինչպէս եւ Փոքր Ասիոյ ցեղերէն ոմանք, կրնան պատկանած ըլլալ Եգէական արմատին, այսինքն Յունաստանի եւ անոր կղզիներուն: Ուրիշ խօսքով՝ անոնք ընդէ Եւրոպացի են եղեր, — Քետացիներն ալ, մեր այդ փառապանծ նախահայրերն ալ, Հերոդոտոսի Արմէններուն պէս Եւրոպայէն Ասիա անցած են եղեր . . .:

Եւ այդ տեսութեան մէջ ոչ ինչ կայ անտրամաբանական կամ անկարելի: Զախջախիչ բազմութեամբ ժողովուրդներ քանիցս գաղթեցին Արեւմուտքէն Արեւելք: Անգլիոյ Քէյմպրիճ Համալսարանին հրատարակած Հին Պատմութիւնը (գոր Բրոֆ. Մի-նասեան մեզի կը յանձնարարէ) կ'ըսէ.

«Կապադովկիա, Սուրիա, Թրակիա, Հունգարիա եւ Դանուբի հովիտներուն կողմը, ձիավար եւ հեծեալ յաղթականներ կազմակերպուեցան, եւ իրենց խոտնիճաղանձ զօրքերը առաջնորդեցին ամեն ուր որ ակնկալութիւն կար աւարի եւ հողի: Զորօրինակ, Փոնդիացիք ԺԳ. դարուն անցան այն շաւղին վրայ, եւ կործանեցին Քետացիներու քայքայուն պետութիւնը»:

Թէ Քետացիներու ալ ծագումը, Եւրոպական էր՝ սոսկ մէկ-երկու հեղինակի կարծիքը չէ: Տեսութեանս Ա. մասին մէջ անցողաբար յառաջ բերած էի Ս. Բէնսաքի վկայութիւնը թէ, Փոնդիացիներէն, Հայերէն եւ Գաղատացիներէն աւելի առաջ Քետացիները մտան Ասիա . . . իրեւ մասերը Եւրոպայի «Պելասգեան» հոսանքին: Չէ՞ որ միեւնոյն հոսանքին մասն էին նաեւ Պաղեստինի Փղշտացիները—Փիլիսթինները, Կրետէի ճամբով հոն անցած:

Եթէ այս տեսութիւններն աւելի ընդարձակ հաւանութիւն գտնեն, եւ եթէ օր մը հաստատուի Հրոնդիի եւ նմաններուն այն կարծիքը թէ Քետացիք (ըստ Մինասեանի՝ մեք նախահարք) Արիական կամ Հնդկեւրոպական էին, լեզուով ալ, ցեղով ալ, — այն ատեն ո՞ւր կը մնայ յարգելի ընդդիմաբանիս վնոդապէս հռչակած պատգամը թէ «Եւրոպայէն ՉեկԱն Հայոց նախնիքը այլ ԱՄՍՅԷՆ, թէ Արիական Տեղի ՄԸ Չեն պատկանիր Հայք այլ Անարի ցեղի մը»:

Այս բոլոր վկայութիւնները մէջ բերելով հանդերձ եւ չեմ կրնար պնդել թէ Քետացիք Եւրոպացի են, Հնդկեւրոպական են, — այլ կ'ուզեմ ըսել թէ ամբողջ խնդիրը դեռ անորոշ է, մութ է . . .:

Մ. Մ. — Չեմ գիտեր ի՞նչ կը հասկնայ Պ. Քիւրքճեան՝ իր ի դուր պաշտպանել ճշմարտ գաղտին ոչ մէկ օգուտ ընծայող ցանու-

ցիր վկայութիւններով շփոթեցնելով ընթերցողին միտքը: Եւ գիպտոսի վիմաքանդակներուն մէջ երկայնգլուխ տիպերու ալ գտնուելը՝ Բետական կայսրութեան բաղկացուցիչ ժողովրդոց մէջ Միջերկրականեան կամ Նորտեան տարրերու ալ գոյութիւնը ապացուցանելէ աւելի ի՞նչ արժէք կրնայ ունենալ: Կրնա՞յ միթէ ան ժխտել Բետական Բիթլին ներկայացուցած փաստը, որ Արմի-նոյա ցեղին ամենէն կարկառուն յատկանիշն է: Կրնա՞յ միթէ ան ժխտել բուն իսկ Բետական յիշատակարաններու ներկայացուցած կլորգլուխ եւ արծուեռունգն բարձրաքանդակներուն վկայութիւնը: Եւ միթէ նոյնինքն Լուշան, վերը մէջ բերուած իր յայտարարութեան մէջ, բացորոշակի չընդունի՞ր Միջերկրականեան եւ Նորտեան ցեղերուն ներկայութիւնը Փոքր Ասիոյ նախափոխի-ական ժողովրդոց մէջ:

Քէյմպրիճի վաղեմի Պատմութեան մէջ յիշատակուած Փոխգիտական եւ նման գաղթաշարժերն, որ արեւմուտքէն Փոքր Ասիա մտնելով՝ ԺԳ. դարուն՝ կործանեցին Բետական քայքայուն պետութիւնը, խնդրեմ, ըսէ՛ք, ի՞նչ կերպով կրնան այդ կործանուած պետութեան կանխագոյն բնակչաց ալ Եւրոպայէն եկած ըլլալուն իրրեւ փաստ ծառայել: Խնդրեմ, ըսէ՛ք, ի՞նչպիսի տրամաբանութեամբ մըն է որ Փոխգիտացուց գաղթաշարժին մէկ բաժինը կազմող Փղշտացիներու Եւրոպայէն Փոքր Ասիա ու Պաղեստին յառաջխաղացը, որ Եգիպտոսական արձանագրութեանց մէջ յիշատակուած է, ասոնց կողմէն կործանուած Բետացիներուն ալ Եւրոպական ծագում կ'ընծայէ եղեր: Ք. Ա. ԺԳ. դարուն՝ Բետացիք կը պարտուին Եւրոպայէն եկող Փոխգիտացիներու, Փղշտացիներու, Արմէններու եւ այլ հորդաններու արշաւանքներէն. Բետացիք՝ որ այս դէպքէն աւելի քան ՀԱՉԱՐ ՏԱՐԻ առաջ՝ արդէն իսկ քաղաքակիրթ կեանք մը կ'ապրէին իրենց Փոքր Ասիական հայրենիքին մէջ, ինչպէս կը հաստատեն Վինքլէրի գտած Բետական աղիւսատախտակներն: Եւ ահա՛, Հայ հրապարակագիր մը, օգտուելով պատմագիտական այս իրողութեանց անտեղեակ ընթերցողներու եւ չարաթաթերթի մը խմբագրութեան միամտութենէն, կ'ենէ լրջօրէն կը յայտարարէ թէ՛ Բետացիներն ալ Փղշտացիներուն հետ Փոքր Ասիա մասն իրրեւ մասերը Եւրոպայի «Պելլագեան» հոսանքին: Այսպիսի աճապարարութիւններ, որչափ ալ չլացուցիչ տգէտ մտքերուն, պժգանք միայն կրնան առթել պատմագիտական նոր գրականութեան քիչ շատ տեղեակ ընթերցողին:

Եւ եթէ Հրոնդի յաջողի Բետական արձանագրութեանց Արիական հանգամանքը ճշդել, ատիկա պիտի ապացուցանէ միայն

թէ նախափոխիական Արիականաց այն հին հոսանքները, որոնցմէ մին հիմնած էր Միտանիի թագաւորութիւնը՝ Ք. Ա. ԺԵ. դարուն, յաջողած էին նաեւ Փոքր Ասիոյ հիւսիսային դաւառներուն ալ իշխանութիւնը ձեռք բերել ու իրենց լեզուաւ արձանագրութիւններ թողուլ: Պատմական շատ ապացոյցներ ունինք մենք թէ Ք. Ա. 2000-ական թուականներէն սկսեալ Արիականաց յաղթական արշաւանքներ Արեւելքէն տեղի ունեցած են Միջագետք ու Հայաստան եւ Փոքր Ասիա, կազմելով այս երկիրներու իշխանական դասակարգը: Եւ արդէն ճիշդ այսպէս ալ էր մեր Հայկական թագաւորութիւնը. իշխող Արիական դասակարգ մը եւ նուաճուած բնիկ Արդեան կլորգլուխներու ժողովրդային զանգուածը:

Իր վաղեմի ժամանակներ պատմութեան զրբին մէջ կը գրէ Փրոֆ. Պրէսթըտ. «Վերջերս գիտականօրէն ապացուցուած է, գլխաւորաբար Ամարնա աղիւսատախտակներուն եւ ուրիշ սեպագիր յայտնութեանց վրայ, թէ Արիականք Ք. Ա. 2000 կամ 1800-ին սկսած էին թողուլ Կասպից արեւելեան եւ հարաւային արեւելեան կողմը գտնուող իրենց հայրենիքը, ուր երկու ճիւղերու բաժնուցան. մէկը զնաց դէպի հարաւային արեւելք ի Հնդկաստան, միւսը՝ դէպի հարաւային արեւմուտք ի Բաբելոն» (3, էջ 373):

Իսկ Փրոֆ. Մայրս, իր Պատմութեան Արշալոյսը գրքին մէջ, էջ 153, կը գրէ. «Եգիպտական Թէլ-էլ-Ամարնայի թղթակցութեանց մէջն է որ առաջին անգամ կը հանդիպինք Հնդկարոպական անուններու: Այս թղթակցութիւնք այնքան կենդանի պատկեր մը կը ներկայացնեն 1400-էն անմիջապէս յետոյ եկող տարիներուն Սուրիական գործերու մասին: Անոնք կը ներկայացնեն Սուրիոյ եւ Պաղեստինի ամեն կողմը ցրուած ցեղապետներ, եւ անոնք կը պարունակեն Տուսրատայի անունը, Եփրատէ անդին մեծ դաւառի մը թագաւորը . . . Բայց ասիկա փոքրիկ խնդիր մըն է. ոչ ինչ աւելի հասարակաց է գաղթական ժողովրդոց պատմութեան մէջ քան զտնել որ կորովի արշաւողներու խիստ փոքրիկ խմբը իշխէ ու կազմակերպէ մեծածիւր ընդհանրական ժողովուրդներ, առանց ուսանելու իրենց հպատակներուն լեզուն կամ զարգացնելու իրենց սեփական լեզուն՝ մինչեւ բաւական ժամանակ վերջեր» (3, էջ 373):

Եւ Հնդկարոպականաց նախափոխիական այս գաղթաշարժերն կասպից Ծովուն ԱՐԵՎԵԼԱՅԻՆՈՂՄԵՐԷՆ դէպի արեւմուտք եկած ըլլայն այնքան բացորոշակի յայտարարող այս Փրոֆ. Պրէսթըտն է մին Պ. Քիւրթեանի այն քառասունմէկ վկաներէն որոնք Հայոց Եւրոպայէն գաղթած ըլլալուն կը վկայեն եղեր: Եթէ երբէ

յաջողի փրօֆ. Հրոնգի իր աշխատութեանց մէջ, ապացուցած պիտի ըլլայ թէ Փոխգլխացիներէն եւ Արմէններէն աւելի քան կէս հազարամեակ առաջ, ԱՍԻԱՅԷՆ ԵԿՈՂ Հնդեւրոպական իշխող դասակարգն էր որ Արիական լեզուն ներմուծեց Փոքր Ասիա, ոչ թէ դարեր վերջ Եւրոպայէն եկող Փոխգլխացիք ու Արմէնք: Կը տեսնէ՞ ընթերցողը թէ Պ. Քիւրքճեանի վերը յառաջ բերած վերակալութիւններն իրեն դէմ կը դառնան, եւ փոխանակ Քետացուց Եւրոպական ծագում ընծայելու, անոնց Արիական իշխող տարրին ալ ԱՍԻԱՅԷՆ եկած ըլլալը կը փաստեն:

Եթէ Պ. Քիւրքճեան անկեղծ է իր այն յայտարարութեան մէջ թէ Քետացիներու Եւրոպական ծագումը սոսկ մէկ-երկու հեղինակի կարծիքը չէ, այլ ընդարձակ հաւանութիւն գտած է այժմ, եւ կրնայ ապացուցուած իրողութիւն մը դառնալ վաղը, ինչո՞ւ այդ հեղինակներէն մէկ հատը գոնէ, ՄԻՄԻԱՅՆ ՄԷԿ ՀԱՏԸ, իրեւ եւ այս բանին վկայ չներկայացուցաւ Հայ Քաղաքացիութեան Դատաւարութեան առթիւ: Զէ՞ մի որ ՃԻՇԴ այս նախափոխական Քետացիներո՞ւն մանաւանդ Եւրոպայէն դաղթած ըլլալը ապացուցանել անհրաժեշտ էր, ըստ Քիւրքճեանի տեսութեան, մեր դատը չահելու համար: Փրոֆեսորներ Տիքսըն եւ Պոսս, մինչ այնքան չեղտ դրին եւ հեղինակաւոր վկայութիւններ կարդացին Արմէններուն Եւրոպայէն եկած ըլլալուն ի հաստատութիւն, ինչո՞ւ ՄԷԿ ԲԱՌ անգամ չարտասանեցին Քետացիներո՞ւն ալ Եւրոպայէն եկած ըլլալուն ի նպաստ, ա՛յն Քետացիներուն՝ որոնք այս մարդաբաններուն վկայութեանց համեմատ, աշխարհի բոլոր հեղինակաւոր ցեղաբաններուն տեսութեամբ, անփխտելի կերպով նախնիքն էին ներկայ Հայութեան կըրդուիս Արմինայտ տարրին: Ինչո՞ւ այս փրոֆեսորները, կը հարցնեմ, Պ. Քիւրքճեանի այդ ակնարկած հեղինակներէն ՄԷԿ ՀԱՏ վկայութիւն անգամ յառաջ չբերին՝ մեր փաստաբաններուն ա՛յնքան կարօտը քաշած ապացոյցը տալու թէ Քետացիք ալ Եւրոպայէն դաղթած ժողովուրդ մըն էին: Եզրակացնե՞նք, ուրեմն, թէ ասոնք՝ Քիւրքճեանի հետ միասին՝ դաւեցին մեր դատին՝ չներկայացնելով մեղի նպաստաւոր այս ամենէն վճռական փաստը Հայոց Եւրոպական ծագումին, կամ թէ ստիպուած ենք եզրակացնել թէ Պ. Քիւրքճեան ինքն ալ շատ լաւ կը հասկնայ ոչնչութիւնը Արմինոյտ տիպ Քետացուց իրր թէ Եւրոպական ծագում ընծայող վկայութեանց, եւ սակայն կը զիջանի զանոնք յառաջ քշել ներկայ վիճարանութեան մէջ իրեւ իր փաստին նպաստող ապացոյցներ: Այս ի՞նչ կեղծիք է:

Ո՛չ. ո՛չ. Քետացիներու ցեղային ծագման խնդիրը «զեռ

անորոշ» չէ, «մութ» չէ, վերջնականապէս ԼՈՒՄՈՒՎՄ հարց մըն է: Քետացիներու տիրող մեծամասնութիւնը Արմէնական ՅԵՂԻՆ կը պատկանէր, ինչպէս որու կը պատկանի ներկայ Հայութեան ալ ստուար մեծամասնութիւնը: Մարդաբանական արդի գիտութիւնը վճռապէս հաստատած են այլեւս ասիկա, ինչպէս մեր դատին մասնագէտ փրոֆեսորներն յայտարարեցին երգման տակ: Եւ վերջի երեսուն տարիներու ընթացքին կատարուած մարդաբանական յառաջըլիմութեանց անտեղեակ եւ կամ անոնց հաստատած ճշմարտութեանց տեղեկանալէ յետոյ՝ իրենց կանխաւ ըրած տիպիտական յայտարարութեանց սխալ ըլլալն խոստովանելու հարկէն պրծելու համար՝ ամեն տեսակ խեղաթիւրմանց ընդունակ մարդիկ միայն կրնան հակառակը պնդել:

Վ Ե Ր Զ

ԱՄԵՐԻԿԱԶԱՅ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Անձնական նախաձեռնութեամբ սկսած ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻՍ ՀԱՅ-ԿԱԿԱՆ ՎԵՐԱՇԻՆՈՒԹԵԱՆ Հրատարակութիւններս, մեծագոյն ուժով յառաջ տանիլ կարողանալու համար, բացարձակ անհրաժեշտութիւն զգացի զիմել Ամերիկահայ ազգայնոց նիւթական եւ բարոյական աջակցութիւններուն:

Շնորհակալ ու երջանիկ եմ որ անարձագանդ չմնացին իմ զիմումներս եւ զանուեցան բաւական մեծ թուով բարեկամներ ու գնահատողներ, որոնք իրենց ջերմ համակրութիւններովն բոլորեցին տկարութեամբ սկսուած ձեռնարկս եւ կարելի ընծայեցին անոր շարունակութիւնը: Ամերիկահայ այս պատուական ազգայնոց կողմէն մատուցուած դրական գործակցութեանց արդիւնքն է Մատենաշարս: Պատիւ իրենց, որ ժողովրդային փառաբանութեան ոչ մէկ ակնկալութիւն ընծայող այսպիսի համեստ բայց խորապէս ազգասիրական ծառայութեան մը լծուելու բարձր արժանիքը ցոյց տուին:

Հայութեան կենաց ու զարգացման ուժերն եւ պայմաններն ժողովրդականացնելու կենսական կարեւորութիւն ունեցող ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻՍ Հրատարակութիւնը աւելի հիմնական ու տեւական պայմաններու վրայ հաստատուելու համար՝ օգտակար համարուեցաւ կառավարութեան կողմէ վաւերացուած հաստատութեան մը վերածել զայն, «Ամերիկահայ Հրատարակչական Հիմնարկութիւն» անուն տակ: Հիմնարկութեանս հիմնադիր անդամ կը նկատուին բոլոր անոնք, որ յօգուտ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻՍ Հրատարակութեանը կամ տարածմանը՝ հարիւր կամ աւելի տոլար կը նուիրեն:

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻՍ պահանջած գիտական ընդարձակ ուսումնառութիւններն յառաջ տանիլ կարողանալու համար պէտք զգացուեցաւ որ Քալիֆորնիոյ Համալսարանին մէջ, նշանաւոր մասնագէտներու ատանդորդութեանը տակ, հետախուզեմ Հայոց մասին արդի ցեղաբանութեան, հնախօսութեան եւ պատմագիտութեան յայտնութիւններն: Ուստի Ֆրէզնոյէն Պրըքլի տեղափոխուեցայ:

Տարակոյս չունիմ թէ ոչ միայն հիմնարկութեանս ի նպաստ արդէն խոստումներ ընող եւ իրեւ հիմնադիր անդամ նկատուող պատուական ազգայիններն՝ իրենց համար անձնական արժանապատուութեան խնդիր պիտի համարին կանոնաւորապէս ու լի-

վին կատարել տուած խոստումներն, այլ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻՍ ուրիշ բազմաթիւ համակիրներն ու գնահատողներն ալ՝ պիտի փութան մտնել ազգային բարձրագոյն շահեկանութեանց ծառայութեան նուիրուած Հիմնարկութեանս մէջ:

Հետեւեալն է անուանացանկը այն ազգայնոց որ 100 կամ աւելի տոլար նուիրած կամ նուիրել խոստացած են ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻՍ Հրատարակութեանը կամ տարածմանը համար:

ՅԱՆԿ ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԱՆԴԱՄՈՑ

	Տոլար
1. Մ. Գ. Քիւրքճեան, Տիթրոյթ,	700.00
2. Ա. Թաչճեան, Քլիվլէնտ,	600.00
3. Նահիկեան Գերգաստան	600.00
4. Փ. Ուրֆալեան, Սոլթ Լէյք Սիթի,	600.00
5. Գ. Պոյաճեան, Սթ. Լուիս,	600.00
6. Ս. Տօնեան, Շիքակօ,	600.00
7. Յ. Փայէլեան, Լօէլ,	600.00
8. Կոնսդանդեան Եղբարք, Լօս Անճէլըս,	300.00
9. Յ. Ս. Փաշկեան, Փասատինա,	300.00
10. Փրօֆ. Կօչկարեանի Յանձնախումբ, Նիւ Արք,	300.00
11. Ն. Թաղւորեան, Քէյթպրիճ,	150.00
12. Տր. Կ. Ա. Ղազարեան, Փրաւիտէնս,	150.00
13. Ս. Սարաֆ, Պոսթոն,	150.00
14. Մ. Յ. Կարօ, Լօս Անճէլըս,	125.00
15. Վեր. Ս. Յ. Տէվիրեան, Փասատինա,	125.00
16. Վեր. Վ. Ամիրխանեան, Հարթֆըլտ,	100.00
17. Յ. Բաղրաստունի, Ֆիլատէլֆիա,	100.00
18. Վեր. Յ. Ե. Եարտմեան, Ֆիլատէլֆիա,	100.00
19. Տր. Ա. Տ. Էնտրսըն, Պրուքլին,	100.00
20. Ա. Մ. Էնֆիլէճեան, Լօս Անճէլըս,	100.00
21. Ա. Թէլլալեան, Նիւ Հէյվըն,	100.00
22. Մ. Թիւրեաքեան, Նիւ Եորք,	100.00
23. Վեր. Բ. Ս. Լեւոնեան, Ֆիլատէլֆիա,	100.00
24. Կ. Ա. Կէրթէճեան, Փասատինա,	100.00
25. Յ. Մինասեան, Նիւ Հէյվըն,	100.00
26. Յ. Բ. Մումճեան, Նիւ Հէյվըն,	100.00
27. Տր. Ե. Կ. Մուրատեան, Նիւ Պրիթըն,	100.00
28. Յ. Պ. Պէզազեան, Շիքակօ,	100.00
29. Մ. Վէզնէեան, Նիւ Հէյվըն,	100.00

30.	Յ. Յ. Տալզրանեան Որդիք, Նիւ Երք,	100.00
31.	Օ. Տէյվիտ, Բաքալրի,	100.00
32.	Տր. Ա. Տէր Մարկոսեան, Փրաւիտէնս,	100.00
33.	Յ. Բէպապեան, Նիւ Հէյլըն,	100.00
34.	Մ. Յ. Բէպապեան, Նիւ Հէյլըն,	100.00
35.	Յ. Փալանճեան, Նիւ Պրիթըն,	100.00

§7,900.00

Գանձուած 2,635.00

Մասնաբաժինով վճարելի - - 5,265.00

ԲԱԶՄԱԹԻԻ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆՆԵՐԷ ՔԱՆԻ ՄԸ ՀԱՏԸ ՄԻԱՅՆ

Կը շնորհաւորեմ ջերմապէս ձեր պատմական ու գրական գործը որ հայրենասիրական գործք մըն է նաեւ:
(Բարիկ) ՏԻԳՐԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ

Շնորհակալութեամբ եւ երախտագիտութեամբ ստացեր եմ ձեր չորս հատորները — Ծագումն ու Նկարագիր Հայ Ազգին, Բնիկ Նախնիք Հայոց, Տարածեան Եղբայրակցութիւնը եւ Նոր Օրումն Տեսիլքը — եւ ՄԵԾ ՀԵՏԱՔՐՔՐՈՒԹԵԱՄԲ կարգացեր եմ զանոնք: Ոչ միայն կարգացեր եմ զանոնք, այլեւ անոնց վրայ պատրաստեր եմ երկու բնագրաձակ գրախօսական ուսումնասիրութիւններ (Հայերէն եւ Ֆրանսերէն) որոնք լոյս տեսնելու են ընդհուպ: Ֆրանսերէնը կը հրատարակուի մեր Բըվիւ տէ գետիւտ Արմինիքնի մէջ, որը, ինչպէս գիտէք, միայն գիտուններէ խմբադրուած է եւ որուն երկրորդ քարտուղարն ու մշտական խմբագիրն էմ: Հայերէնը կը հրատարակուի «Արձագանգ Բարիկ»-ի մէջ կամ այլուր:
(Բարիկ) Մ. Ս. ԴԱԼԻԹ-ԲԷԿ

«Նոր Օրումն Տեսիլքը» ուսումնասիրութիւնը նախորդ հատորներուն չափ գրաւիչ եւ հետաքրքրական է խուզարկող ու զըննող մտքերուն համար: Եթէ կրնանք նախորդ հատորներու պարունակութիւնը Հայկական փառապանծ տաճարի մը աստղծին նմանցնել, այն ատեն ներկայ գործը կրնանք անուանել այդ տաճարին կատարելագործութիւնը իր ամբողջ ապագայ վեհութեանը մէջ: Ձեր տեսիլքը ապագայ փառապանծ Հայ քաղաքակրթութեան համար խիստ գովելի եւ միանգամայն անհունապէս զնահատելի է: Կը հաւատամ եւ կը համաձայնիմ ձեզ հետ թէ ապագայ Գերագոյն Յեղի մը ամբողջ վեհութիւնը եւ ուժարձակ կարողութիւնները (փոքէնշիալիքս) իր անցեալին մէջ թաղնուած են եւ որեւէ ազգ մը չկրնար յառաջդիմել եւ անմահանալ առանց իր անցեալը ուսումնասիրելու:

Երանի թէ Հայ հասարակութիւնը իր փառաւոր անցեալին տեղեակ ըլլար եւ երանի թէ մեր Հայ ուսանողութիւնը՝ որ հին

Յունական ու Հռոմէական քաղաքակրթութեան վրայ կը հիւանայ, խորապէս տեղեակ ըլլար նախապատմական Հայ քաղաքակրթութեան եւ այն ատեն պիտի հպարտանար իր ազգով, եւ Յոյնն ու Հռոմէացին պիտի նսեմանային պահ մը իր աչքին առջեւ:

Կրկին կը շնորհաւորեմ զձեզ այս հոյակապ գործին համար:

ՏՐ. Յ. Պ. ՊՕԴՈՍԵԱՆ

«Նոր Օրումի Տեսիլք», մարդարանական տուիքներու վերայ հիմնուած, մարդաստեղծական, ընկերարանական ու հոգեբանական ուսումնասիրութիւն մըն է, արժանի ամէն Հայու լուրջ ուշադրութեան: Անոր մէջ բաւական յաջող կերպով վերլուծուած են Հայուն բացասական ու դրական յատկութիւնները, իր ցեղային ժառանգութիւնը, բարձր քաղաքակրթութեան մը խոր ընդունակութիւնը, ընկերային ուժեղ տիպի նկարագիրը, այս բոլորը իրրեւ «Նոր Օրումի Տեսիլք» գաղափարական հայեցողութիւն ամէն Հայու համար յուզիչ ու բարձրացնող կողմ մը ունին: Մտածել որ Հայը ինչպէս ժառանգորդ-պահապանն է Հնդեւրոպական հարուստ եւ ազնուական բարբառի մը, նոյնպէս արիւնով, Ֆիզիքականով ու հոգիով սերունդն է ցեղի մը, որ ամենահին ու առաջին քաղաքակրթութիւնը ծնած, մեծ ժողովուրդներու քաղաքակրթիչ վարպետը դարձած է. ցեղ մը, որուն փառքի կոթողները ցրուած են հին աշխարհի բոլոր արահետներուն վրայ:

Պ. Մինասեանի այս վերջին գործը հաճելի ու հրահանգիչ երկասիրութիւն մըն է, անպայման:

(Նոր Շարժում)

Գահիրէ

ԳԻՈՐԳ ՄԵՍՐՈՊ

(Ֆիլիպէ)

Ձեր հրատարակել սկսած երկերուն նիւթը, անոնց պատասխանութեան համար ձեր թափած ջանքերը, մեղուաջան աշխատանքը ամեն գնահատանքէ վեր են: Կարգացողներուն կը մնայ հիանալ եւ խրախուսուիլ: Ուրիշ որեւէ նիւթի մը չուրջ գրել չատ աւելի զիւրին պիտի ըլլար: Սակայն ձեր ընտրած նիւթին աղբիւրները խիստ սահմանափակ եւ անվստահելի են. դուք կը ջանաք՝ ընդարձակ անապատի մը մէջտեղը ութերորդ հրաշալիք մը կառուցանել: Ուսկից կը գտնէք նախանիւթերը եւ ինչպէ՞ս կը միացնէք դանոնք: Չարմա՞նք: Դուք ի՞նչպէս ձեռնարկեցիք այս հոյակապ գործին՝ որ ընդհանուրին գնահատանքին արժանացեր է: Վստահ եմ թէ այս գործը կոչումն ունի յոյժազդու գերեր կատարելու՝ ապրելակերպին ու մտածելակերպին մէջ այն բազ-

մաթիւ եւ անտարբեր Հայերուն որոնք վաղուց հաստատուած են խաղաղ եւ ապահով վայրեր:

Մեր որբանոցին մէջ 1,800 որբեր կան, որոնց մէկ երրորդը Յոյներ եւ երկու երրորդը Հայեր են: 12 Հայ ուսուցիչ եւ 20 ուսուցչուհիներ կան:

Օր մը մեծ որբերու առջեւ մի քանի մասեր կարդացի, չափազանց խանդավառուեցան, յափշտակութեամբ մտիկ ըրին, ոմանք փափաքեցան գնել, բայց գինը զիրենք յուսահատեցուց: Որբերու յատուկ պղծիկ գրադարան կայ. գրքերը ուսուցիչներու կողմէն նուիրուած են. երանի թէ ձեր գրքերէն ալ մէկ մէկ օրինակ նուիրողներ գտնուէին:

(Կորնթոս)

ԱԻԵՏԻՍ. Գ. ԱԻԵՏԻՖԵԱՆ

Շատ մեծ շնորհակալութեամբ ստացանք ձեր զրկած «Տաւրոսեան Եղբայրակցութիւնը»:

Թերեւս ես չկարենամ հարկ եղած կերպով մեր շնորհակալութիւնը յայտնել, սակայն եթէ մեր վիճակը քանի մը տողով ձեզ բացատրեմ, կը յուսամ թէ այն ատեն դուք կը հասկնաք թէ որքան երախտապարտ ըլլալ պարտական ենք:

Մենք Անգլիոյ մէկ անկիւնը ազարակի մը մէջ կղզիացած հինգ Հայ որբեր ենք. մենք Յունաստանէն հոս զրկուած ենք: Տարի մը ազարակային աշխատութեանց ծանօթանալէ վերջ պիտի երթանք Գանատա հոն ազարակներու մէջ աշխատելով ապրելու համար:

Դուք կը կարծէ՞ք թէ աւելի լաւ կերպով կարելի է օգնել օտարութեան մէջ ինկած հինգ Հայ որբերու քան դուք ըրած էք: Մենք օրեր անընդհատ կը սպասենք որ Հայերէն թերթեր ձեռքերնիս անցնի ու կարդանք, որովհետեւ միայն այդ թերթերն են որ մեզ տեղեակ կը պահեն Հայ իրականութեան: Ու ձեր գիրքը՝ որ սիրելի անակընկալով մը մեր ձեռքը անցաւ — որովհետեւ չէինք սպասել — մեզ խնդեցներու չափ ուրախացուց: Այս բոլորէն վերջ ձեզմէ կը խնդրեմ որ այս ուղղութեամբ ձեր կարելին ընէք ու մեզ առանց Հայերէն գրքի չի թողուք, որուն համար սրտանց շնորհակալ պիտի ըլլանք:

Կղաղքադ Բէնք

(Անգլիա)

ԱԻԵՏԻՍ ՕԶԱՆԵԱՆ

Յ Ա Ն Կ

ՀԱՏՈՐԻՍ ՄԷՋ ԳՈՐԾԱԾՈՒԱԾ ՀԵՂԻՆԱԿՈՒԹԵԱՆՑ

Սկիզբը դրուած քուանշաններն կը համապատասխանեն հատորիս մէջ եղած մէջբերումներուն վերջը՝ փակագծի մէջ դրուած քուանշաններուն: Մտնեմաշարիս միւս հատորներուն մէջն ալ այս նոյն քուանշանները կրող մէջբերումներն առնուած են նոյն հեղինակներէն:

- 3.— Madison Grant — The Passing of the Great Race.
- 10.— J. H. Breasted,
- 36.— Levon Dominian, Bulletin of the American Geographical Society. Vol. XLVII, No. 11.
- 37.— J. L. Myers, The Dawn of History.
- 38.— John Garstang, The Land of the Hittites.
- 39.— H. P. Hall, The Ancient History of the Near East.
- 44.— A. E. Cowley, The Hittites.
- 54.— R. W. Rogers, A History of Babylonia and Assyria.
- 58.— W. Warfield, The Gate of Asia.
- 68.— Clark Wissler, The American Indian.
- 104.— Kevork Aslan, Armenia and Armenians.
- 107.— Roland B. Dixon, Racial History of Man.
- 108.— The Cambridge Ancient History, Vol. I.
- 110.— A. H. Keane, Man Past and Present.
- 116.— Կ. Յ. Բասմաջեան, Իսկական Պատմութիւն Հայոց.
- 117.— Գէորգ Մեսրոպ, Հայոց Պատմութիւն (քննական).
- 118.— The Historians' History, Vol. II.

8

« Ազգային գրադարան

NL0269488

13094